

Romualdą Ozolą prisiminus

Vytenis Rimkus

Su Romualdu teko susitikti „Kultūros barų“ redakcijoje[1], „Minties“ leidykloje[2]. Viena iš dingsčių buvo mano tėvo slapyvardžiu (J. Šilietis) 1922 m. išleistas albumas „Vokiečių okupacija Lietuvoje 1915–1919 m. paveikslėliuose ir trumpuose jų aprašymuose“. Sovietinėje spaudoje pasirodė keletas tų piešinių, iliustruojančių straipsnius apie vokiečių piktadarybes. Man kilo mintis išleisti naują visą to albumo laidą. Sumanymui Romualdas pritarė. Tačiau paaiškėjo, kad albume keli piešiniai buvo anticarinio ir antibolševikinio turinio. Leidyba įstrigo. Albumas buvo išleistas atgavus Nepriklausomybę 1999 m. Šiaulių „Deltos“ leidyklos.

***

Su Romualdu teko susitikinėti steigiantis Sąjūdžiui. Viename iš tokių susitikimų, Kurtuvėnų poilsiavietėje, vykstant diskusijoms, pirmą kartą viešai, bent Šiauliuose, buvo ištartas jo įsakmus žodis: „Skelbiam Nepriklausomybę, ir kuo greičiau!“ Gaila, bet neatsimenu tikslios tos ištartos frazės datos. Tiktai tai buvo dienos, kai daugelis iš mūsų apie tai galvojome, bet viešai dar neprasitardavome.

***

Itin reikšmingu mūsų santykiuose laikau 1990 m. jo parašytą man laišką. Tuo metu jis buvo nepriklausomos Lietuvos Pirmosios Vyriausybės Ministrų Tarybos pirmininko pirmuoju pavaduotoju. Tą laišką ir pateikiu:

„1990.05.06, 12.21

Gerbiamasis!

Sekmadienio rytą perskaičiau Tamstos rašinį „Mes niekam nereikalingi“ ir šiurptelėjau nuo jo aktualumo. Jis rodo, kad revoliucinė euforija gali būt pagaliau nuimta, reikia tik toliau eiti tokiu blaiviu keliu.

Noriu paprašyti, kad neužmestumėt šitos savo minties gijos, parašykit, ką tik norit, savo nuostatą plėtodamas, bet parašykit.

O visų pirma – apie Margirio ir Konrado dilemą. Jei galit, iškelkit Konrado prasmę. Arba tiesiog mąstymo kaip konvencijų darymo reiškinį. Mes negalim nei masiškai susideginti, nei masiškai nusimarinti badu, nors kol kas masiškai tik ten sukam.

Gelbėkim mūsų buvimą, mąstantieji!

Jūsų – Romualdas Ozolas“

Šį laišką gavau kaip atsiliepimą į mano 1990 m. gegužės 5 d. „Literatūroje ir mene“ atspausdintą straipsnį „Mes niekam nereikalingi“. Leisiu sau pacituoti keletą to straipsnio teiginių: „<...>Kiek gali ištverti nuolat sklaidoma ir blaškoma tauta?<...>“; „<...>Lietuviai, latviai, prūsai, jotvingiai, žiemgaliai, kuršiai...

[1] R. Ozolas 1965–1968 m. buvo žurnalo „Kultūros barai“ redakcijos atsakingasis sekretorius, skyriaus redaktorius.

[2] R. Ozolas 1980–1989 m. buvo „Minties“ leidyklos vyr. redaktoriaus pavaduotojas.

Kur jie ir kiek jų?<...>“; „<...>Mes esam spaudžiami iš visų pusių, mažėja mūsų geografinė erdvė, paribiuose mūsų tautiečiai patys atsisako protėvių kalbos. O ką liudija klaipėdiečių, lietuvininkų likimas, kai petraičiai, simonaičiai šliejasi prie vokiečių, o apslavėjusi Klaipėda tampa „rusų valstybei priklausančiu“ miestu?<...>“; „<...>Didžiuojamės Pilėnų didvyriais, bet kas būtų, jei visa Lietuva būtų pasekusi jų pavyzdžiu? Net kalbėti nebebūtų apie ką. Tad kas teisus – Margiris ar Konradas Valenrodas, ar abu jie vienodai likimo pasmerkti? Egzistuoja išorinis (žudynės, trėmimai, emigracijos) ir vidinis (alkoholizmas, betėvystė, visuotinis informatorių ir skundikų tinklas, moralinė degradacija) genocidas, fizinių ir dvasinių praradimų kreivės slinktis žemyn. Ar pajėgūs mes visa tai atlaikyti, ar galime numoti ranka į visus tuos nuostolius, kurie stambesnei bendrijai, tautai nėra tokie pražūtingi?<...>“; „<...>Prisipažinkime, kad kartais ir mąstome nebelietuviškai, o tai jau tautinės mirties simptomas<...>“; „<...>Atgimimas – žmonių, tautos, valstybės Nepriklausomybės atkūrimas. Džiaugsmas, euforija, o drauge ir pavojaus pojūtis. Negi mes ir tegalime gyventi niokojimų, genocidų, ultimatumų sąlygomis? Mes – šašas, spuogas ant Europos, o gal net ir ant pasaulio veido. Mes savo siekiais sujaukėme benusistovinčią ramybės, mieguistumo būseną, kaip su mumis elgtis ir ką daryti, nežino nei Rytai, nei Vakarai. Kaip pasauliui būtų gera, kad mūsų iš viso nebūtų, kad vietoj mūsų būtų didelis nekropolis, kurį galima būtų studijuoti, apgailėti kaip senuosius prūsus ar jotvingius. Mes – niekam nereikalingi, o patys sau ar reikalingi? Objektyvi istorijos lemtis lietuvių tautai tepalieka menką vilties žiburėlį. Negi mes – mirštanti tauta?<...>“.

R. Ozolo laiškas į tada, prieš 25 metus, išsakytus mano žodžius patvirtina anuo metu buvusią itin sunkią besikuriančios valstybės situaciją. Buvo ieškoma praktinių kelių, istorinių, teorinių apmąstymų Nepriklausomybei įtvirtinti, išoriniams ir vidiniams pavojams suvokti. O tie pavojai – ar jau nugalėti? Vienus pavojus bent iš dalies įveikus, atsiranda kitų, iškyla vis naujų tautos ir valstybės būties problemų.

***

1991 m. Lietuvos kultūros fondo Šiaulių krašto taryba, įgyvendindama talentų ir kūrėjų ugdymo bei kultūros, meno ir mokslo rėmimo programą, nutarė įsteigti aukščiausiąjį Šiaulių krašto apdovanojimą už kultūros, meno, mokslo ir filosofinės minties turtinimą bei ugdymą – dr. Stasio Šalkauskio premiją[3]. Tais metais pirmuoju tos premijos laureatu tapo Romualdas Ozolas. Kai kurie oponentai, net atvykę iš Vilniaus, protestavo dėl tokio sprendimo, bet šiauliečiai tvirtai laikėsi savo pozicijos. Šis jau primirštas faktas rodo, kad mūsų atsikuriančioje visuomenėje ir valstybėje buvo ir tebėra įvairių nuomonių, kartais įgyjančių užkulisinės ir atviros netolerancijos bei priešiškumo formų.

Aldona Veronika Koskienė

1988! SĄJŪDIS! MITINGAI! Daugybė susitikimų su Lietuvos Sąjūdžio įkūrėjais. Jų metu susipažinau su gerbiamu žmogumi – Romualdu Ozolu. Sąjūdžio steigiamajame suvažiavime buvau išrinkta LPS[4] Seimo nare su kitais šiauliečiais sąjūdininkais: Kaziu Alminu, Petru Balčiūnu, Virgilijumi Kačinsku, Jonu Keldušiu, Bernardu Gyčiu Padegimu, Mindaugu Stakvilevičiumi ir Vaclovu Vingru. LPS Seimo sesijų, įvairių kitų renginių, susitikimų metu teko daug bendrauti su R. Ozolu.

R. Ozolas – iš Šiaulių krašto kilęs žmogus. Todėl šiauliečiai sąjūdininkai organizavo jo rinkimų kampaniją. Šiaulių miesto rinkėjai išrinko R. Ozolą į Lietuvos SSR Aukščiausiąją Tarybą, į Lietuvos Seimą[5]. Po rinkimų jis, susitikęs su Šiaulių sąjūdininkais, norėjo turėti savo padėjėją – šiaulietį. Aš pasisiūliau būti jo padėjėja. Jis maloniai sutiko. Septynerius metus buvau jo padėjėja-sekretore beveik visuomeniniais pagrindais. Tik iš pradžių kelis mėnesius buvau oficiali padėjėja, nes tuomet Seimo nariai turėjo tik po vieną padėjėją. Vilniuje, Seime, R. Ozolui reikėjo šalia esančio žmogaus. Kai ką gali stebinti toks rimtas darbas, kaip pagalba valstybės pareigūnui, atliekamas lyg laisvalaikio užsiėmimas, bet iš tikrųjų buvo dirbama labai rimtai. R. Ozolas ne sykį kartojo: „Jeigu į mus kreipiasi žmogus net

[3] 1991 m. premiją įsteigė Lietuvos kultūros fondo Šiaulių krašto taryba paminėti iškiliems mokslo, meno, tautinės kultūros puoselėtojams, kilme arba darbais susijusiems su Šiaulių kraštu ir savo veikla tęsiantiems Stasio Šalkauskio darbus, įgyvendinantiems jo idėjas. 1991–2005 m. premija buvo teikiama kas dvejus, nuo 2005 m. – kas trejus metus.

[4] Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis, nuo 1989 m. vasario 16 d. – Lietuvos Sąjūdis.

[5] R. Ozolas 1989–1990 m. buvo LSSR Aukščiausiosios Tarybos deputatas, 1990–1992 m. – LR AT deputatas; 1992–1996 m. ir 1996–2000 m. – LR Seimo narys.

visiškai beviltišku klausimu, mes turime bent parodyti norą pagelbėti.“

Priėmimai „pas R. Ozolą“ vykdavo Šiaulių miesto savivaldybės salėje. Susirinkdavo daugybė žmonių. 1993 m. vien per pirmąjį pusmetį buvo apie 150 žmonių, iš jų 140 kreipėsi dėl asmeninių rūpesčių. Visų žmonių problemas sprendėme ne popieriniais atsirašinėjimais, bet eidavome į konkrečias įstaigas, kreipdavomės į pačius pareigūnus. Todėl net trečdalį problemų pavykdavo išspręsti. Buvo teikiama pagalba negalią turintiems žmonėms, iš Sibiro grįžusiems tremtiniams. Stengėmės išsaugoti Pabalių beržynėlį, o ypač spręsti Rėkyvos bendruomenės problemas. R. Ozolo iniciatyva pirmoji Šiauliuose buvo įkurta Rėkyvos bendruomenė, kuriai savivaldybė paskyrė seniūną.

***

Bene labiausiai įsiminė vienas rinkėjų kreipimosi atvejis. Per susitikimą rinkėja įteikė sūnaus, tarnavusio sovietiniame kariniame laivyne Tolimuosiuose Rytuose, laišką. Jame jaunuolis rašė, kad nebenori gyventi. Veikiausiai tai buvo „diedovščinos“ problema. Su R. Ozolu aptarėme susidariusią situaciją ir išsiuntėme telegramą į Maskvą SSRS gynybos ministrui. Po kurio laiko gavome atsakymą, kad jūreiviui suteikta medicininė ir kitokia pagalba. Įdomu būtų šiandien sužinoti to žmogaus likimą...

***

Kai buvo įkurta Lietuvos centro sąjunga[6], tapau jos nare. Toliau bendradarbiavau su R. Ozolu. Jo nuomonė įvairiais klausimais buvo ypatinga, žavėjo jo pasakymai, kad į Seimą „eina ne žmogaus vardas ir pavardė, su vardu eina ir darbą dirbti galintis žmogus“. R. Ozolas aiškino, jog tik kadencijos pabaigoje „Seimo nariui įmanoma išmokti parlamentaro darbo“.

Dar 2000 m. R. Ozolas tikėjo, kad „Lietuvoje greitu laiku turėtų keistis psichologinė moralinė atmosfera, turėtų susiformuoti atjautos poreikis. Ne turto turėjimas, bet turto darymas. O tai yra ne kas kita, kaip žmonių santykiai“. R. Ozolas išgyveno, kad daugybė lietuvių išvyksta gyventi į užsienį: „Tokį supratimą būtina keisti. Europa turi ateiti pas mus. Gyvendami čia, savo žemėje Lietuvoje, turime atsidurti Europoje“. Susitikimuose R. Ozolas sakydavo, kad jis norįs sužinoti rinkėjų nuomonę apie tai, kas vyksta Lietuvoje, o ne pats kalbėti. Tačiau jo paties pasisakymai jaudindavo žmones.

***

Norėčiau visiems priminti R. Ozolo suformuluoto MANIFESTO žodžius. Jie lietuviui kaip kelrodė žvaigždė:

„Mes tikime visų pirma Lietuvos žmonėmis, kurie gali ištverti ir pakelti visas negandas, sunkiausius laikus.

Mes tikim savo tauta.

Mes tikim savo žeme.

Mes tikim savo laisve.

Mes tikim savo tautos darbu, kuris viską sukuria.“

Tegul šie žodžiai išlieka ne tik mūsų atmintyje apie R. Ozolą, bet ir mūsų širdyse, o ypač darbuose.

Arūnas Gumuliauskas

1980 m. mums – Vilniaus universiteto istorijos specialybės ketvirtakursiams – filosofijos istorijos kursą pradėjo dėstyti R. Ozolas[7]. Tai buvo mano pirmoji pažintis su šiuo iškiliu žmogumi, tapusiu mano politinio gyvenimo mokytoju. Šis jaunas, visada pasitempęs (tokiu išliko iki gyvenimo pabaigos) vyras netruko sulaukti studentų, ypač merginų, simpatijų. Tačiau birželio mėnesį mūsų laukė sunkus egzaminas, nes istorikai ne itin mėgo filosofiją. Deja, jam visai nepasirengiau. Neturint kito pasirinkimo, teko surizikuoti. Į auditoriją, kur vyko egzaminas, įžengiau su pirmuoju studentų penketu. Ištraukiau bilietą. O ten Džordžo Berklio filosofija!!! Aišku, kad šiuo klausimu nieko nežinojau. Nenorėdamas ilgiau laukti, nusprendžiau eiti atsakinėti pirmas. R. Ozolas ilgai klausėsi mano išvedžiojimų, po to, uždavęs keletą klausimų, reziumavo: „D. Berklio tu visai nežinai, bet mąstymas – įdomus, nestandartinis.“ Parašė ketvertą (penkiabalė vertinimo sistema). Laimingas išlėkiau pro duris. Mano draugai negalėjo tuo patikėti. Teko jiems parodyti įskaitų knygelę.

[6] R. Ozolas 1992–1993 m. buvo Lietuvos centro judėjimo, 1993–2000 m. – Lietuvos centro sąjungos, 2003–2005 m. – Nacionalinės centro partijos, 2005–2009 m. – Lietuvos centro partijos pirmininkas, nuo 2009 m. – Lietuvos centro partijos garbės pirmininkas.

[7] R. Ozolas 1973–1989 m. buvo Vilniaus universiteto dėstytojas.

***

Antruoju mūsų pažinties etapu galima laikyti Sąjūdžio laikotarpį. Buvau išrinktas į pirmąją LPS Šiaulių miesto tarybą, dalyvavau LPS steigiamajame suvažiavime, 1989 m. sausį aktyviai įsitraukiau į Zigmo Vaišvilos ir Romualdo Ozolo rinkiminę kampaniją. Šiuo laikotarpiu nuolat bendravome telefonu, diskutuodavome apie politinę situaciją. Vieno pokalbio metu prasitariau, kad noriu parengti normalų, be sovietinių štampų mokyklinį Lietuvos istorijos vadovėlį. Kaip jis nustebo, kada į steigiamąjį Sąjūdžio suvažiavimą atsivežiau būsimos knygos rankraštį: „Kada suspėjai?“ Taip 1989 m. 20 tūkstančių egzempliorių tiražu pasirodė pirmoji mano mokymo priemonė (vadovėliu pavadinti nesiryžau) „Besidomintiems Lietuvos istorija“, kuria naudojosi ne tik moksleiviai, bet ir studentai.

***

1990 m. sugalvojome sujungti Šiaulių pedagoginį institutą su Kauno politechnikos instituto vakariniu fakultetu ir įsteigti universitetą. Pedagoginio instituto rektorius prof. Vytautas Bendikas ir profesūra nusprendė šiai idėjai ieškoti pritarimo Vilniuje. Paskambinau R. Ozolui, kuris tuo metu buvo ministrės pirmininkės Kazimiros Danutės Prunskienės pavaduotoju. Susitarėme susitikti Seime. Į Vilnių atvyko gausi Pedagoginio instituto delegacija (atrodo, kad buvo 6 žmonės). Išklausęs mūsų profesorių paaiškinimų, R. Ozolas pareiškė, kad nėra suformuluota būsimojo universiteto vizija ir misija, o pats universiteto kūrimo procesas panašėja į mechaninį dviejų aukštojo mokslo padalinių sujungimą. Dieve, koks jis tada buvo šimtą kartų teisus! Mes tos vizijos ir misijos ieškome iki šiol. Po to įvyko dar vienas mūsų susitikimas sostinėje. 1990 m. pabaigoje šalyje smarkiai didėjo politinė įtampa, o universiteto steigimo procesas vyko vangiai. Tada mūsų aukštosios mokyklos vadovybė nusprendė žaisti *va banque*. Buvo nuspręsta parengti reikalingus dokumentus ir nuvežti Aukščiausiosios Tarybos pirmininkui Vytautui Landsbergiui. Vėl paskambinau R. Ozolui. Jis ragino to nedaryti – ne ta politinė situacija. Tačiau manęs Pedagoginiame institute jau niekas nebeklausė. 1990 m. pabaigoje dokumentai atsidūrė V. Landsbergio kabinete. Tai buvo atviros sovietinės agresijos išvakarės. Tuo metu aukščiausiesiems šalies pareigūnams rūpėjo valstybės likimas, o ne Šiaulių universiteto ateitis. Kur dingo šiauliečių atvežti dokumentai, nėra žinoma. Tačiau R. Ozolas ir vėl buvo teisus. Šiaulių universitetas įsteigtas tik 1997 m.

***

1992 m. R. Ozolo pastangomis šalies partinėje sistemoje atsirado naujas darinys – Lietuvos centro judėjimas, kuris 1993 m. peraugo į Lietuvos centro sąjungą (LCS). Nuo to laiko visada balsavau už šią politinę organizaciją, bet stoti į ją nesiryžau. 2000 m. LCS buvo lemtingi. Tada centristai katastrofiškai pralaimėjo rinkimus į Seimą (tegavo 3 vietas). 2000 m. spalio 25 d. LCS pirmininkas R. Ozolas paskelbė pareiškimą, kuriame prisiėmė asmeninę atsakomybę už partijos patirtą pralaimėjimą rinkimuose, pranešė apie savo atsistatydinimą iš partijos pirmininko pareigų ir prašė tarybos sušaukti neeilinį suvažiavimą. Naujuoju pirmininku 2000 m. lapkričio 25 d. tapo Kęstutis Glaveckas. Kaip tik tuo metu tapau LCS nariu ir savo akimis mačiau, kaip R. Ozolas dalies savo mokinių buvo ignoruojamas, specialiai neprileidžiamas prie valdžios. Tada jis nusprendė parodyti, kad karalius nuogas. 2002 m. birželio 8 d. centristų konferencijoje R. Ozolas iškėlė K. Glavecko kandidatūrą į Prezidentus. Pastarasis, matyt, įtikėjo savo jėgomis ir triuškinančiai pralaimėjo, surinkęs tik 0,52 % rinkėjų balsų. 2002 m. rudenį LCS jau buvo ant skilimo ribos. Vieno partijos flango lyderiu buvo R. Ozolas, o kito – K. Glaveckas. 2002 m. spalio 26 d. vykusioje partinėje konferencijoje aš tiesiai ir rėžiau, kad partija seniai suskilus į „ozolininkus“ bei „glaveckininkus“. Kilo triukšmas. Tada žodžio paprašė R. Ozolas. Jis pareiškė, kad jo jaunasis kolega pasikarščiavo. Tai buvo puiki, vieša politinė pamoka man. Aš tik tada supratau, kad R. Ozolas negalėjo pakęsti griovėjų. Jis buvo statytojas.

***

Nuo 2003 m., kada įvyko Centro partijos atkuriamasis suvažiavimas, iki pat R. Ozolo gyvenimo pabaigos mūsų santykiai buvo labai artimi. Jis buvo išrinktas partijos pirmininku, o aš – vicepirmininku. Dabar dalijomės ne tik centrizmo, bet ir asmeninio gyvenimo rūpesčiais. Kartą pasisiūliau jam palaikyti kompaniją, sprendžiant miško grąžinimo klausimą. Buvo vasaris. Į Šiaulius R. Ozolas atvyko ne pirmos jaunystės forduku, kurio galimybės man pasitikėjimo nekėlė. Pasiūliau važiuoti mano automobiliu. Nuvykome į girininkiją už Kuršėnų. Nešildomame laukiamajame stoviniavo keletas kaimiečių. Romualdas pasisveikino, pasiteiravo, kuris paskutinis, ir atsistojo

į eilės galą. Laukiantieji netruko pažinti signatarą. Jie negalėjo atsistebėti, kad toks įžymus žmogus savo asmeninius reikalus tvarko kartu su prastuomene. Po to pasisuko kalba apie politiką. R. Ozolas noriai dalijosi savo įžvalgomis su kaimiečiais. Taip ir praėjo valanda. Staiga pro duris įžengė žinomas rajono politikas ir pasuko nė nepasisveikinęs be eilės kabineto link. Tačiau čia jis pamatė bestovinčius mus ir, matyt, susigėdo. Tad teko politikui atsistoti į eilės galą. R. Ozolas savo autoritetu privertė vietinį politiką nors kartą pasijusti paprasto žmogaus kailyje.

Irena Vasinauskaitė

Šiaulių Sąjūdžio žmonės ilgai ieškojo kandidato, kuris dalyvautų 1989-ųjų rinkimuose į laisvą vietą dar sovietinėje Aukščiausiojoje Taryboje Gubernijos rinkiminėje apygardoje. Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio Seimo tarybos nariui rašytojui Vytautui Petkevičiui nepavyko laimėti, nors labai norėjo žmogus. Anuomet nebuvo jokių antrų turų – prapylei sykį ir esi laisvas, rinkimai organizuojami iš naujo ir kandidatai keliami kiti. Po pirmosios nesėkmės Gubernijos rinkimų apygardoje Sąjūdis iškėlė R. Ozolą, o vienintelė tuo metu partija – Lietuvos komunistų – Česlovą Juršėną. Šiaulių Sąjūdžio žmonės žavėjosi filosofu, todėl labai stengėsi už jį agituoti. Juolab kad dar iki Atgimimo R. Ozolas užsukdavo į Šiaulius. Po miestą iš rankų į rankas klaidžiojo vienintelėje garso kasetėje įrašyta jo kalba, kurią jis pasakė, dalyvaudamas Šiaulių televizorių gamyklos vietinėje radijo laidoje. Problema tebuvo viena – ne kiekvienas turėjo įrangos, kad galėtų ją perklausyti. Todėl ieškodavome turtingesnių bendraamžių, kurie iš jūreivių ar užsienyje dirbusių giminaičių buvo įsigiję kasetinius magnetofonus. Ir susėdę nemenku būriu klausydavomės. Viena R.Ozolo kalbos detalė, regis, amžiams įstrigo į atmintį apie tai, kad „nėra didesnių nacionalistų už rusus taukuotais pirštais“. Po visą Gubernijos rinkimų apygardą pasklidę Šiaulių Sąjūdžio žmonės dalijo rinkėjams kandidato lankstinukus, ant kurių jau puikavosi trispalvė. Kartą užsukę į vieną kiemą ir pasibeldę į duris, joms prasivėrus, pamatėme romų porą ir kirbinę vaikų. Jau norėjome atsiprašyti, bet kronikininkas Albertas Špokas padavė šeimai vieną lankstinuką ir pakvietė ateiti balsuoti už R. Ozolą. Tie akivaizdžiai nudžiugę pažadėjo.

***

Tą kartą 1989-ųjų rinkimai į laisvą deputato vietą sovietinėje Aukščiausiojoje Taryboje Gubernijos rinkimų apygardoje pavyko. Laimėjo Sąjūdžio kandidatas R. Ozolas. Vėliau jis dažnai lankydavosi apygardoje, susitikdavo su rinkėjais, kalbėdavo mitinguose arba tiesiog užsukdavo važiuodamas pas tėvus, gyvenusius Šiaulių rajono Bazilionų mietelyje. Vargu ar kada nors dar pavyks pamatyti tiek išradingumo ir entuziazmo visuomeninėje veikloje, kiek tų 1989-ųjų rudenį. Tiesa, jau visą vasarą Šiaulių Sąjūdžio taryba šurmuliavo – skaičiavome Komunistų partijos narius, kurių turėjome net 17 (iš 40). Galvojome, galvojome ir, ko gero, pirmieji savotišką liustraciją „išradome“. Tuometinis Šiaulių Sąjūdžio lyderis Virgilijus Kačinskas sukūrė Sąjūdžio tarybos įstatus, pagal kuriuos buvo numatytos kvotos, t. y. kiekviena beatsikurianti partija, politinis judėjimas (o Sąjūdis toks ir buvo) ar kitokia organizacija į Šiaulių Sąjūdžio tarybą galėjo deleguoti tik po vieną narį. 1989 m. rugsėjo 25 dieną įvykusioje Sąjūdžio visuotinėje konferencijoje tie įstatai buvo priimti.

Vai, koks triukšmas kilo... Tada šiauliškiai Sąjūdžio Seimo nariai pasikvietė R. Ozolą, kad šis arbitru pabūtų. Filosofas pažadėjo atvykti, tik paprašė jam mašiną į Bazilionus pas tėvus atsiųsti. Štai tada ir gimė mintis perimti, kitaip tariant, „pavogti“ R. Ozolą. Iš užmiesčio į Šiaulius svečią turėjo atvežti Sąjūdžio Seimo nario Vaclovo Vingro pasiųsta mašina. Tačiau kiek ankstėliau į Bazilionus išvažiavo Almos Jankauskienės vairuojami „Žiguliai“, o jos kolega Antanas Kliunka buvo pasiruošęs Sąjūdžio Seimo tarybos nariui nupasakoti nepartinių bloko situaciją.

„Pavogti“ R. Ozolą pavyko, tačiau įtikinti paremti Šiaulių Sąjūdžio tarybos įstatus, kuriuose numatytos kvotos visoms organizacijoms, – ne. Tačiau V. Kačinsko įstatai, patvirtinti visuotinėje konferencijoje vos ne vienbalsiai, liko galioti ir prie Šiaulių Sąjūdžio būstinės apskritojo stalo sėdėdavo bei tardavosi visų organizacijų atstovai. Gal kada nors istorijos tyrinėtojai minimus įstatus pavadins pirmąja realia desovietizacijos užuomazga?

***

Lietuvos Nepriklausomybės Atkūrimo Akto signataro, į Atkuriamąjį Seimą išrinkto Šiaulių Rėkyvos rinkimų apygardoje, R. Ozolo atminimą Šiaulių apskrities bendruomenių konfederacija ir

Rėkyvos gyvenvietės bendruomenė (pirmininkė Nijolė Malakauskienė) nusprendė įamžinti atidengdama atminimo lentą prie bendruomenės būstinės. Būtent R. Ozolo iniciatyva Rėkyvoje ir susikūrė pirmoji bendruomenė.

Vaclovas Vingras

R. Ozolą pirmąsyk pamačiau gal apie kokius 1980-uosius metus Šiaulių fotografijos muziejuje vykusiame renginyje. Jis su dar su vienu kolega iš Vilniaus kalbėjo apie Lietuvos fotografijos meno situaciją ir leidinius. Beje, ir pats buvo su fotoaparatu. Man ir šalia sėdėjusiam architektui Algimantui Černiauskui svečiai pasirodė „arogantiški“, „iš Vilniaus“. Todėl mes kažko jų pretenzingai klausinėjome. Vėliau renginio vedėjas prasitarė, kad, jam pasibaigus, R. Ozolas paklausęs: „Kas tie tokie du buvę?“

***

Vėliau su Romualdu teko bendrauti daug ir ilgai. Įsiminė jo drąsi kalba, pasakyta dar Sąjūdžio priešaušryje apie Molotovo–Ribentropo slaptuosius protokolus Inžinierių namuose. Tuomet ši tema buvo tabu ir niekas viešai jos nelietė. Vėliau labiau suartėjome per Kultūros fondo, kuriam vadovavo profesorius Česlovas Kudaba, o aš buvau Šiaulių skyriaus pirmininkas, veiklą.

***

Romualdas buvo vienas iš Sąjūdžio Šiauliuose susikūrimo iniciatorių. Man teko būti jo „asistentu“, R. Ozolui Šiauliuose kandidatuojant į Aukščiausiąją Tarybą – Atkuriamąjį Seimą. Miesto kultūros namuose, sausakimšoje salėje, jis „kovėsi“ su Česlovu Juršėnu. Į debatus susirinko daugiausia Sąjūdžio žmonės, ir Č. Juršėnas, bent taip atrodė iš gausių plojimų Romualdui bei triukšmo prieš jo oponentą, buvo sutriuškintas. Kitą dieną nuvykome į Liepų kultūros namus, kur susirinko visai priešinga publika. Dauguma į susitikimą atėjusiųjų, atrodo, aukštelkiškiai, sąjūdininkui R. Ozolui į akis nešoko, bet jų priešiškumas iš teikiamų klausimų buvo akivaizdus. Romualdui trūko kantrybė ir jis griežtai išrėžė: „Reikia pradėti nuo tokių komunistų kaip jūs iš visur kur ir nuo visa ko nušalinimo.“ Šiauliuose, Inžinierių namuose, kuriems vadovavau, įvyko steigiamasis Lietuvos centro judėjimo suvažiavimas. Vėliau su Romualdu mane jungė veikla Lietuvos centro sąjungoje.

***

Pirmiausia buvo žodis. Ši fundamentali Biblijos pratarmė – tinkama metafora Ozolo asmenybei apibūdinti. Žodis, idėja, vizija. Kasdienybė Romualdui buvo jau įvykęs faktas. Jis nuolat žvelgė į priekį, kartais tiek toli, kad būdavo sunku jį ir suprasti. Savo vertinimus ir perspektyvos numatymą teigdavo tvirtai, kartais net kategoriškai. Reiškinius ar įvykius jis vertino sistemiškai apibendrindamas, o pats vertinimas būdavo labai konkretus ir aiškus. Negalėjai nepastebėti jo išsilavinimo, apsiskaitymo, taisyklingos lietuvių kalbos. Šie ir kiti panašūs dalykai akivaizdžiai jį skyrė nuo politikų pragmatikų.

***

Kita vertus, pragmatizmo stoka pakišdavo jam kojų. Ypač tai jautėsi politinėje veikloje. 1997 m. Šiaulių miesto savivaldos rinkimuose centristai laimėjo 8 vietas, pagal mandatų skaičių buvo antri ir iškart konservatorių buvo pakviesti sudaryti dviejų partijų valdančiąją koaliciją. Bet Ozolas pasakė: „Su konservatoriais į koaliciją neiti.“ Ir nors tada turėjome žmonių, tinkamų savivaldybėje eiti vadovaujančias pareigas, visą trejų metų kadenciją, valdžią atidavę rinkimuose blogiau pasirodžiusiems, prasistumdėme nieko gero nenuveikę. 1996–2000 m. Seimo kadencijoje jis, nesutardamas su tais pačiais konservatoriais, atšaukė gerai dirbusius Centro sąjungos ministrus iš Vyriausybės. Jų postai atiteko kitiems, o savų pradėti darbai liko neužbaigti. Tokius sprendimus Romualdas priimdavo vertybiniu pagrindu. Idėja ir vertybės jam buvo svarbiau nei veiksmas ar praktika. Jam buvo svetimi nuogas pragmatizmas ir asmeninė nauda. Tokio jo požiūrio ir laikysenos daugelis nesuprato arba nepritarė. Po Centro sąjungos skaudžiai pralaimėtų 2000-ųjų Seimo rinkimų jis liko vienišas, nereikalingas net buvusiems Sąjūdžio bendražygiams – „nepraktiškas“. Daugumai jo idealizmas buvo nereikalingas.

***

Romualdas buvo tikras inteligentas. Tai kiekvienas pajusdavo iš jo elgsenos, net išvaizdos. Dėmesingas pašnekovui, jį atidžiai išklausantis, mokantis taktiškai įsiterpti ar ką pastebėti. Visada estetiškai apsirengęs, gražios laikysenos. Visi, kurie su juo bendravome, įsiminėme jo šypseną, kurią vienas buvęs Pirmosios Vyriausybės ministras gražiai pavadino šypsenėle. Tokį Romualdą ir prisiminsime – iškilų Lietuvos valstybės politiką, kultūros ir visuomenės veikėją, šiltą ir gražų žmogų, Lietuvos Ąžuolą.

Algimantas Puklevičius

Atrodo, kad mus gyvenime lydi susitikimai ir išsiskyrimai: su vienais tik prasilenkiame, su kitais užsimezga trumpalaikis ryšys, o dar su kitais tas ryšys tampa ilgalaikis, ir tada supranti, kokie prasmingi A. de Sent Egziuperi žodžiai, kad vienintelė tikra vertybė gyvenime yra žmogaus ryšys su žmogumi, iš kurių randasi kiti dalykai.

Su R. Ozolu pažintis ir susitikimai prasidėjo dar mokyklos laikais Bazilionuose. Tiesa, aš buvau dviem klasėmis aukščiau už jį, todėl bendravome ne tiek ir daug. Žinojau apie jo pirmuosius bandymus rašyti, kažką ir aš mėginau. Susitikę, o tai dažniausiai būdavo per mokyklos vakarėlius, pasikalbėdavome vienu kitu žodžiu apie savo bandymus rašyti. Praėjo kiek laiko ir aš, supratęs, kad jeigu gali nerašyti – nerašyk, mečiau šį savo pomėgį, o Romas ir toliau rašė.

***

Baigęs mokyklą išvykau į Vilnių, kur po kelerių metų sutikau Romualdą, taip pat studijuojantį universitete. Abu dalyvavome universiteto dainų ir šokių ansamblyje: aš – choro grupėje, jis grojo kontrabosu. Tiesa sakant, mane jis ir paskatino dalyvauti ansamblyje, mat prieš tai dalyvavau universiteto mišriajame chore. Tada ir užsimezgė artimesni ryšiai, peraugę į bičiulystę. Tačiau 1956 m. įvykiai – Vėlinės, Vengrijos sukilimas, į kurių sūkurį buvau patekęs, – kardinaliai pakeitė mano gyvenimą, privertė palikti universitetą ir mūsų ryšiai su Romualdu kuriam laikui nutrūko. Buvau paimtas į sovietinę kariuomenę, kurioje praleidau trejus metus. Nykias dienas armijoje pradžiugindavo gaunami iš Romualdo laiškai. Savo laiškuose jis rašydavo, kad dažnai susimąsto apie gyvenimo esmę, žmogaus paskirtį joje. Taip pat minėdavo, kad dirba dviem kryptimis: kuria kažką panašaus į improvizacijas ir rašo romaną ar apysaką. Štai viena iš jo improvizacijų: „Tu gimei. Tavo Tėvynės saulė atvėrė tavo akis, tavo Tėvynės oras atnešė tau pirmąjį kvapą, tavo Tėvynės žemė apglėbė tave savo bangavimu. Tu prisilietei prie motinos ir pajutai praėjusius savo Tėvynės amžius.

Tavo širdį, tavo protą, tavo jausmą davė tau tavo Tėvynė.

Tu genijus. Tavo muzikoje alsuoja tavo Tėvynė. Aš klausausi tavo žemės virpesio ir girdžiu savosios žemės dvelkimą. Tu genijus, nes įkvėpei mane dainuoti naują dainą – manosios Tėvynės dainą."

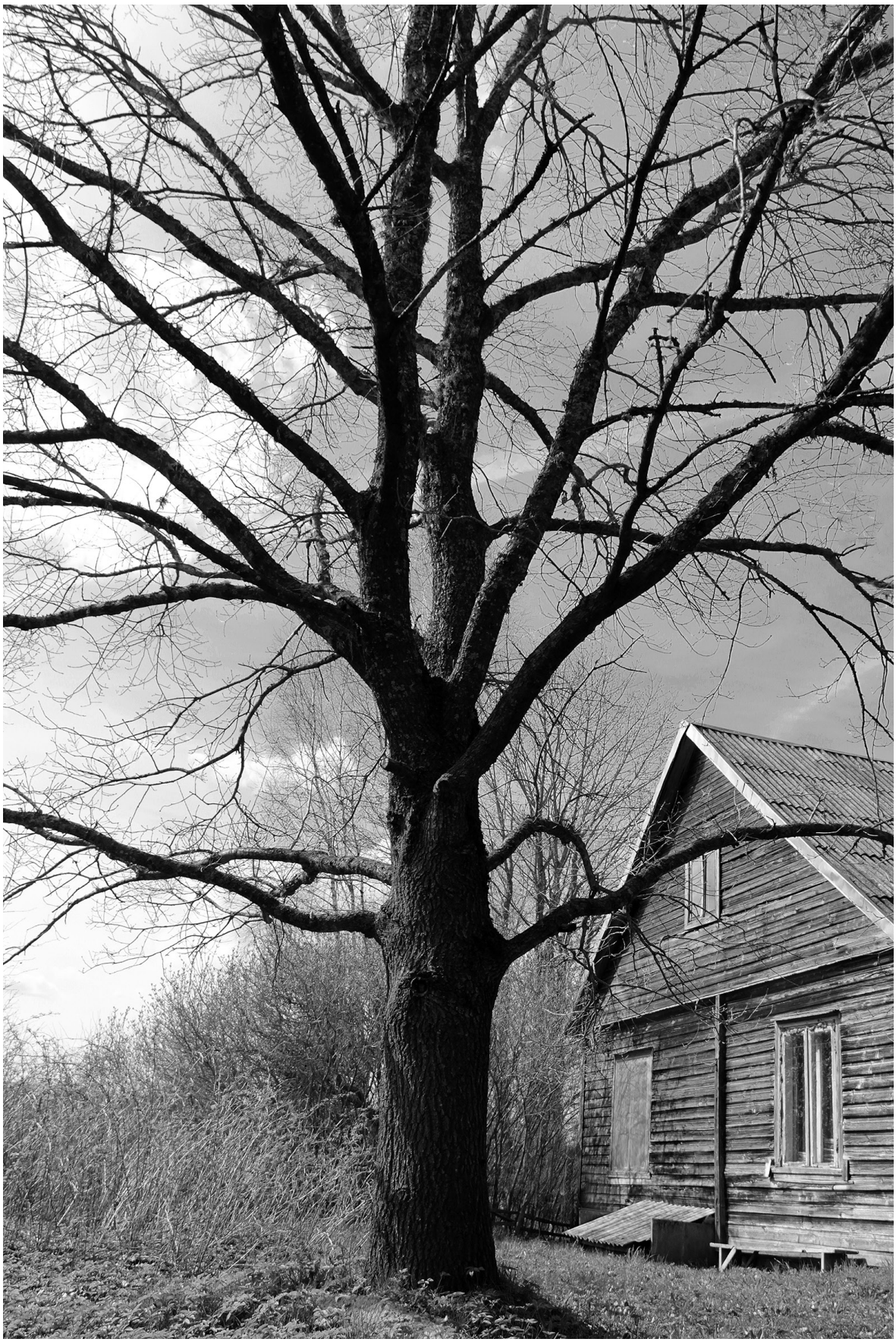
Grįžau iš armijos ir mūsų susitikimai, susirašinėjimai nutrūko. Nežinojau jo tuometinio adreso, nes jis jau buvo baigęs universitetą; o jis, žinoma, nežinojo ir mano tolimesnio likimo. Mūsų susitikimai nutrūko ilgesniam laikui.

Ir netikėtai apie 1985 m. „Literatūros ir meno" laikraštyje aptikau nedidelį, bet aštrų Romualdo straipsnelį. Kiek prisimenu, tai buvo susiję su poeto S. Gedos ir kažkokio kolūkio pirmininko konfliktu. Ozolas stojo į Gedos pusę. Puoliau jo ieškoti ir, sužinojęs, kad jis dirba „Minties" leidykloje, paskambinau ir pakviečiau atvažiuoti į Šiaulius ir televizorių gamyklos knygos bičiulių draugijos nariams paskaityti kokią nors paskaitą. Jis pagalvojęs sutiko ir pažadėjo pamąstyti, kokia tema galėtų pakalbėti. Susitikimas įvyko, paskaita buvo prasminga: apie etnosą, kultūrą, susirinkusiesiems neįprasta, sudėtinga ir gana skaudi. Jau patys pirmieji paskaitos žodžiai man priminė jam jaunystėje nedavusius ramybės ir neatsakytus klausimus apie Tėvynę, jos likimą ir jos ateitį. Supratau, kad Tėvynė jam buvo ne tik sąvoka, bet idėja, gyvenimo prasmė, kuri, kaip dabar visi žinome, neapleido jo iki paskutinės gyvenimo akimirkos. Supratau, kiek toli jis buvo pažengęs nuo mūsų, įklimpusių į kasdienius buities reikalus. Žvelgdamas į klausytojų veidus, mačiau, kad jie buvo šokiruoti lektoriaus drąsių ir labai neįprastų minčių. Paskaita buvo įrašyta ir kitą dieną pagarsinta per gamyklos radijo mazgą, tai sukėlė nemažą sumaištį.

***

Romualdui pasiūlius, nutarėme tęsti šį paskaitų ciklą. Ir iki Sąjūdžio gimimo, Nepriklausomybės atkūrimo jis lankėsi televizorių gamykloje ir tęsė savo paskaitų ciklą. Apie lektoriaus drąsias mintis garsas pasiekė ir miesto visuomenę; jis buvo pakviestas pasidalyti savo įžvalgomis Inžinierių namų publikai, kurie tuo metu jau garsėjo savo liberalių ir laisvų idėjų sklaida.

Paskutinis mūsų pokalbis buvo kovo 11 d., aš jam paskambinau ir pasveikinau su švente, kurią aš visada vadindavau jo švente. Pasikeitimas pasveikinimais buvo skaudus, nes supratau, kad gal tai ir yra išsiskyrimas. Netrukus taip ir atsitiko. Žinau, kad jo trūks artimiesiems, giminėms, draugams, bet ne mažiau ir visai Lietuvai.



Romualdo Ozolo sodintas ąžuolas tėviškėje, Mekių kaime. Rimgaudo Šlekio nuotrauka, 2015 m.

Šiauliai – regiono smagratis

POKALBIS PRIE APSKRITOJO STALO BAZILIONŲ MOKYKLOJE

Arūnas GUMULIAUSKAS, Šiaulių universiteto profesorius, istorikas
Donatas JURGAITIS, Šiaulių universiteto rektorius, profesorius, habilituotas mokslų daktaras
Vytenis RIMKUS, Šiaulių universiteto profesorius emeritas, habilituotas mokslų daktaras, menotyrininkas
Alvydas STULPINAS, Šiaulių pramonininkų asociacijos prezidentas, UAB „Putokšnis“ valdybos pirmininkas, pramonininkas
Vaidas BACYS, Šiaulių rajono Aukštelkės pagrindinės mokyklos direktorius
Diskusiją moderavo žurnalistė Rita ŽADEIKYTĖ

Rita ŽADEIKYTĖ. Kodėl būtent Šiauliai tapo regiono centru, smagračiu. Kodėl ne, pavyzdžiui, Kurtuvėnai – stambus dvaro centras ar Radviliškis – Radvilų miestas? Kodėl būtent Šiauliai suka apie save visą regioną?

Arūnas GUMULIAUSKAS. Modernioji istorija, prasidėjusi XIX a. trečiajame dešimtmetyje su pramoniniu perversmu, yra susijusi su dabartiniais laikais. Visa tai, kas egzistavo Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, vadinamoje agrarinėje visuomenėje, su Abiejų Tautų Respublikos žlugimu, deja, užleido savo vietą ir istorinę svarbą. Mes dabar galime tik konstatuoti, kad Kurtuvėnai turėjo didelę praeitį, kaip Trakai ar Kernavė. Vis dėlto modernieji laikai, arba vadinamoji industrinė visuomenė, yra susijusi su pramonės plėtra. Be abejonės, Šiauliai XIX a. užima svarbiausią poziciją.

Jeigu mes pasižiūrėtume, kada Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikais miestai gavo savivaldos teises, kurias teikdavo karalius, tai Šiauliai šiame regione tikrai nėra priekyje. Tik industrinėje visuomenėje Šiauliai labai natūraliai tapo regiono lyderiu. Šiauliuose koncentravosi pramonė. Daug prie to prisidėjo XVIII a. Šiaulių ekonomijos valdytojas Antanas Tyzenhauzas, kuris dar ir šiandien niekaip Šiauliuose nepaminėtas – net gatvė nepavadinta jo vardu. Manyčiau, kad pramonininkai turėtų susidomėti šia asmenybe. Jeigu yra paminklas Chaimui Frenkeliui, tai turėtų būti ir A. Tyzenhauzui, nes jis buvo pirmesnis su savo reformomis, tiesa, vėliau sukėlusiomis sukilimą.

Šiauliai į regiono lyderius ėjo palaipsniui ir natūraliai regiono centru tapo būtent XIX a. Be abejonės, prie to prisidėjo geležinkelis. Tad Pirmosios Lietuvos Respublikos laikais, tarpukariu, Šiauliai jau tapo regiono lyderiu.

Tai paskatino ne tik pramonė, geležinkelis, bet, be abejonės, – švietimo klausimai. Pirmiausia reikėtų paminėti Šiaulių berniukų gimnaziją. Tai buvo didžiulis švietimo centras, nepaisant to, kad berniukai Rusijos imperijos laikais buvo mokomi rusiškai. Bet tai buvo labai rimta elito kalvė. XIX a.

buvo dvi tokios kalvės – Marijampolės ir Šiaulių gimnazijos. Jeigu Marijampolės gimnazija pasižymėjo tuo, kad ten mokėsi vaikai iš kaimo, tai Šiaulių gimnazijoje – daugiau miesto vaikai. Vasario 16-osios dienos akto signatarų Marijampolės ir Šiaulių gimnazijos išaugino daugiausia. Taigi Šiauliai tapo ne tik pramonės, bet ir švietimo bei kultūros centru.

Pirmieji lietuviški vakarai, pirmosios gegužinės – tai taip pat Šiaulių žmonių veikla. Į tuos renginius atvykdavo žmonės iš visos Lietuvos, kultūrininkai gegužinių metu aptarinėjo tautinio sąjūdžio klausimus.

Šiauliai tuo metu buvo lietuviškiausias miestas, jeigu pasižiūrėsime Pirmosios Lietuvos Respublikos pirmąjį gyventojų surašymą (tokie nebuvo nei Vilnius, nei Kaunas), arba tautinio atgimimo metu mąstydavo lietuviškai. Pavyzdžiui, Mykolas Biržiška – Šiaulių berniukų gimnazijos auklėtinis – kalba lenkiškai, Stasio Šalkauskio tėvas taip pat kalba lenkiškai, visi jų šeimose kalba lenkiškai, bet jie save laiko lietuviais ir palaiko lietuvių tautinį sąjūdį. Įdomus dalykas, Mykolas Biržiška savo mamai sako, kad vyks į Maskvos universitetą ir įstos į lietuvių studentų būrelį. Kadangi M. Biržiškos mama buvo nuo Vilniaus krašto, ji sūnui pasakė, kad ji daugiau jam ne motina. Vėliau tą požiūrį pakeitė. Įdomus faktas yra ir tai, kad M. Biržiška lietuviškai išmoko Maskvoje, o ne Šiauliuose.

Šiauliai Pirmosios Lietuvos Respublikos laikotarpiu gavo labai gerą galimybę: kai netekome Vilniaus ir Klaipėda nebuvo Lietuvos, Šiauliai tapo antruoju miestu Lietuvoje po sostinės Kauno. Būtent Šiauliams buvo daug paskatų plėstis ir vystytis. Net Latvijos konsulatas – vienintelė tokia diplomatinė atstovybė Lietuvoje – veikė Šiauliuose. Antrasis Lietuvos teatras po Kauno teatro atsidarė būtent Šiauliuose, taip pat ir „Aušros“ muziejus.

Pirmoji Lietuvos Respublika, manyčiau, buvo sėkmingiausias etapas Šiaulių miesto istorijoje. O iki to buvo eita labai nuosekliai, palaipsniui.

Šiauliai buvo ne tik pramonininkių, bet ir kultūrininkų miestas, deja, sovietmečiu Šiauliai tapo darbininkų miestu – būtent tokia etiketė prisiklijavo. Jau nuo tada Šiauliai pradėjo prarasti autoritetą. Esu tvirtai įsitikinęs, kad XIX a. pabaiga iki 1940 m. okupacijos Šiauliams buvo aukso amžius.

Rita ŽADEIKYTĖ. Istoriko nuomone, Šiauliams regiono lyderiu padėjo tapti būtent pramonė. Kokios pramonės miestas šiandien yra Šiauliai ir kokią įtaką jie turi regiono ekonominiams, socialiniams reikalams? Ar Šiauliai išlaikė regiono pramonės lyderio pozicijas? Ar Šiaulių pramonės įmonės tebėra pagrindinis regiono rajonų žmonių darbdavys?

Alvydas STULPINAS. Šiandien Šiauliai, lyginant su kitais Lietuvos miestais, turi išskirtinę situaciją vien dėl rizikos faktorių. Pravartu grįžti į istoriją, kai Šiauliai turėjo „Nukloną“, „Taurą“, „Vairą“ ir kitas stambias pramonės įmones. Istorijos tėkmėje žlugus didžiajai miesto pramonei, Šiauliai atsidūrė gilioje duobėje. Reikėjo ne vieno dešimtmečio, kad čia atsirastų naujų verslų, kurie išskaidė riziką. Šiauliuose, kitaip nei Alytuje „Snaigė“ ar Utenoje „Utenos trikotažas“, nėra pramonės gigantų. Šiandien mieste veikia naujos platformos smulkūs ir vidutiniai verslai (vidutinė įmonė – iki 250 darbuotojų arba apyvarta iki 50 milijonų eurų per metus). Šiauliuose šiandien verslo smagratį suka naujos vidutinės įmonės – plastikas, vėdinimas, išsiplėtė dviračių gamyba ir kitos. Labai keitėsi pramonės šakos, lyginant su tuo laiku, kai mieste veikė stambios pramonės įmonės, jos keičiasi ir toliau. Ateina į pasaulį naujos mados, tendencijos ir Šiauliai negali iš jų iškristi. Pavyzdžiui, labai didelės plastiko sektoriaus perspektyvos. Regione šiandien yra daug įmonių, kurios dirba vos ne „garažų“ lygmenyje, bet laikui bėgant jos išaugs į didelius ir perspektyvius verslus.

O dėl žmonių... Tai lygiai kaip Šiaulių universitetas maitina visą regioną, taip mes stengiamės, kad baigę mūsų universitetą žmonės liktų Šiaulių įmonėse. Pagal gyvenamąją vietą Šiaulių įmonėse dirba žmonių ir iš Kelmės, ir iš Kuršėnų, Joniškio. Siekiame ir tolimąją Akmenę, ir Mažeikius. Jie mato Šiauliuose perspektyvą, čia jiems patinka. Jiems tai yra tramplinas.

Arūnas GUMULIAUSKAS. O kokios yra Šiaulių pramonės perspektyvos?

Alvydas STULPINAS. Kuo puikiausios! Pradėjome žengti žingsnius, kuriuos pasaulis jau žengia, – tai klasterizacija – jungimasis. Tas pavyzdys gali užkrėsti ir aukštąsias mokyklas. Pradžia padaryta, mes niekuo neatsiliekame ir lenkiame Europos verslo žaidėjus savo greičiu, savo išmone, savo sąmoningumu, eksportuojame šiaulietišką produkciją į 20–30 pasaulio valstybių. Mūsų produkcija konkurencinga, mus gerbia, žino.

Ko mums trūksta? Žmogiškųjų išteklių! Būtų žmonių, tai ir „Putokšnis 2“, „Putokšnis 3“ jau seniai būtų buvę. Kiekviena įmonė pasakytų tą patį. Šiandien Šiaulių versle visko yra – pinigų yra perteklius, nėra kur dėti, nėra, kaip pinigus įdarbinti, nes nėra žmogiškųjų išteklių. Darbuotojai yra numeris 1.

Šiandien mano kompanijoje tik pusė dirbančiųjų yra iš Šiaulių, kita pusė – iš Panevėžio, Vilniaus, Klaipėdos. O ką daryti? Iš kur specialistų pasiimti? Perkame žmones, mokame gerokai daugiau, nei reikėtų mokėti už tą darbo vietą, bet kitos išeities neturime. Pirmieji žingsniai, kuriuos pradėjome žengti, duos rezultatų produkto kūrimo grandinėje. Pradėsime įtraukti užsienio partnerius, užsienio kompanijas ir parodysime savo regiono privalumus. Verslo srityje Šiauliai tikrai nėra žemesnėje lentynėlėje. Pramonininkų lygmenyje su autoritetu ir pagarba žiūrime į Šiaulių regioną. Įmonės, kurios čia dirba, yra šviesuoliai. Šiaulių regione trūksta perliukų, bet tie, kurie yra, šiandien stiprėja, auginasi raumenis.

Pavyzdžiui, šiaulietiškos kompanijos, registruotos Jungtiniuose Arabų Emyratuose (JAE), Egipte, Amerikoje, kreipia srautus, dirba ir yra vienos didžiausių kompanijų ne tik Lietuvoje, bet ir Baltijos šalyse. Turime vieną šiaulietišką kompaniją, kurioje transporto skaičius siekia tūkstančius automobilių, bet jie kol kas dirba po kitų šalių vėliavomis, nors tai yra šiaulietiškas kapitalas. Šiauliečių protai, šiaulietiški automobiliai šiandien dirba JAE ir ten užima apie 40 procentų rinkos! Tai sako, kad mes esame tikrai gabūs. O kad mūsų mažai – tai jau kitas dalykas.

Vaidas BACYS. Kai man teko būti pas Lenkijos lietuvius, stebėjausi, kodėl jie ten tiek daug akmenų stato. Jie man paaiškino, kad jie suvokia, jog liko tam tikras laikas lietuvių tautinei mažumai gyventi Lenkijoje, todėl jie stengiasi palikti daug ženklų, kurie išliktų ateičiai.

Žvelgdamas į Šiaulius kaip į regiono centrą abejoju, ar mes tokį dualistinį paveikslėlį piešiame: profesorius A. Gumuliaukas kalba apie tarpukarį, pramonininkas A. Stulpinas – apie sovietmetį. Mes labai daug ką „numelioravę“ esame ir, deja, akmenų ateičiai neturime. Neturime ir regiono suvokimo. Bendraujant su vaikais kaimiškoje vietovėje, atmintis siekia daugių daugiausiai kolūkio fermas. Piliakalniai neegzistuoja, senkapiai neegzistuoja. Man buvo labai keista, kodėl mokiniai daro filmuką apie praeitį ir rodo kolūkio fermą, o neparodo visai šalia esančių senkapių, nežino, kad Šiaulių jūra užliejusi piliakalnį. Ir negali kaltinti tų vaikų. Jeigu Lenkijos vaikai gali papasakoti, kad jo proproproprosenelis gyveno šitame name, tai jiems yra normalu, pas mus labai mažai tokių žmonių, nes viską pakeitė sovietmetis.

Bijau, kad tie „melioracijos“ procesai vyks, kol mes neišspręsime identiteto, tapatinimosi klausimų, kol neturėsime regioninio projekto, kur visos regiono savivaldybės rimtai kalbės apie atgaivinimą žmonių pasąmonėje, sąmonėje, kad mes esame regionas, tai taip ir suprasime, kad šiauliečiai turi važiuoti į Vilnių dirbti, o iš Joniškio ir Kelmės turi atvažiuoti į Šiaulius. Bet tai tikrai ne sprendimas žiūrint į priekį. Ar tikrai Šiauliai yra tie, kurie suka visą regioną? Klausimas – filosofinis.

Rita ŽADEIKYTĖ. O koks atsakymas?

Vaidas BACYS. Tikrai – ne. Pasakykite man bent vieną regioninį projektą, kurį būtų parengusios penkios–septynios regiono savivaldybės. Daugių daugiausia, kas vyksta Regioninėje plėtros taryboje, pasidalijama pinigais. Kadangi viename rajone tiek gyventojų – tai jums tiek milijonų, kitame gyventojų tiek – tai jums tiek. Prieš trejus metus, kai dar dirbau Vilniuje, klausiau: įvardykite bent vieną regioninį projektą. Tai gali būti turizmo maršrutas, kai visos savivaldybės deda pinigus tam, kad per regioną būtų galima keliauti. O dabar mes turime tik atskirus fragmentus. Vienintelis bendras savivaldybių projektas yra ... Šiaulių regiono atliekų tvarkymo centras (ŠRATC). Pavyzdžiui, Šiaulių universitetas gali būti geras regioninis projektas.

Rita ŽADEIKYTĖ. Šiaulių universitetas yra vienas didžiausių darbdavių apskrityje ir telkiantis didelį būrį žmonių. Koks yra universiteto vaidmuo regione ir kokį jį norėtumėte matyti? Kaip įtraukti regioną į bendrus regiono švietimo, mokslo reikalus?

Donatas JURGAITIS. Universitetas atsirado iš to, kad Šiaurės Lietuvos regionui reikėjo mokytojų. Buvo poreikis – ir atsirado. Vėliau pramonės centrui reikėjo specialistų – Šiauliuose atsirado Kauno politechnikos instituto fakultetas.

Iki 2008 m. universitetas kilo į viršų, plėtėsi. Buvo sakoma, kad universitetas visus Šiaulius okupuos. Jeigu būtų išlikę tiek studentų, kaip iki

2008 m., tai viskas universitetui būtų buvę gerai, bet... Dabar situacija yra kardinaliai kitokia. Reikia trauktis, atsikratyti visų nereikalingų pastatų, nes juos tuščius laikyti per brangu. P. Višinskio gatvėje universitetas išliks, gal dar Technologijos fakulteto rūmai. Viskas. Daugiau mums tikrai bent artimiausiai ateičiai pastatų nereikės.

Šiaulių universitetas daug davė ne tik regionui, bet ir Kaunui bei Vilniui. Pažiūrėkite, kiek žymių kultūros veikėjų išėjo iš Šiaulių universiteto, kiek dėstytojų atidavėme, Klaipėdai atidavėme visą fakultetą. Šiaulių universitetas donoru buvo visada. Tai gerai, nes jie Lietuvoje dirba.

Šiaulių universitetui atėjo laikas, kai dabartinė situacija mus privers kažką daryti. Pirmiausia, turi jungtis švietimo įstaigos. Gimnazijos, Šiaulių profesinio rengimo centras, kolegijos ir universitetas – niekur nuo to nepabėgsi – reikia pradėti galvoti ir veikti kartu. Apversta aukštyn kojomis piramidė niekur neveda. Niekur pasaulyje nėra tiek žmonių su aukštuoju mokslu – visi pas mus su aukštuoju išsilavinimu. Aukštasis išsilavinimas tarsi jau tapo visuotiniu. O baigęs universitetą žmogus eina į profesinę mokyklą, kad įgytų amato. Taip būti negali.

Ir Lietuvos universitetus, netgi ir Kauno, manoma sujungti ir padaryti vieną universitetą. Tai padaryti yra gana sunku, nes universitetai turi įvairiausių ambicijų, veikia istoriniai dalykai. Bet tarp rektorių dabar jau garsiai kalbama apie bendradarbiavimą, o ne konkuravimą kiekvienoje srityje. Galbūt mums padėtų geras ministras, kuris nebeleistų tokių dalykų, kad Kauno technologijos universitetas rengtų muzikantus, edukologus, Mykolo Riomerio universitetas – matematikus. Jau nekalbu apie tai, kad vadybininkus rengia visi. Vieną kartą reikia susitarti ir pradėti kitaip gyventi. Lietuvoje vien studijų programų yra apie 2000. Šiaulių universitete šiandien – 73 studijų programos, o studentų – tik 3,5 tūkstančio. Padalijus išeina, kad kiekviename kurse – keliasdešimt studentų. Taip negali būti.

Šiaulių universitetas yra reikalingas pramoninkams, reikalingas aplinkai. Žinoma, parengti visų sričių specialistų mes negalime. Kai kur mes pražiūrėjome, pavyzdžiui, inžinierių rengimą. Nėra kam dirbti. Jaunimas nebenori klausytis plepalų, nori ne tik klausytis, bet ir mokytis patys, reikalauja užduočių.

Rita ŽADEIKYTĖ. Kokia yra universiteto perspektyva?

Donatas JURGAITIS. Sudėtinga. Gana sudėtinga – nebijau to pasakyti, nes studentų nepadaugės, o studentai kol kas yra pagrindinis mūsų užsakovas. Paskutiniai mokslo vertinimai yra nelabai kokie: maksimalus vertinimas yra penki, mus visose srityse vertina dvejetukais, išskyrus vieną sritį, kur vertinami trejetu. Dvejetas iš penkių – tai nėra geras vertinimas, žemiau vidurkio. Galime pasigirti negalios studijomis. Problemos yra gana rimtos. Kai kuriuos darbus reikia daryti jau šiandien, nes rytoj gali būti vėlu. Sumažėjimas yra žiaurus – kvalifikuoti dėstytojai neturi darbo.

Rita ŽADEIKYTĖ. Vienu metu labai skambiai buvo iškilusi idėja, kad Šiaulių universitetas yra regioninė aukštoji mokykla. Po to susigriebta, kad vis dėlto regionu apsiriboti nebūtų tinkamas kelias. Tačiau didžioji dalis jūsų studentų vis dėlto yra iš Šiaulių regiono. Ar tebevystoma regioninio universiteto idėja, ar jau pabėgta nuo jos?

Donatas JURGAITIS. Šiaulių universitetas yra universitetas, kuris veikia Šiaulių regione. Tačiau tai nereiškia, kad jis turi dirbti užsidaręs regione. Tai būtų pražūtis. Pirmiausia jis turi atliepti regiono poreikius, jis turi duoti tai, ko reikia regionui, bet jis turi duoti ir tai, ką gali duoti Lietuvai. Tačiau be tarptautinių ryšių universitetas šiais laikais išlikti tikrai negali. Mes turime ieškoti ir ieškome tokio universiteto užsienyje, kuris su mumis bendrautų mus patempdamas, o jam mes nebūtume našta. Dabar visi žiūri į skandinavus. Regioniniai projektai mums sekasi – mus ima į partnerius.

Viena galimybių yra pritraukti užsienio studentų, bet ta galimybė yra labai menka, todėl kad atvažiavę indai, ukrainiečiai ar uzbekai, pamatę, kas čia yra pas mus, parvažiavę papasakoja ir, matyt, studentų iš tų šalių kuo toliau, tuo labiau mažės. Universiteto tarybos pirmininkas paprašė parodyti Technologijų fakultete savo geriausią laboratoriją. Geriausia laboratorija – dvi paprastos staklytės...

Vaidas BACYS. Formuluočiau universitetą kaip regiono projektą tam, kad mes šitame regione turėtume smegenų. Regionui reikia smegenų. Visiškai tas pats, kam universitetas ruošia specialistus, galite ir Afrikai, ir Skandinavijai, ir Pietų Amerikai ruošti, svarbu, kad būtų kritinė intelektuali masė žmonių, kurie suktų gyvenimą būtent Šiaulių re-

gione pozityviąja prasme, kad būtų orientuojamasi nuo darbininkiško varianto į tarpukario Lietuvos Šiaulių įvaizdį. Tam reikia investicijų, ir ne iš Vilniaus, nes garantuoju, kad iš ten universitetas tikrai jų negaus. Vadinasi, jeigu regionas supras, kad jam reikalingas rimtas regioninis projektas, ir investuos, kad pritrauktų intelektą į regioną, tai ir visos regiono savivaldybės turi prisidėti pinigais. Ką remti, į kokias specialybes investuoti, – derybų objektas. Apie tai reikia kalbėtis.

Tarpukariu Šiauliai neturėjo universiteto, buvo tik prekybos institutas, mokytojų seminarija, bet Šiauliai buvo intelektualų miestas, o sovietmečiu, nors turėjome pedagoginį institutą, save įvardijame darbininkišku miestu.

Provokuočiau nebijoti ir drąsiau mąstyti. Sunki ar nesunki padėtis, ji yra tokia, kokia yra šiandien. Talkos reikia ir ji turi ateiti iš viso regiono.

Arūnas GUMULIAUSKAS. Kai mes prieš keletą metų pradėjome kalbėti apie regioninį universitetą, buvo labai keistas supratimas – dalis žmonių įsivaizdavo, kad užsidarysime regione. Universiteto veikla yra įvairiapusė. Dėstytojai didžiąją algos dalį gauna už mokslinius tyrimus ir tik po to už pedagoginę veiklą. Moksliniai tyrimai negali užsidaryti regione. Jie yra nepriklausomi – mokslas yra nepriklausomas. Niekas negali pasakyti, kad, pavyzdžiui, ties Akmene tyrimai baigėsi. Man keista, kai garbūs mokslininkai supranta, kad regioninis universitetas užsiiminės tiktai, tarkime, Bazilionų savarankiškumo problemų tyrimais.

Antra, regionališkumas yra edukacinė veikla. Štai edukacinė universiteto veikla iš tikrųjų turėtų būti regioninė – pritraukianti viso regiono moksleiviją ir panašiai. Todėl šio regioninio projekto, kuris vadinasi universitetas, dalyviai turėtų pamiršti tarpusavio ambicijas ar klausti to pasakų veidrodėlio: „O kuris gi yra gražesnis?“

Manau, kad iš tiesų turime pastatyti normalią piramidę, kurios žemiausioje grandyje būtų gimnazijos, toliau – kolegijos, galiausiai – universitetas.

Aš nesutinku su tokiomis mintimis, kad universitetas turi rengti kokiai nors konkrečiai gamyklai inžinierių. Universitetas turi rengti asmenybę. Universitetas tai ir yra universalus mokslas, universali edukacija. Svarbu, kad Šiauliuose būtų protų. Universitetas ir gali tuos protus išugdyti, kadangi tai yra platus edukacinis procesas. Kartais studentai būna nepatenkinti, kam jam ta filosofija ar panašūs mokslai reikalingi. Pavyzdžiui, istorikus rengia penki Lietuvos universitetai, bet paklauskite, kada iš Vilniaus universiteto auklėtinis paskutinį kartą atvažiavo mokytojauti į Šiaulių regioną. Jis geriau pasilieka ministerijos šluoti, negu važiuoja į kokius nors Bazilionus dirbti istorijos mokytoju. Man svarbiausia, kad universitetas išleistų plačiai mąstančias asmenybes, kurios padėtų šitam regionui kurti normalią pilietinę visuomenę, kurios, deja, nėra, ir tai atsispindi tame, kad, be ŠRATC, nėra kito regioninio projekto. Kai mes subręsime iki regioninio projekto, manau, kad šis regionas pradės kilti iš tos duobės. Šiandien, kiek suprantu, visi apskrities rajonai užsiėmę savo bėdomis, miestas – taip pat. Pirmas gražus gestas buvo tada, kai Šiaulių rajono ir miesto merai pagaliau susitiko. Gal ateityje susitiks ir Joniškis, Radviliškis, kiti ir tada kažkas pajudės.

Donatas JURGAITIS. Pirmosios kregždės jau yra. Jau apvažiavome visus regiono rajonų merus ir dar toliau pasiekėme – Telšius, Kretingą. Kelmė jau juda. Nežinau, kaip Šiaulių miestas judės. Mes bandome ieškoti kontaktų, nes mes kito pasirinkimo nebeturime. Reikia telkti regioną. Kad ir ne po daug – viena kita stipendija. Mes turime intelektualių žmonių, europinį patentą gausime, mums trūksta finansų. Jeigu Vilniaus universitetas drauge su mumis jau teikia patentą ir sako, kad mūsų indėlis yra 70 procentų, o jų tik 30, – rezultatai yra neprasti.

Vytenis RIMKUS. Šiaulių kaip regiono ir kaip miesto raida daugiausia buvo stichinė. Labai svarbi geografinė raida, taškas, kuriame sueina keliai.

Šiauliuose stovi katedra. Kodėl tokią grandiozinę bažnyčią statė, kai Šiauliai buvo tik kaimelis?! Kokia buvo perspektyva? Suėjo keliai į Rygą, į Vilnių, į visas puses ir turėjo susikryžiuoti, kadangi iš Rėkyvos pusės – pelkės, Kelmės link – nepraeinami miškai. Lygiai taip pat su geležinkeliais. Geležinkelis į Tilžę buvo vokiečių pastatytas, geležinkelis į Rygą – taip pat vokiečių okupacijos metais statytas. Net siaurasis geležinkeliukas į Biržus – tuo pačiu laiku statytas. Nepriklausoma Lietuva – centras, reikia su Klaipėda susisiekti, taigi tarpukario metais irgi pastatytas geležinkelis. Taip Šiauliai tapo transporto centru. Tai sąlygojo ir kitą vystymosi kryptį: ar galvojo Ch. Frenkelio senelis, kad čia bus pramonės

centras? Tai buvo eilinis prekeivis, važinėjęs pas žmones ir supirkinėjęs kailiukus. Jis turėjo kelias statines ir pats dirbo. Iš kailiukų pamažu plėtėsi, mieste žemė brangi, tai nusipirko pelkę prie ežero ir prieš Pirmąjį pasaulinį karą Šiauliuose jau veikė septyni odų perdirbimo fabrikai. Visą Rusijos imperiją Šiauliai aprūpino batais ir padais. Peterburge, Maskvoje – specializuotos parduotuvės „Šavelskaja podošva“. Taigi geografinė padėtis sąlygoja tam tikrą raidą. O kad Šiauliai buvo ir yra strateginis punktas – nėra jokios abejonės. Nė vienas Lietuvos miestas nėra tiek nukentėjęs per karus kaip Šiauliai. Subombarduoti, sudeginti, beveik nė ženklo iš miesto nelikę. Bet jis kažkaip atsistatė.

Įdomu yra ir tai, kad tarybiniais metais Šiauliai buvo uždaras miestas. Bet tas uždarumas kartais duoda ir šiokių tokių privalumų: įsisteigė pamažu Šiaulių universitetas, jame galėjo įsidarbinti tokie prakeikti tremtiniai kaip aš, ir ne aš vienas. Jokioje kitoje Lietuvos aukštojoje mokykloje to nebuvo. Mano bandymai įsidarbinti į Dailės akademiją, jau net turint mokslinius laipsnius, nepavyko – negalima.

Šiauliai regiono centro poziciją užima jau dalijant Žečpospolitą, kai Kotryna II (Jekterina II) trečdalį Lietuvos padovanoja savo paskutiniam meilužiui Platonui Zubovui su centru Šiauliais, o visi kiti Lietuvos dvarai – pavaldiniai. Tai irgi rodo, kad jau tada Šiauliai buvo centras.

Dabartinė Šiaulių padėtis susijusi su demografija – sumažėjo žmonių. Žlugo pramonė. Fabrikai tebestovi, bet neveikia. Pražiopsojome, praradome regiono maisto pramonės centro vardą.

Norėčiau pabrėžti mūsų aukštojo mokslo santykį su užsienio aukštuoju mokslu. Meno srityje mūsų mokyklos ir aukštosios mokyklos yra aukščiausio pasaulinio lygio. Mūsų menininkų ir muzikų nepralenkia nei Londonas, nei Niujorkas. Tolygūs. Šiaulių universiteto Menų fakulteto trečiojo kurso studentai važiavo tobulintis į Austriją. Ten jie iš karto tapo piešimo dėstytojais! Nesiklaupkime ant kelių prieš užsienį!

Vaidas BACYS. Matau amžiną šiaulietišką bėdą – mes nuolatos lyginamės su kitais. Baudžiauninko sindromo nesame atsikratę. Ir labai retai girdžiu diskusijas – o ką darome? Nuolatos girdžiu, kad kažkokia Maskva mus nuskriaudė, Vilnius mus nuskriaudė, Briuselis mus nuskriaudė! Ir labai retai girdžiu Šiaulių regione proveržio dalykų. Ne kartą yra siūlyta įvesti Šiaulių istorijos kursą kaip privalomą dalyką miesto progimnazijose. Išleiskime vadovėlius. Pradėkime nuo paprastų dalykų – apmokėkime pažintines moksleivių ekskursijas. Dabar Šiaulių rajono mokyklų vaikai važiuoja į Kauną, bet savo mokinių pavėžinti už pažintines mokinio krepšelio lėšas į Šiaulių dramos teatrą – negalime. Anekdotas! Tokių absurdų pilna. Turime nuostabų „Aušros“ muziejų su edukacinėmis programomis. Vaikus iš Aukštelkės mokyklos maksimum vieną kartą per metus aš galiu nuvežti į „Aušros“ muziejų nerinkdamas iš jų pinigų. Kur regiono prioritetai?! Tokių niuansų net ir labai paprastuose dalykuose – apstu.

Vytenis RIMKUS. Mes tik patys save galime ugdyti, kurti savo valstybę ir taisyti klaidas, o ne dejuoti ir verkti palindę po stalu. Jeigu mes išlaikėme penkiasdešimties metų okupacijos egzaminą, laisvės egzamino kartais nebeišlaikome.

Arūnas GUMULIAUSKAS. Svarbus tikslas, kad jauno Šiaulių krašto žmogaus širdyje plaktų šio krašto patrioto širdis. Šiauliuose – šiauliečio širdis. Jeigu to nebus, nieko nebus. Aš pats tik trisdešimt penkeri metai esu šiaulietis, bet pabandykit man kur nors Vilniuje, kokioje nors konferencijoje, pasakyti kažką prieš Šiaulius! Kol nebus žmonių, kurie yra tikri Šiaulių, savo regiono patriotai, kol nebus pradedama nuo mažų dalykų, niekas nepajudės.

Birutė SALATKIENĖ

Dubysos aukštupio archeologijos paveldas

Radinių nuotraukos Birutės Salatkienės
Piliakalnių ir kalvų nuotraukos Balio Buračo

Įvadas

Šiuo straipsniu pradedame nedidelį ciklą apie Dubysos krašto seniausią praeitį. Žurnale jau pasakojome apie Pašiaušės kapinyną, Kurtuvėnų dvaro tyrinėjimus, tačiau tai atskiros vietovės, skirtingų laikotarpių praeities paminklai. Kaip kiekvienas, taip ir Dubysos kraštas išsaugojo pačią seniausią savo praeitį nuo jo apgyvendinimo pradžios iki istorinių laikų, tik ji glūdi žemėje, kraštovaizdyje išsiskiriančiuose piliakalniuose ir pilkapynuose, jau nebematomuose kapinynuose, senovės gyvenvietėse. Paveldosauga Lietuvoje yra nudirbusi didįjį archeologijos paminklų paieškos, kartografavimo, apskaitos ir apsaugos darbą, į Kultūros vertybių registrą šiuo metu įtraukta ir valstybės saugoma tūkstančiai archeologinių vietų. Tai leidžia mums papasakoti apie gilią praeitį, pasidairius po apylinkes, pasklaidžius žinynus ir atlasus, atsivertus archeologijos vertybių sąrašus.

Senovės gyvenvietės (akmens, bronzos ir geležies amžiaus), piliakalniai, pilkapynai ir kapinynai, gamybos ir apeigų vietos, lobiai ir atskiros radimvietės – tai archeologijos paveldo objektų tipai. Šiame straipsnyje sieksime papasakoti, kokių iš jų Dubysos krašte aptinkama dažniausiai, o kokių – retai. Mums rūpės parodyti, kaip jie išsidėstę vietovėje, kur archeologinių vietų tiršta, o kur – reta. Svarbu nušviesti, kokius laikus mena piliakalniai, o kokius – pilkapiai, ar turime ir akmens amžiaus radimviečių. Tokie būtų pagrindiniai straipsnio tikslai.

Būtina aptarti dar vieną dalyką. Žodis „kraštas“ neturi tikslių geografinių ar administracinių ribų. Kai sakome „Dubysos kraštas“, „Padubysio kraštas“, tai kiekvieną kartą galime turėti galvoje vis kitą teritoriją, atitinkančią tam tikrą kontekstą. Mūsų atveju reikia griežtesnio krašto apibrėžimo, kadangi vienas iš straipsnio tikslų – panagrinėti archeologijos paminklų statistiką. Apsibrėžkime, kad šiame straipsnyje Padubysio kraštu laikysime Dubysos aukštupį, apimantį tas Šiaulių ir Kelmės rajonų seniūnijas, per kurias ši gražuolė upė teka. Tai būtų Bubių seniūnija Šiaulių rajone, kur Dubysos ištakos, ir Kukečių, Liolių bei Tytuvėnų seniūnijos Kelmės rajone, per kurias ji vingiuoja Nemuno link. Šių apylinkių archeologijos paveldą ir aptarsime.

Istorijos ir kultūros paveldas nėra vien tik piliakalniai ar dvarų sodybos. Tam, kad paveldą būtų galima išsaugoti, reikia suvokti jo prasmę, vertę ir panaudojimo galimybę. Kol susiklosto paveldosaugos, paveldotvarkos ir paveldonaudos sistema, praeina ne vienas dešimtmetis. Europos šalyse jau nuo XIX a. pradžios imta suvokti, kad kiekvienos tautos praeitis yra vertybė, kad ją būtina pažinti, norint suvokti tautą kaip bendriją, kuriančią nacionalinę valstybę, galinčią gyvuoti tarp kitų

tautų ir valstybių. Lietuvoje archeologijos paveldo paieškos ir registracija pradėta XIX a. pabaigoje. Ji lėtai ir sunkiai rutuliojosi nepriklausomoje Lietuvoje ir sovietmečiu, o kaip reikiant įsibėgėjo tik po Nepriklausomybės atkūrimo 1990 m. Buvo sukurta paveldosaugos institucijų sistema, priimti tinkami įstatymai, paskelbtas saugomų kultūros vertybių registras, reglamentuoti apsaugos, tyrimų ir panaudojimo veiksmai. Visa tai sudarė galimybę susikaupti nemažam pluoštui šaltinių, leidžiančių pažinti archeologijos paveldo visumą, struktūrą, įvairovę. Turime keletą archeologijos paminklų sąrašų, atlasų, registrų ir kitų leidinių, kuriais remiantis ir rašomas šis straipsnis. Ateityje ciklas apie Padubysio krašto seniausią praeitį bus tęsiamas archeologinių tyrimų apžvalga šiame krašte, išsamiau susipažinsime su tais šviesuoliais, kurie pradėjo ir toliau plėtojo tiriamąją veiklą. Čia tik priminsime, kad Dubysos aukštupio priešistore pirmieji susidomėjo F. Pokrovskis[1], L. Kšivickis[2], P. Višinskis[3], P. Tarasenka[4], vėliau – J. Markelevičius[5], B. Salatkienė[6] ir kiti, kad krašto archeologinės vietos įtrauktos į valstybės saugomų paminklų sąrašus[7], aptariamas atlasuose[8], įrašytos į Kultūros vertybių registrą[9].

Čia verta paminėti Šiaulių universiteto indėlį į Padubysio krašto archeologijos paveldo tyrimus. Istorijos studentai jau nuo 2004 m. rašo bakalauro darbus apie Šiaulių kraštą, taigi ir Padubysio, priešistorę, paveldosaugą, paveldonaudą. Apie piliakalnių apsaugą ir panaudą darbą rašė dabar jau humanitarinių mokslų daktarė Laura Prascevičiūtė[10], Kelmės rajono archeologijos paminklų tyrimą nagrinėjo tuometinė Kelmės rajono savivaldybės paveldo specialistė Reda Mišeikytė[11], o krašto apgyvendinimo raidą analizavo Stasys Varankevičius[12]. Išskirtinas Mindaugo Škleiniko bakalauro darbas apie Šiaulių krašto archeologijos paveldą ir jo tyrimus[13]. Jis surinko ir apdorojo didžiulį kiekį informacijos apie tai, kaip buvo atrasti, kartografuoti, žvalgyti ir tyrinėti Šiaulių apskrities archeologijos paminklai, sudarė išsamias jų lenteles kiekvienam rajonui ir seniūnijai. Jo tyrimo rezultatais naudojasi ir studentai, studijuojantys Šiaulių krašto priešistorę, ir kiti tyrėjai. Nors studentų bakalauro darbai yra specifiniai tyrimai, mažai prieinami platesnei visuomenei, tačiau dauguma jų savo pirmaisiais darbais remiasi jau tapę rimtais mokslininkais, jų tyrimų rezultatais naudojasi kiti studentai. Kita vertus, studentų istorikų domėjimasis priešistore, šaltinių pažinimas svarbus jiems dirbant mokytojais, žurnalistais ir kt., formuojant ir puoselėjant istorinio mąstymo, paveldosaugos nuostatas ir meilę gimtajam kraštui.

Šio straipsnio struktūra paprasta – pirmiausiai aptarsime Dubysos aukštupio archeologines vietas pagal tipus, po to pagal išsidėstymą ir užbaigsime jų apžvalgą pagal atskirus priešistorės laikotarpius.

Archeologinių vietų tipai

Vietos, kuriose pasiliko žmonių veiklos pėdsakų, vadinamos archeologinėmis vietomis. Tai gali būti gyventos ar gamtinių išteklių gavybos ir gamybos vietos, laidojimo ir apeigų vietos, statiniai, gynybos įrenginiai, senieji keliai, laukai, lobiai. Tokia vieta gali būti ir atsitiktinai surastas pavienis dirbinys – akmeninis kirvelis, raginis kaplys, verpstukas, žiedas. Kad būtų lengviau registruoti bei saugoti archeologijos paveldą ir tvarkyti dokumentaciją, laikomasi tam tikros tipologinės terminijos.

[1] Покровский Ф., *Археологическая карта Ковенской губернии*, Вильна, 1899.
[2] Kšivickis L., *Žemaičių senovė*, Kaunas–Marijampolė, 1928.
[3] Višinskis P., *Raštai*, Vilnius, 1964, p. 398–400.
[4] Tarasenka P., *Lietuvos archeologijos medžiaga*, Kaunas, 1928.
[5] Markelevičius J., *Kelmės rajono archeologinių paminklų žvalgymo ir žvalgomųjų archeologinių tyrinėjimų* (Budraičių pilk.; Flerijoniškės (Tverijoniškės) senk., Kušleikių senk. ir pilk.; Lapučių pilk., Maironių senk.; Noruišių pilk.; Pažvarkulio piliak.) *ataskaita* (1974 m. rugpjūčio 1–31 d.), Lietuvos istorijos instituto Archeologijos archyvas, B 470.
[6] Salatkienė B., Pašiaušės kapinynas ir jo radiniai, *Padubysio kronikos*, 2014, Nr. 1 (2), p. 6–15.
[7] *Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašas*, Vilnius, 1973.
[8] *Lietuvos piliakalniai. Atlasas*, sudaryt. Z. Baubonis, G. Zabiela, t. 1, t. 2, Vilnius, 2005; *Lietuvos TSR archeologijos atlasas. Akmens ir žalvario amžiaus paminklai*, t. 1, Vilnius: Mintis, 1974; *Lietuvos TSR archeologijos atlasas. I–XIII a. pilkapynai ir senkapiai*, t. 3, Vilnius: Mokslas, 1977; *Lietuvos TSR archeologijos atlasas. Piliakalniai*, t. 2, Vilnius: Mintis, 1975.
[9] *Kultūros vertybių registras*, http://kvr.kpd.lt/heritage.
[10] Prascevičiūtė L., *Šiaulių apskrities piliakalnių tvarkymas ir paveldonauda. Bakalauro darbas*, Šiaulių universitetas, Humanitarinis fakultetas, Istorijos katedra, 2005.
[11] Mišeikytė R., *Kelmės rajono archeologijos paminklų tyrinėjimų raida. Bakalauro darbas*, Šiaulių universitetas, Humanitarinis fakultetas, Istorijos katedra, 2007.
[12] Varankevičius S., *Šiaurės vidurio Lietuvos apgyvendinimo raida pagal geležies amžiaus archeologines vietas. Bakalauro darbas*, Šiaulių universitetas, Humanitarinis fakultetas, Istorijos katedra, 2007.
[13] Škleinikas M., *Archeologinių tyrimų dinamika ir geografija Šiaulių apskrities teritorijoje. Bakalauro darbas*, Šiaulių universitetas, Humanitarinis fakultetas, Istorijos katedra, 2007.

1 lentelė. Dubysos aukštupio archeologinės vietos pagal seniūnijas ir laikotarpius[14]

Eil. Nr.	Seniūnija	Archeologinių vietų tipai pagal laikotarpius								
		Akmens amžius		Bronzos amžius		Geležies amžius			Senkapiai	Iš viso
		Radiniai	Stovyklos	Radiniai	Gyvenvietės	Piliakalniai	Pilkapynai	Kapinynai		
	Bubių	7	1	2	2	2	3	1	5	23
	Kukečių					2	1		1	4
	Liolių	2				3	1	2	1	9
	Tytuvėnų	5	2			7	7	2	3	26
Iš viso		14	3	2	2	14	12	5	10	62

Archeologine radimviete laikoma vieta, kur atsitiktinai buvo rastas vienas ar keli archeologiniai dirbiniai. Dažniausiai tai būna ardomos gyvenvietės ar kapinyno radiniai, tačiau radimo vieta liko netyrinėta. Gyventomis vietomis vadinamos neįtvirtintos ir įtvirtintos gyvenvietės. Akmens amžiaus gyvenvietės vadinamos stovyklomis, jei jas paliko medžiotojai, žvejai. Žemdirbiai jau sėsliai gyveno atviro tipo gyvenvietėse. Apie jų buvimą liudija tik išlikęs kultūrinis sluoksnis su pastatų liekanomis, židiniais, duobėmis, šuliniais, skaldytais, apdegusiais akmenimis, molio tinku, puodų šukėmis, anglimis, pelenais. Piliakalnis – tai kalvos viršūnėje įrengta įtvirtinta gyvenvietė, apsaugota tvoromis, pylimais, grioviais. Piliakalniai dar gali turėti priešpilį, papilį, papėdės gyvenvietę ir kitų elementų. Laidojimo vieta – tai senovinės kapinės. Gali būti į žemę įkastų kapų vieta – kapinynas, ant kapo supiltų sampilų kompleksas – pilkapynas. Yra laidojimo vietų, kur žmonės buvo laidoti taip kaip mūsų laikais, esama ir degintinių kapinynų, ir pilkapynų, kur sudegintų mirusiųjų kaulai ir pelenai palaidoti molinėse urnose. Senkapiais vadinamos senosios, jau seniai apleistos istorinių laikų kapinaitės. [14]

Archeologinio paveldo objektas – tai praeities ūkinės ar gynybinės veiklos, gyvenamoji, laidojimo ar kulto vieta, po vandeniu ar iš dalies po vandeniu esantis objektas, kurių vienintelis arba vienas iš pagrindinių mokslinių šaltinių yra archeologiniai tyrimai ir radiniai, taip pat Kultūros vertybių registre įregistruotas nekilnojamojo kultūros paveldo objektas ar vietovė, turintys archeologinio pobūdžio vertingų savybių. Archeologinis sluoksnis – iki 1 800 metų susidaręs kultūrinis sluoksnis, kurio tyrimai arba jame esantys archeologiniai radiniai yra vienintelis arba vienas iš pagrindinių mokslinių duomenų šaltinių. Kultūrinis sluoksnis – žemės sluoksnis, kuriame yra išlikusių žmogaus praeities veiklos pėdsakų[15].

Dubysos aukštupyje, anksčiau įvardytose Šiaulių ir Kelmės rajonų seniūnijose, įvairiais šaltiniais užfiksuotos 62 archeologinės vietos. Kaip matyti iš 1 lentelės, jų esama keleto tipų – radimvietės, stovyklos, gyvenvietės, piliakalniai, pilkapynai, kapinynai ir senkapiai.

Į 1973 m. išleistą kultūros vertybių sąrašą[16] kaip archeologijos paminklai buvo įtrauktos senosios kaimų kapinaitės. Šiuo metu dalis jų įtraukta į Kultūros vertybių registro laidojimo vietų sąrašą. Lentelėse liko senkapiai, buvę kaimuose, kur esama ir priešistorės paveldo. Atskirai senkapiai nebus aptariami, tačiau juos paminėti verta – jie rodo, kad gyvenimas kai kuriose vietovėse nebuvo nutrūkęs ilgus šimtmečius.

Su priešistorės laikotarpiu susijusių Dubysos aukštupio archeologinių vietų turime 52, apie jas toliau ir pasakosime. Akmens amžiaus radinių aptikta 16 vietovių, bronzos amžiaus – tik 4, o geležies – 31.

Iš 1 lentelės matyti, kad archeologinės vietos po Padubysio arealą pasklidusios nevienodai. Daugiausiai priešistorę menančių vietų esama Tytuvėnų apylinkių seniūnijoje (26), kiek mažiau – Bubių

[14] Visos statistinės lentelės sudarytos, remiantis M. Škleiniko bakalauro darbu *Archeologinių tyrimų dinamika ir geografija Šiaulių apskrities teritorijoje*, 2007.

[15] *Paveldo tvarkybos reglamentas PTR 2.13.01:2011 „Archeologijos paveldo tvarkyba“*. Patvirtinta Lietuvos Respublikos kultūros ministro 2011-08-16 įsakymu Nr. ĮV-538.

[16] *Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašas*, Vilnius, 1973.

(23) ir labai negausiai – Liolių (9) bei Kukečių (4) seniūnijose. Archeologinių vietų skaičius ir išsidėstymas vietovėje priklauso nuo jos apgyvendinimo laiko, gyventų vietų tankumo ir tinklo. Gamtinės sąlygos dažniausiai nulemia, kur gyventi saugiau, kur žemės geresnės, girios turtingesnės, upės ir ežerai žuvingesni. Matyt, daugiausia nuo gamtinių sąlygų priklausė ir Padubysio krašto gyvenviečių tinklo netolygumas. Šiame straipsnyje negalėsime išsamiau panagrinėti krašto apgyvendinimo problemos, tačiau aiškiai matyti, kad įvairiais laikotarpiais nuo paleolito iki Lietuvos valstybės sukūrimo gerokai tankiau apgyventos buvo Bubių ir Tytuvėnų seniūnijų teritorijos.

2 lentelėje įvardytos vietovės, kur būta archeologinių vietų, nurodyti ir jų tipai. Į ją neįtraukti tie kaimai, kur buvo žinomi tik istorinių laikų senkapiai.

2 lentelė. Dubysos aukštupio archeologinės vietos

Eil. Nr.	Pavadinimas	Archeologinių vietų tipai pagal laikotarpius								
		Akmens amžius		Bronzos amžiaus		Geležies amžius			Senkapiai	Iš viso
		Radiniai	Stovyklos	Radiniai	Gyvenvietės	Piliakalniai	Pilkapynai	Kapinynai		
Bubių seniūnija										
1.	Bacaičiai				2					2
2.	**Biručiai** *	1							1	2
3.	Bitėnai						1		1	2
4.	**Bubiai**					1				1
5.	Bulėnai			1					1	2
6.	Gudaičiai	1								1
7.	Jakštaičiai							1		1
8.	**Kurtuvėnai**	1	1			1			1	4
9.	Noliškiai			1			1		1	3
10.	Pavėkiai						1			1
11.	Skurviai	1								1
12.	Skurviukai	1								1
13.	Taručiai	1								1
14.	Trociškė	1								1
Iš viso		7	1	2	2	2	3	1	5	23
Kukečių seniūnija										
1.	Burbaičiai					1			1	2
2.	Palukojis						1			1
3.	Pažvarkulis					1				1
Iš viso						2	1		1	4
Liolių seniūnija										
1.	Azorai	1								1
2.	**Flerijoniškė**					1		1		2
3.	**Gaučiškė**					1				1
4.	Maironiai	1					1		1	3
5.	Naukaimis							1		1
6.	Šeduviškė					1				1
Iš viso		2				3	1	2	1	9
Tytuvėnų seniūnija										
1.	Budraičiai							1	1	2
2.	Bulavėnai					1				1
3.	Eimaičiai						1			1
4.	**Jagminiškė**						1			1
5.	Kelmynai						1			1
6.	Kuršiai	1					1		1	3

Eil. Nr.	Pavadinimas	Archeologinių vietų tipai pagal laikotarpius								
		Akmens amžius		Bronzos amžiaus		Geležies amžius			Senkapiai	Iš viso
		Radiniai	Stovyklos	Radiniai	Gyvenvietės	Piliakalniai	Pilkapynai	Kapinynai		
7.	Mockaičiai					1				1
8.	Pabariukai						1			1
9.	Pagrįžuvis	2				1				3
10.	Papušynis (Kubiliai)					1				1
11.	**Pašiaušė**	1						1		2
12.	**Pūsdvaris**						1			1
13.	**Pašimšė**					1			1	2
14.	**Skogalis**					1				1
15.	Tytuvėnai (Bridvaišis)	1				1				2
16.	Tytuvėnėliai		2							2
17.	Vaitkaičiai						1			1
Iš viso		5	2			7	7	2	3	26

* Pajuodintu šriftu pažymėtos archeologinės vietos, įtrauktos į Kultūros vertybių registrą ir saugomos valstybės.

Padubysio krašto archeologinių vietų teisinis statusas labai skirtingas. Iš visų 53 Padubysio krašto archeologinių vietų 7 įtrauktos į Kultūros vertybių registrą: Bubių, Kurtuvėnų, Gaučiškės piliakalniai, Pašimšės senovinis gynybinis įtvirtinimas, Jagminiškės pilkapis, Flerijoniškės ir Pašiaušės kapinynai. Keletas piliakalnių įtraukta į Lietuvos piliakalnių sąvadą, kur apie juos pateikta išsamios informacijos. Tai Burbaičių, Gaučiškės, Šeduviškės, Bulavėnų, Pagrįžuvio, Papušynio (Kubilių) ir Tytuvėnų piliakalniai[17]. Daugumoje lentelėje paminėtų vietovių jau nebėra saugomų archeologijos vietų. Vienos jų buvo sunaikintos visai, kitos taip smarkiai sunyko, kad nebėra ko saugoti. Apie tokių vietovių archeologinius radinius ar jų radimo vietas žinių išliko tik paminklų sąrašuose, muziejų dokumentacijose, mokslinėje ir publicistinėje literatūroje. Čia labai aiškiai matosi paveldosaugos sukurtos dokumentavimo sistemos nauda – senieji ir naujieji archeologijos paveldo objektų sąrašai fiksuoja vis kintančią padėtį, kai vieni objektai sunyksta ar sunaikinami, o kiti atrandami ir traukiami į apskaitą. Kartą registruota radimvietė jau nebeišnyksta iš informacinės ir mokslinės apyvartos, netgi dingęs, bet paminėtas šaltiniuose radinys pasakoja savo epochos istoriją.

Pažiūrėkime į Padubysio krašto archeologinių vietų datavimą. Iš seniausios epochos, akmens amžiaus, turime palyginti nemažai radimviečių – 3 stovyklas ir 14 pavienių radinių. Bronzos amžius visoje Lietuvoje paliko mažai pėdsakų, o Dubysos aukštupyje iš jo žinomi tik 2 bronziniai dirbiniai ir 2 ankstyvųjų metalų epochos gyvenvietės. Iš geležies amžiaus jau esama daugiau archeologinių vietų – 14 piliakalnių ir 17 laidojimo vietų. Piliakalniuose žmonės ėmė kurtis bronzos amžiaus pabaigoje, tačiau Padubysio krašte tokių senų piliakalnių nėra. Pats ankstyviausias yra Kurtuvėnų piliakalnis, datuojamas I tūkst. prieš Kristų. Tik keletu šimtmečių vėliau įrengtas Gaučiškės piliakalnis. Vėlyviausieji piliakalniai (Bubiai) sulaukė valstybės kūrimo epochos, pergyveno kovų su kalavijuočiais laikus ir buvo apleisti, kai buvo pradėta naudoti artilerija. Iš laidojimo paminklų ankstyvesni pilkapynai. Pilkapius mirusiesiems vietinės gentys pylė pirmaisiais amžiais po Kristaus, o apie IV–V a. perėjo prie plokštinių kapinynų. Kur gyvenimas, ten ir mirtis – kiekvienas kapinynas ar pilkapynas yra buvęs šalia gyvenvietės, kuri ainių nebuvo atpažinta dėl mažiau išraiškingų, nei ginklai ir papuošalai, radinių. Dauguma šalia laidojimo vietų buvusių gyvenviečių nuartos, suardytos, per jas tiesti keliai, ant jų statyti kaimai.

Padubysio krašto archeologijos paveldas mums liudija, kad kraštas buvo pradėtas apgyventi akmens amžiuje, ir gyvenimas čia nebuvo sustojęs iki pat Lietuvos valstybės kūrimosi laikų. Tai galima suvokti peržvelgus paveldosaugos duomenis, tačiau tik archeologijos mokslas gali parodyti,

[17] *Lietuvos piliakalniai*, http://piliakalniai.lt/district2.php?rajonas_id=50.



Akmeninis kirvelis iš Skurvių



Titnaginis kirvelis iš Skurviukų

paaiškinti, papasakoti, kaip gyveno pirmieji į čia atklydę šiaurės elnių medžiotojai, kaip jie tapo sėsliau gyvenančiais žvejais, kada išmoko dirbti žemę, statyti pilis, lydyti geležį. Šioms temoms bus skirti kiti minėto ciklo straipsniai.

Padubysio krašto archeologinių vietų apžvalga

Apie 2 lentelėje paminėtas archeologines vietas sukauptas skirtingas kiekis duomenų, tačiau kiekviena iš jų yra vertingas šaltinis Padubysio krašto seniausiai praeičiai pažinti. Radimviečių ir radinių turime labai nedaug, todėl apie kiekvieną jų verta papasakoti. Čia aptariamos ir tos archeologinės vietos, kurios neįtrauktos į Lietuvos Respublikos kultūros vertybių registrą, tačiau buvo paminėtos ankstesniuose sąrašuose. Apie kai kurias esama visai mažai duomenų, o kartais pateiktas tik pavadinimas. Tikimės, kad Padubysio krašto žmonės, skaitydami šį tekstą, galbūt prisimins pasakojimą apie tas vietoves, atras kokį užsimetusį radinį iš tų apylinkių ir pasidalins savo žiniomis.

Akmens ir bronzos amžių radimvietės

Biručiai, Bubių sen. – rastas akmeninis kirvis siaurėjančia pentimi; ilgis – 10,3 cm, ašmenų plotis – 5,5 cm, storis – 4,1 cm; III–I tūkst. prieš Kristų; saugomas Šiaulių „Aušros“ muziejuje[18].

Gudaičiai, Bubių sen. (buv. Bazilionų apyl.) – 1918 m. ariant rastas akmeninis kirvis siaurėjančia pentimi; ilgis – 9,3 cm, ašmenų plotis – 5,3 cm, storis – 5,7 cm; III–I tūkst. prieš Kristų; saugomas Vilniuje, Lietuvos nacionaliniame muziejuje[19].

Kurtuvėnai, Bubių sen. – rastas akmeninis dviašmenis kirvis; ilgis – 10,3 cm, ašmenų plotis – 5,2 cm, storis – 5,7 cm; II–I tūkst. prieš Kristų; saugomas Šiaulių „Aušros“ muziejuje[20].

Skurviai, Bubių sen. (buv. Bazilionų apyl.) – rastas akmeninis kirvis keturkampe pentimi; ilgis – 9 cm, ašmenų plotis – 6 cm, storis – 5,2 cm; II–I tūkst. prieš Kristų; saugomas Šiaulių „Aušros“ muziejuje[21].

Skurviukai, Bubių sen. (buv. Padubysio vlsč.) – rastas titnaginis kirvis; ilgis – 7,1 cm, ašmenų plotis – 3,3 cm, storis – 3,4 cm; IV–III tūkst. prieš Kristų; saugomas Šiaulių „Aušros“ muziejuje[22].

Taručiai, Bubių sen. (buv. Bazilionų apyl.) – rastas akmeninis kirvis siaurėjančia pentimi; ilgis – 10,4 cm, ašmenų plotis – 5,3 cm, storis – 5 cm; III–I tūkst. prieš Kristų; saugomas Kauno Vytauto Didžiojo karo muziejuje[23].

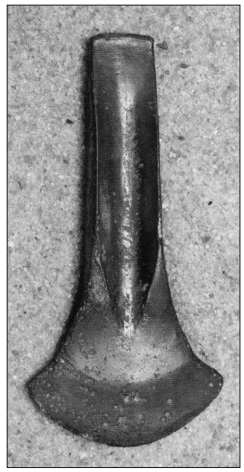
Trociškė, Bubių sen. (buv. Bazilionų apyl.) – rastas akmeninis kirvis siaurėjančia pentimi; ilgis –

[18] *Lietuvos TSR archeologijos atlasas*, I, Vilnius, 1974, p. 112.

[19] *Ten pat*, p. 127.
[20] *Ten pat*, p. 145.
[21] *Ten pat*, p. 179.
[22] *Ten pat*.
[23] *Ten pat*, p. 186.



Akmeninis kirvelis iš Biručių



Bronzinis kirvelis iš Bulėnų

11,4 cm, ašmenų plotis – 5,9 cm, storis – 4,6 cm; III–I tūkst. prieš Kristų; saugomas Šiaulių „Aušros“ muziejuje[24].

Azorai, Liolių sen. – rastas akmeninis kirvis siaurėjančia pentimi; ilgis – 7,9 cm, ašmenų plotis – 3,1 cm, storis – 5,2 cm; III–I tūkst. prieš Kristų; saugomas Šiaulių „Aušros“ muziejuje[25].

Maironiai, Liolių sen. – rastas akmeninis laivinis kovos kirvis; ilgis – 13,8 cm, ašmenų plotis – 4,2 cm, storis – 7,5 cm; III–II tūkst. prieš Kristų; buvo saugomas P. Jagmino, miškininko, Tytuvėnuose, dabartinė buvimo vieta nežinoma[26].

Kuršiai, Tytuvėnų apylinkės sen. – rastas titnaginis keturkampio pjūvio kirvis; ilgis – 9,7 cm, ašmenų plotis – 6,1 cm, storis – 3 cm; IV–III tūkst. prieš Kristų; saugomas Kauno Vytauto Didžiojo karo muziejuje[27].

Pagrįžuvis, Tytuvėnų apylinkės sen.: 1) rastas dviašmenis kirvis; ilgis – 12,5 cm, ašmenų plotis – 4 cm, storis – 4 cm; III–I tūkst. prieš Kristų; buvo saugomas Tytuvėnų vidurinės mokyklos muziejuje[28]; 2) rastas akmeninis kirvis keturkampe pentimi; ilgis – 9,1 cm, ašmenų plotis – 5,4 cm, storis – 4,6 cm; II–I tūkst. prieš Kristų; saugomas Kauno Vytauto Didžiojo karo muziejuje[29].

Pašiaušė, Tytuvėnų apylinkės sen. (buv. Kiaunorių apyl.) – rastas akmeninis kirvis siaurėjančia pentimi; ilgis – 9,2 cm, ašmenų plotis – 3 cm, storis – 4,2 cm; III–I tūkst. prieš Kristų; saugomas Šiaulių „Aušros“ muziejuje[30].

Tytuvėnai – rastas akmeninis kirvis keturkampe pentimi; ilgis – 10 cm, ašmenų plotis – 5 cm, storis – 4 cm; II–I tūkst. prieš Kristų; buvo saugomas Tytuvėnų vidurinės mokyklos muziejuje[31].

Bulėnai, Bubių sen. (buv. Kurtuvėnų apyl.) – rastas bronzinis atkraštinis kirvis, Rytų Pabaltijo tipo; ilgis – 13,9 cm, ašmenų plotis – 6,9 cm, penties plotis – 2 cm, atkraščių aukštis – 0,5 cm; II tūkst. prieš Kristų; saugomas Šiaulių „Aušros“ muziejuje[32].

Noliškiai, Bubių sen. (buv. Kurtuvėnų apyl.) – rastas antkaklė kanopiniais galais; ilgis – 13,9 cm, ašmenų plotis – 6,9 cm, penties plotis – 2 cm, atkraščių aukštis – 0,5 cm; 500–150 m. prieš Kristų; saugoma Kauno Vytauto Didžiojo karo muziejuje[33].

[24] *Ten pat*, p. 188.
[25] *Ten pat*, p. 108.
[26] *Ten pat*, p. 149.
[27] *Ten pat*, p. 144.
[28] *Ten pat*, p. 159.
[29] *Ten pat*.
[30] *Ten pat*, p. 164.
[31] *Ten pat*, p. 187.
[32] *Ten pat*, p. 208, 213.
[33] *Ten pat*, p. 217.



Šeduviškės piliakalnis. Kelmės rajonas, 1930 m.

Akmens ir bronzos amžių gyvenvietės

Kurtuvėnai, Bubių sen. 2011–2013 m. dvaro sodybos archeologinių tyrimų metu buvo rasta daugiau kaip 30 titnaginių ir akmeninių dirbinių. Konstatuota, kad dvaro vietoje yra buvusi ilgalaikė akmens amžiaus gyvenvietė, datuojama X–I tūkst. prieš Kristų. Radiniai saugomi Šiaulių „Aušros“ muziejuje[34].

Tytuvėnėliai, Tytuvėnų apylinkių sen.: 1) Epušės ežero pakrantėje, ariamoje dirvoje, rasta pailgų titnaginių gremžtukų, gramdukas, retušuotų titnago skelčių ir nuoskalų. Radiniai buvo saugomi P. Jagmino, miškininko, Tytuvėnuose, dabartinė vieta nežinoma[35]; 2) Gryžuvos upės dešiniajame krante, ariamoje dirvoje, rasta titnaginių gremžtukų, gramdukų, titnago skelčių, puodų šukių su grūsto granito priemaiša. Radiniai buvo saugomi P. Jagmino, miškininko, Tytuvėnuose, dabartinė vieta nežinoma[36].

Bacaičiai, Bubių sen. (buv. Kurtuvėnų apyl.): 1) bronzos amžiaus stovykla ant smėlio kopos, tarp buvusios Bacaičių dvaro karčiamos ir malūno, netoli Ventos. Stovyklą atrado Tadas Daugirdas 1887 m.[37]; 2) bronzos amžiaus stovykla apie 300 m nuo pirmosios stovyklos, ties kelio posūkiu į Gilvyčius, priešais Žaiginio upelio žiotis. Rasta brūkšniuotosios ir eglute puoštos keramikos, titnago skelčių. Stovyklą 1887 m. atrado Tadas Daugirdas. Radiniai saugomi Kauno Vytauto Didžiojo karo muziejuje[38].

Apibendrinant akmens ir ankstyvųjų metalų amžių radinių apžvalgą pasakytina, kad Padubysio krašte kol kas žinomos trys akmens amžiaus gyvenvietės: viena Kurtuvėnuose, kitos dvi Tytuvėnėliuose. Abi jos datuojamos neolito laikotarpiu (V–III tūkst. prieš Kristų). Dvi arba ankstyvųjų metalų (III–I tūkst. prieš Kristų) laikotarpio gyvenvietės buvo Noliškiuose. Pavienių akmens ir ankstyvųjų metalų laikotarpio radimviečių ir radinių esama daugiau. Dubysos aukštupio areale iš viso rasti du titnaginiai įtveriamieji ir 12 akmeninių kirvelių su skyle kotui. Iš jų 2 dviašmeniai, 1 laivinis kovos kirvis, 6 kirviai siaurėjančia pentimi, 3 keturkampe pentimi. Gal platesnei visuomenei kirvių tipologija mažai ką sako, tik liudija jų įvairovę. Patys ankstyviausi yra titnaginiai kirveliai, naudoti IV–III tūkst. prieš Kristų, o kai kurie akmeniniai kirviai su skyle kotui pasiekė ir geležies amžių. Būtina pabrėžti, kad Padubysio krašto akmens amžiaus radiniai

[34] Salatkienė B., *Kurtuvėnų dvaro sodyba. Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2013 metais*, Vilnius, 2014, p. 2015.
[35] *Lietuvos TSR archeologijos atlasas*, I, Vilnius, 1974, p. 74.
[36] *Ten pat.*
[37] *Ten pat*, p. 22.
[38] *Ten pat.*



Bubių piliakalnis. Šiaulių rajonas, 1930 m.

apima laikotarpį nuo X iki II tūkst. prieš Kristų, nuo krašto apgyvendinimo pradžios. Ankstyvųjų metalų amžiaus radinių turime tik du, tačiau abu jie reti. Bulėnų atkraštinis bronzinis kirvis priskiriamas prie ankstyviausių to laikotarpio radinių[39], o Noliškių antkaklė – viena iš nedaugelio pirmųjų metalinių papuošalų, nešiotų mūsų krašte[40].

Piliakalniai

Padubysio kraštas nėra sėte nusėtas piliakalniais kaip Rytų Lietuva, tačiau po keletą jų esama kiekvienoje seniūnijoje, tik Tytuvėnų apylinkėse jų daugiau – septyni. Labai trumpai juos pristatyti verta dėl to, kad jie – tai vienintelis geležies amžiaus gyvenviečių tipas Padubysio krašte, nes neįtvirtintų senovės gyvenviečių iš geležies amžiaus kol kas nerasta.

Bubiai

Piliakalnis įrengtas Dubysos kairiojo kranto aukštumos kyšulyje. Aikštelė keturkampė, pailga PR–ŠV kryptimi, 80 × 35 m dydžio. Jos PR gale supiltas 35 m ilgio, 4,5 m aukščio, 18 m pločio pylimas, kurio išorinis 10 m aukščio šlaitas leidžiasi į 26 m pločio, 5 m gylio griovį, skiriantį piliakalnį nuo aukštumos. Aikštelės ŠV gale supiltas 0,8 m aukščio, 13 m pločio pylimas. Šlaitai statūs, 10–14 m aukščio. Piliakalnis datuojamas I tūkst. viduriu – XIV a.[41]

Kurtuvėnai, Bubių sen.

Piliakalnis įrengtas atskiroje kalvoje. Aikštelė ovali, pailga PR–ŠV kryptimi, 130 × 27 m dydžio. Šlaitai statūs, 4–5 m aukščio. Piliakalnį labai apardė ant jo XV a. pabaigoje – XVIII a. stovėjusi bažnyčia, aplink ją įrengtos kapinės. Š dalis sunaikinta naujųjų kapinių. Piliakalnis apaugęs stambiais lapuočiais, aikštelėje – kapai, medinė koplyčia. Piliakalnis perkastas skersai, tiesiant kelią apie 1964 m. Jis datuojamas I tūkst. prieš Kristų. Piliakalnyje stovėjo Dubysos pilis, kurią 1348 m. vasario mėnesį užpuolė ir sugriovė Livonijos ordinas. Atstatytą pilį Ordinas vėl sugriovė 1358 m. sausio 24 d., tuomet žuvo 100 jos gynėjų[42].

Burbaičiai, Kukečių sen.

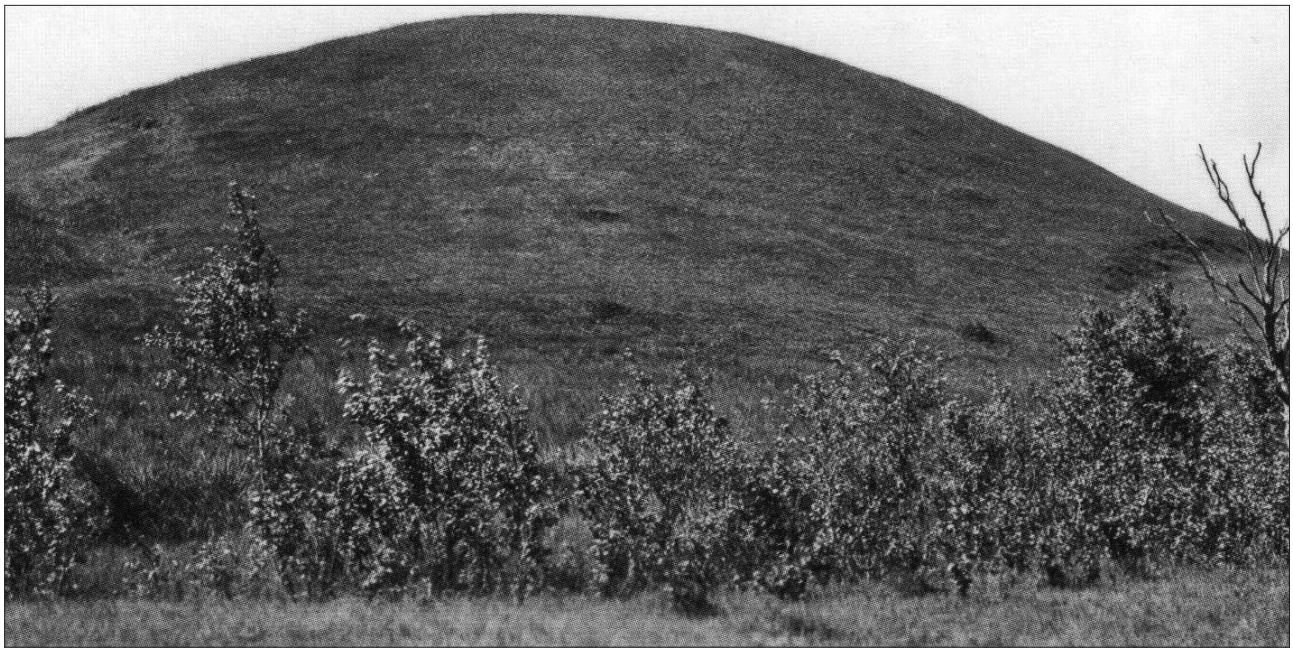
Piliakalnis (Piliukas) įrengtas Kražantės dešiniojo kranto aukštumos kyšulyje, suformuotame Dzindziuko upelio santakos. Aikštelė ovali, pailga R–V kryptimi, 13 × 10 m dydžio, 1,5 m aukštesniu R galu. Joje rasta grublėtos keramikos. Iš R ir P aikštelę juosia 8 m aukščio, 34 m pločio į kraštus

[39] *Ten pat*, p. 208.

[40] Grigalavičienė E., *Žalvario ir ankstyvasis geležies amžius Lietuvoje*, Vilnius, 1995, p. 184–185.

[41] *Lietuvos piliakalniai*, http://piliakalniai.lt/piliakalnis.php?piliakalnis_id=511.

[42] *Lietuvos piliakalniai*, http://piliakalniai.lt/piliakalnis.php?piliakalnis_id=513.



Flerijoniškės kalva. Kelmės rajonas, 1930 m.

žemėjantis pylimas. V aikštelės pusėje supiltas 1,5 m aukščio, 10 m pločio pylimas. Šlaitai statūs, 24 m aukščio. PR piliakalnio papėdėje, 3 ha plote, yra papėdės gyvenvietė, kurioje rasta lygios ir grublėtos keramikos. Piliakalnis datuojamas I tūkst. – II tūkst. pradžia[43].

Pažvarkulis, Kukečių sen.

Piliakalnis vadinamas Koplyčkalniu, yra apie 0,3 km nuo kairiojo Žvarkulio upės kranto[44].

Gaučiškė, Liolių sen.

Piliakalnis (Vainikė) įrengtas Rudijos kairiajame krante esančiame aukštumos kyšulyje. Aikštelė ovali, pailga PR–ŠV kryptimi, 19 × 17 m dydžio. 2 m žemiau aikštelės, visuose jos šlaituose (išskyrus PV), yra 6–14 m (Š) terasa. PR šlaite yra karjero nuardyto 0,5 m aukščio pylimo išorinis šlaitas. Šlaitai vidutinio statumo, iki 13 m aukščio. Minimas ir Liolių vardu. Piliakalnis datuojamas I tūkst. pirmąja puse[45].

Flerijoniškė, Liolių sen.

Kaimo šiaurės vakarų dalyje, Dratvens dešiniajame krante, buvo piliakalnis, vadinamas Bliūzo kalnu bei Sklepkalniu. Kalva buvusi pailga R–V kryptimi, viršus įdubęs. Ji sunaikinta žvyrduobės. Radinių neišliko[46].

Šeduviškė, Liolių sen.

Piliakalnis įrengtas atskiroje kalvoje, juosiamoje pelkės (dabar iš dalies melioruotos). Viršus apvalus, 45 m skersmens, aukštesne P dalimi. Viduryje yra 20 m skersmens, iki 1,5 m gylio natūralus įdubimas, kuris greičiausiai ir yra aikštelė. Šlaitai nuolaidūs ar vidutinio statumo, 3–9 m aukščio. Piliakalnis žinomas ir Šankių vardu. Jis datuojamas I tūkst. (?)[47].

Bulavėnai, Tytuvėnų apylinkių sen.

Piliakalnis yra Dubysos kairiajame krante, santakoje su bevardžiu upeliu, kaimo šiauriniame pakraštyje. Iš rytų jį juosia upelis, iš vakarų ir pietų – Dubysa. Šlaitai statūs, natūralūs, 16 m aukščio. Aikštelė pailga Š–P kryptimi, 130 × 30 m dydžio. Kultūrinio sluoksnio nepastebėta. Žvalgytas Lietuvos istorijos instituto 1967 m.[48]

Mockaičiai (Johampolis), Tytuvėnų apylinkių sen.

Į pietus nuo Johampolio dvaro yra pailga, kapiukais vadinama kalva. Rytinis šlaitas 3,5 m aukščio, aikštelė 50 x 10 m dydžio su 0,5 m aukščio pylimais abiejuose galuose. Nedatuotas.

[43] *Lietuvos piliakalniai*, http://piliakalniai.lt/piliakalnis.php?piliakalnis_id=193.

[44] *Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašas*, Vilnius, 1973, p. 237.

[45] *Lietuvos piliakalniai*, http://piliakalniai.lt/piliakalnis.php?piliakalnis_id=196.

[46] *Lietuvos TSR archeologijos atlasas*, II, Vilnius, 1975, p. 58.

[47] *Lietuvos piliakalniai*, http://piliakalniai.lt/piliakalnis.php?piliakalnis_id=208.

[48] *Lietuvos TSR archeologijos atlasas*, II, Vilnius, 1975, p. 44–45.



Tytuvėnų piliakalnis. Kelmės rajonas, 1930 m.

Pagryžuvis, Tytuvėnų apylinkių sen.

Piliakalnis (Kalvinų kalnas) įrengtas Gryžuvos kairiajame krante esančiame aukštumos kyšulyje. Aikštelė netaisyklingo ovalo formos, pailga Š–P kryptimi, 11 m pločio, 18 m ilgio (buvo apvali). Ją žiedu juosė pylimas, geriausiai išlikęs PV pusėje, kur yra 3,5 m aukščio, 27 m pločio. Jo išorinis 4,5 m aukščio šlaitas leidžiasi į 7 m pločio, 0,5 m gylio griovį. ŠR aikštelės krašte pylimas yra 0,8 m aukščio, 6 m pločio, nuplauta išorine dalimi. Šlaitai statūs, 12–13 m aukščio. PV piliakalnio papėdėje, 1 ha plote, yra papėdės gyvenvietė. Piliakalnis datuojamas I tūkst. – II tūkst. pradžia[49].

Papušynis (Kubiliai), Tytuvėnų apylinkių sen.

Piliakalnis (Birutkalnis) įrengtas kranto kyšulyje, Dubysos kairiajame ir Gryžuvos dešiniajame krantuose, ties upių santaka. Aikštelė keturkampė, pailga P–Š kryptimi, 78 × 43 m dydžio, apjuosta iki 1 m aukščio, 15 m pločio pylimu. 2 m žemiau jos ŠV kampo yra 0,5 m pločio terasa, dar 2 m žemiau – antra 12 m pločio terasa. Šlaitai statūs, iki 24 m aukščio. Vakarinėje papėdėje, 0,5 ha plote, yra gyvenvietė. Piliakalnis datuojamas I tūkst. – II tūkst. pradžia[50].

Pašimšė, Tytuvėnų apylinkių sen.

Pašimšės senovės gynybinis įtvirtinimas yra vadinamas Skambalo kalnu, datuojamas XVI–XVIII a. Galėjo būti pastatytas dvaro savininko sumanymu[51].

Skogalis, Tytuvėnų apylinkių sen.

Bridvaišio ežero pietrytiniame krante yra piliakalniu (?) vadinama kalva. Ji pailga R–V kryptimi, viršus 65 × 25 m dydžio, šlaitai apie 10 m aukščio. Kultūrinio sluoksnio ir įtvirtinimų nepastebėta. Žvalgytas Lietuvos istorijos instituto 1967 m.[52]

Tytuvėnai

Piliakalnis įrengtas Bridvaišio ežero Š krante esančioje atskiros kalvos – buvusios ežero salos – V dalyje. Aikštelė keturkampė, pailga Š–P kryptimi, 25 x 18 m dydžio. Jos R pusėje supiltas 0,3 m aukščio, 5 m pločio pylimas, už kurio iškastas 8 m pločio, 0,2 m gylio griovys. Šlaitai vidutinio statumo, 1,5–6 m aukščio. Piliakalnis žinomas ir Bridvaišio vardu. Piliakalnis datuojamas I tūkst.[53]

Padubysio krašto piliakalniai dar labai mažai tyrinėti, todėl nėra surinkta išsamios informacijos apie krašto gyvenseną ir gynybą. Žinoma tiktai,

[49] *Lietuvos piliakalniai*, http://piliakalniai.lt/piliakalnis.php?piliakalnis_id=201.

[50] *Lietuvos piliakalniai*, http://piliakalniai.lt/piliakalnis.php?piliakalnis_id=200.

[51] *Kultūros vertybių registras*, http://kvr.kpd.lt/heritage/Pages/KVRDetail.aspx?lang=lt&MC=5111.

[52] *Lietuvos TSR archeologijos atlasas*, II, Vilnius, 1975, p. 152.

[53] *Lietuvos piliakalniai*, http://piliakalniai.lt/piliakalnis.php?piliakalnis_id=210.



Skogalio kalva. Kelmės rajonas, 1930 m.

kad ankstyviausias yra Kurtuvėnų piliakalnis, supiltas dar prieš Kristų. Gaučiškės piliakalnis datuojamas I tūkst. po Kristaus pirmąja puse, o dauguma – I–II tūkst. pradžia. Bubių piliakalnis, minimas ir rašytiniuose šaltiniuose, išsilaikė iki XIV a. vidurio. Pašimšės gynybos įrenginys nėra tikras piliakalnis, tačiau jo įrengimas apie XVI a. rodo, kad ir tada būta žmonių, norėjusių pažinti ir atkurti savo krašto senovę. Ne visi piliakalniai vienodai išlikę, yra sunaikintų, neįtrauktų į registrą, tačiau duomenys apie juos papildo negausias žinias apie Padubysio krašto gynybą.

Pilkapynai

Apie laidojimo vietas šaltiniuose taip pat esama žinių. Nors keletą žodžių būtina parašyti apie kiekvieną jų. Pilkapynai būdingi I tūkst. pirmajai pusei.

Bitėnai, Bubių sen.

Vėkės kairiajame krante, šalia kaimo kapelių, 1962 m. rudenį rasta žmonių kaulų ir III–IV a. dirbinių. Tai gali būti suardyto pilkapio liekanos. Radiniai saugomi Šiaulių „Aušros“ muziejuje[54].

Noliškiai, Bubių sen.

Į pietryčius nuo kaimo 1933 m. buvo 5 pilkapiai su akmenų vainikais, o 1972 m. rastos tik jų liekanos. 1973 ir1975 m. ištirtos vieno pilkapio liekanos, rasta I–II a. radinių, kurie saugomi Šiaulių „Aušros“ muziejuje[55].

Pavėkiai, Bubių sen.

Prie Pavėkių ir Gilvyčių kaimų ribos 1933 m. buvo apie 30 pilkapių su akmenų vainikais. 1933 ir 1937 m. B. Tarvydas ištyrė 8 pilkapius, rasta žmonių griaučių ir II–III a. dirbinių. 1972 m. pilkapių pėdsakai jau buvo visai sunaikinti. Radiniai saugomi Šiaulių „Aušros“ muziejuje[56].

Palukojis, Kukečių sen.

Palukojo pilkapynas, vadinamas Medžiokalniu, – tai objektas, turintis istorinę ir mitologinę vertę, esantis Šiaulių apskr., Kelmės r.[57]

Maironiai (Saudininkai), Liolių sen.

Dubysos dešiniajame krante, apie 250 m nuo upės, buvo maždaug 30 pilkapių su akmenų vainikais. Pilkapiai suardyti iki 1930 m. Juos ardant buvo rasta II–III a. radinių, patekusių į Kelmės muziejų. Po 1941 m. muziejaus gaisro su muziejaus rinkinio likučiais galėjo patekti į Šiaulių „Aušros“

[54] *Lietuvos TSR archeologijos atlasas*, III, Vilnius, 1977, p. 28.

[55] *Ten pat*, p. 73.

[56] *Ten pat*, p. 86–87.

[57] Registriniai objektai. https://www.google.lt/?gws_rd=cr,ssl&ei=NQIdVffOGcKcsAGszoOgAw#q=%C5%Aoiauli%C5%B3+aps.%2C+Kelm%C4%97s+r.%2C+Palukojo+k.+Registro+kodas+%E2%80%93+A1337.+Buv%C4%99s+kodas+%E2%80%93+AR1900.+Pavadinimas+%E2%80%93+pilkapynas.++Vardas+%E2%80%93+Palukojo%2C+%C5%Aoedvyd%C5%BEi%C5%B3.+Registravimo+data+%E2%80%93+1998-11-18.+

muziejų. 1974 m. žvalgymo metu rasta tik XVII a. radinių, kurie saugomi Vilniuje, Lietuvos nacionaliniame muziejuje[58].

Eimančiai, Tytuvėnų apylinkių sen.

Dubysos kairiajame krante buvo 7 pilkapiai, sampilai 6–10 m skersmens, iki 2 m aukščio, apjuosti akmenų vainikais. Jie sunaikinti ariant laukus. Apie radinius žinių nėra[59].

Jagminiškė, Tytuvėnų apylinkių sen.

Dubysos krante buvusi gana didelė pilkapių grupė. XX a. pradžioje juos kasinėjo topografas S. Masalitinovas, jis rado apie 50 radinių iš II–III a., V–VI a. ir XIV–XVI a. Radiniai saugomi Vilniuje, Lietuvos valstybiniame muziejuje[60].

Kelmynai (Lapučiai), Tytuvėnų apylinkių sen.

Kaime, šalia kelio į Plekaičius, buvo pilkapių grupė, kur rasta žalvarinių papuošalų. 1935 m. buvo 5 pilkapiai, o 1967 m. jie jau buvo suardyti. 1974 m. J. Markelevičius ištyrė 2 pilkapių liekanas, rado 5 kapus ir II–IV a. dirbinių. Radiniai saugomi Vilniuje, Lietuvos valstybiniame muziejuje[61].

Kuršiai, Tytuvėnų apylinkių sen.

Į vakarus nuo kaimo, Gilio ežero rytiniame krante, ant kalvos, buvo 14 Kačmilžiais vadinamų pilkapių, iš kurių 1887 m. tik du buvo sveiki. 1887 m. Tadas Daugirdas ištyrė vieną pilkapį, rado II–III a. dirbinių. Radiniai saugomi Kauno Vytauto Didžiojo karo muziejuje[62].

Pabariukai, Tytuvėnų apylinkių sen.

Dubysos kairiajame krante, slėnyje, buvo 8 pilkapiai su akmenų vainikais. 1935 m. jie buvo apardyti, rasta III–IV a. dirbinių, o 1967 m. nerasta nė pėdsakų. Radiniai saugomi Vilniuje, Lietuvos valstybiniame muziejuje[63].

Pūsdvaris (Padubysis), Tytuvėnų apylinkių sen.

Dubysos kairiajame krante buvo didelė pilkapių grupė. XX a. pradžioje S. Masalitinovas čia perkasė daug pilkapių, rado žmonių kaulų ir apie 40 dirbinių. 1935 m. dar buvo likę trys apardyti pilkapiai, o 1967 m. jau nebuvo likusio nei vieno. Radiniai datuojami II–IV a., jie saugomi Vilniuje, Lietuvos valstybiniame muziejuje[64].

Vaitkaičiai, Tytuvėnų apylinkių sen.

1967 m buvo išlikę dviejų 6–7 m skersmens apardyti pilkapių akmenų vainikai. Radinių nėra[65].

Pilkapiai su akmenų vainikais yra tas archeologinių vietų tipas, kuriam labiausiai grėsė sunaikinimas. Jei gyvenviečių valstiečiai nepastebėdavo, nuardavo, nekreipdami dėmesio į puodų šukes ir anglis, tai pilkapius naikino sąmoningai ir kryptingai. Pilkapiai trukdė plėsti laukus, jų akmenų vainikai buvo ištampyti, suskaldyti, sukloti į mūro sienas ir pamatus. Nebeliko nei radinių, nei kitų duomenų apie laidoseną, ginklus, papuošalus. Kaip matyti iš šaltinių, visi Padubysio krašto pilkapynai buvo suardyti per paskutinį šimtmetį. Tik keletas jų buvo kiek patyrinėti, jų radiniai pasklido po Lietuvos muziejus. Visgi turime žinių apie 12 pilkapynų ir galime drąsiai teigti, kad I tūkst. po Kristaus pirmojoje pusėje kraštas buvo gyvenamas, turėta ir geležies, ir bronzos.

Kapinynai

Plokštinių kapinynų Padubysio krašte išliko labai mažai. Gal dalis jų ar bent likučiai dar glūdi žemėje, tačiau dabar turime žinių tik apie penkis.

Jakštaičiai, Kužių sen.

Nors pagal dabartinį administracinį suskirstymą Jakštaičių (Meškių) kapinynas priklauso Kužių seniūnijai, jis turi būti čia pristatytas, kadangi tiksliai žinoma, kad čia buvo palaidoti Bubių piliakalnio statytojai ir gynėjai.

Apie 1 km į šiaurę nuo Bubių piliakalnio, Dubysos kairiajame krante, buvo kapinėmis vadinamas laukas, kurį ariant buvo randama senienų, bet jų neišliko. 1973–1974 m. kapinyną tyrinėjo V. Urbanavičius. Jis rado 71 nedegintą ir 6 degintinius kapus su VIII–XIII a. įkapėmis. Radiniai saugomi Vilniuje, Lietuvos valstybiniame muziejuje[66].

Flerijoniškė, Liolių sen.

Flerijoniškės kapinynas yra vadinamas Milžinkapiu[67].

Naukaimis, Liolių sen.

Naukaimio kapinynas buvo įtrauktas į archeologijos paminklų sąrašus (kodas – A1329), tačiau šiuo metu Kultūros vertybių registre jo nėra.

[58] *Lietuvos TSR archeologijos atlasas*, III, Vilnius, 1977, p. 45.
[59] *Ten pat*, p. 37.
[60] *Ten pat*, p. 45.
[61] *Ten pat*, p. 53.
[62] *Ten pat*, p. 59.
[63] *Ten pat*, p. 75.
[64] *Ten pat*, p. 93.
[65] *Ten pat*, p. 118.
[66] *Ten pat*, p. 66.
[67] *Kultūros vertybių registras*, http://kvr.kpd.lt/heritage/Pages/KVRDetail.aspx?lang=lt&MC=6069.

Budraičiai, Tytuvėnų apylinkių sen.

Kaimo pietvakarinėje dalyje, Gyže vadinamoje kalvoje, kasant bulvių rūsius, buvo rasta žmonių kaulų ir dirbinių. 1972 m. J. Markelevičius ištyrė V–VI a. kapą, rasta ir XVI–XVII a. radinių[68].

Pašiaušė, Tytuvėnų apylinkių sen.

Kapinynas buvo įrengtas nuolaidžiame Geležiaus upelio slėnio šlaite. 1975 m. surinkti VIII–XII a. radiniai saugomi Šiaulių „Aušros“ muziejuje[69].

Iš paminėtų kapinynų tik vienas ištirtas, o jo tyrimų medžiaga publikuota[70]. Iš Pašiaušės kapinyno turime tik radinius[71], o kiti du, matyt, buvo visai sunaikinti, nes žinių apie juos beveik neliko. Gali būti, kad pilkapynų ir kapinynų skaičiaus santykis (12 ir 5) rodo tam tikrus demografinius pokyčius Padubysio krašte apie I tūkst. po Kristaus vidurį. Galbūt dėl kažkokių priežasčių gyventojų skaičius sumažėjo, pakito ir gyvenviečių tinklas. Pastarąją prielaidą darome todėl, kad tik Jagminiškių pilkapyno vietoje buvo rasta vėlesnių, V–VI a., plokštinių kapų, kaip kad pasitaiko ilgai naudotose laidojimo vietose, o kituose tokio tęstinumo nėra.

Labai trumpai apžvelgus Padubysio krašto archeologines vietas matyti, kad tai kraštas, turintis labai gilią senovę, apgyventas dar šiaurės elniams besiganant po čia buvusią tundrą. Verta patyrinėti jo archeologijos paveldą, kad galėtume pažinti gilią krašto praeitį, protėvių gyvenimą ir darbus.

Išvados

1. Padubysio krašte – Šiaulių rajono Bubių, Kelmės rajono Kukečių, Liolių ir Tytuvėnų apylinkių seniūnijose – šiuo metu žinomos 62 archeologinės vietos: 13 akmens amžiaus radimviečių (14 radinių), 3 akmens amžiaus stovyklos, 2 bronzos amžiaus radiniai ir 2 stovyklos, 14 piliakalnių, 12 pilkapynų, 5 kapinynai ir 10 senkapių.

2. Daugiausia archeologinių vietų užfiksuota Tytuvėnų apylinkių seniūnijoje – 26, kiek mažiau Bubių seniūnijoje – 23, Liolių seniūnijoje – 9, o Kukečių – tik 4.

3. Iš akmens amžiaus išliko 17 archeologinių vietų, iš bronzos – 4, iš geležies – 31.

4. Padubysio krašto archeologijos paveldo objektai apima laikotarpį nuo X tūkst. prieš Kristų, kai į šį kraštą atėjo pirmieji gyventojai po ledynų, iki XIV a. vidurio, kai buvo apleisti piliakalniai.

5. Dalis krašto archeologinių vietų yra įtrauktos į Lietuvos Respublikos kultūros vertybių registrą ir yra saugomos valstybės. Nemaža dalis šaltiniuose užfiksuotų archeologinių vietų yra sunaikintos, tačiau šaltiniuose yra informacijos apie juos.

[68] *Lietuvos TSR archeologijos atlasas*, III, Vilnius, 1977, p. 128.
[69] *Kultūros vertybių registras*, http://kvr.kpd.lt/heritage/Pages/KVRDetail.aspx?lang=lt&MC=13013.
[70] Urbanavičius V., *Jakštaičių senkapis*. *Lietuvos archeologija*, 1, Vilnius, 1979, p. 122–151.
[71] Salatkienė B., Pašiaušės kapinynas ir jo radiniai, *Padubysio kronikos*, 2014, Nr. 1 (2), p. 6–15.

Vytautas DONIELA

Pirmojo pasaulinio karo *Zeppelin LZ 98* Šiauliuose

Nuotraukos iš autoriaus archyvo

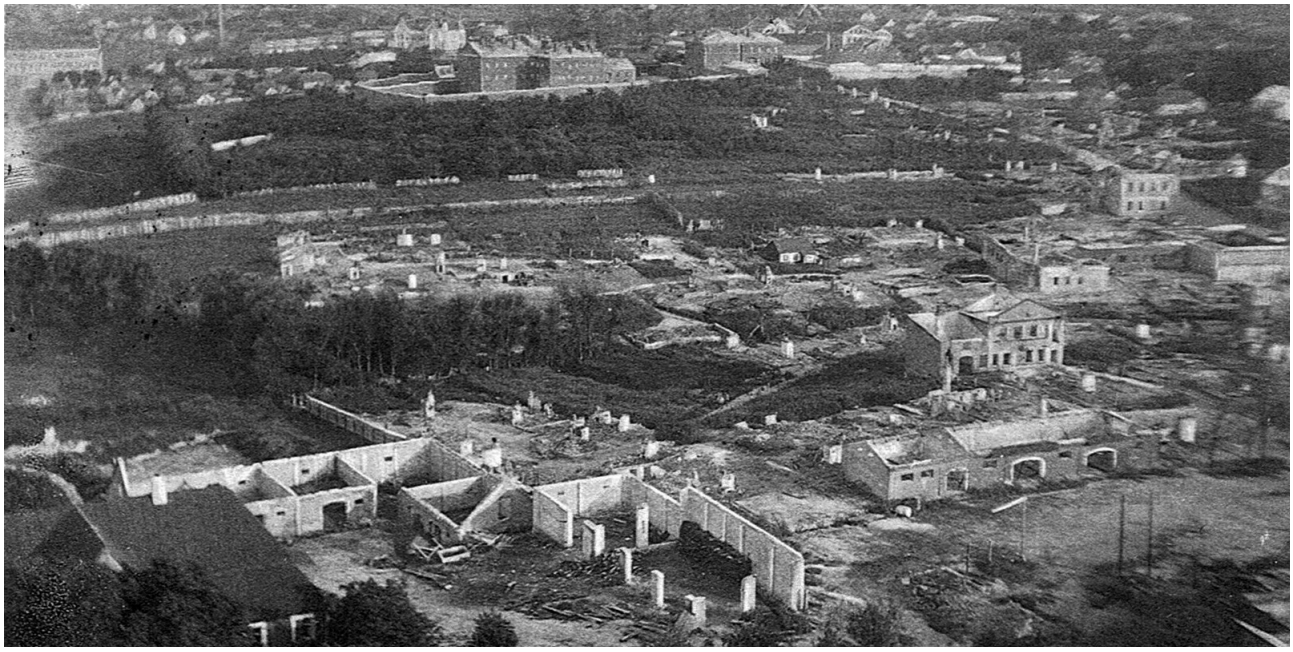
Į Pirmojo pasaulinio karo sūkurį Šiauliai pirmą kartą buvo įtraukti 1915 m. gegužę, o vėliau – vasarą, liepą. Vokiečių generalinis štabas, Rytų fronte planuodamas galingą puolimą Galicijoje ir siekdamas rusų karinės vadovybės dėmesį nukreipti kitur, suplanavo stiprų šalutinį smūgį šiaurinėje Rytų fronto dalyje, kur iki tol buvo gana ramu. Panaudojus Vakarų frontui nebetinkamas kavalerijos divizijas, netikėtai buvo įsiveržta į Žemaitiją ir Kuršo guberniją, sukeliant grėsmę rusams svarbiose geležinkelio linijose tarp Liepojos–Šiaulių ir Kauno–Vilniaus bei Dvinsko (dabar – Daugpilis). Puolimas buvo patikėtas sustiprintam vokiečių 39-ajam rezervo korpusui, kuriam vadovavo gen. fon Lauensteinas. Vykdant šią užduotį, grupuotė buvo pavadinta *Armeegruppe Lauenstein*. 1915 m. balandžio 27 d. puolimą pradėjus nuo Klaipėdos–Jurbarko linijos, jau netrukus, balandžio 30 d., vokiečių 78-oji rezervo divizija įžygiavo į Šiaulius. Jos dešinįjį sparną iš pietų pusės dengė Bavarų kavalerijos divizija.

Tačiau šis laimėjimas buvo trumpalaikis, nes, rusų karinei vadovybei skubiai sutelkus naujų pajėgų ir vykdant kontrpuolimus, gegužės 10 d. vokiečiai iš Šiaulių turėjo pasitraukti.

Vokiečiai buvo priversti stiprinti pajėgas. Armijos grupuotę *Armeegruppe Lauenstein* papildžius naujais daliniais, gegužės 25 d. ji buvo pavadinta „Nemuno armija“ (*Njemen-Armee*), o jos vadu paskirtas gen. Otto fon Belowas. Buvo išplėstas ir jos veiksmų planas, būtent, veržtis giliau į rytus ir sukurti šiaurinį sparną lygiagrečiai su Vilniaus apsupimu. Kartu iš naujo buvo siekiama užimti Šiaulius kaip svarbų kelių ir geležinkelio transporto mazgą. Ši užduotis buvo įvykdyta 1915 m. liepos 21 d., kai į Šiaulius įžengė Nemuno armijos 1-ajam rezervo korpusui priklausanti 1-oji rezervo divizija ir mažesnis dalinys *Brigade Homeyer*.

Kaip įprasta, vokiečių korpusą lydėjo žvalgybai pritaikytas aviacijos dalinys *Feldfliegerabteilung*, kuris, 1915 m. vokiečiams užėmus Šiaulius ir čia įkurdinus korpuso štabą, tuomet įsikūrė Šiauliuose: manoma, kad čia, Zoknių priemiesčio laukuose, buvo dislokuoti lengvos konstrukcijos lėktuvai, o mieste įkurdinta lakūnų apgyvendinimo bazė. Kartu buvo planuojama įkurti ir kitą bazę, skirtą tolimesnio skraidymo orlaiviams – cepelinams[1]. Tuo metu vokiečių armija cepelinus jau naudojo Vakarų fronte, ypač žvalgybai ir užfrontei, net Anglijos ir

[1] Cepelinas – vokiečių išradėjo Ferdinando fon Cepelino (*Ferdinand von Zeppelin*) standžiosios konstrukcijos dirižablis (valdomas aerostatas su varikliu). Standžiojo dirižablio (iki 200 000 m³ talpos) korpusas buvo metalinis. Skridimo greitis – 100–135 km/h. Dirižabliai iki XX a. 6-ojo deš. buvo naudojami ryšiams su sunkiai prieinamais rajonais palaikyti, žvalgybai atlikti, laivams eskortuoti, povandeniniams laivams ir minų užtvaroms ieškoti [*aut. pastaba*].



Šiauliai rusų armijai pasitraukus, 1915 m.

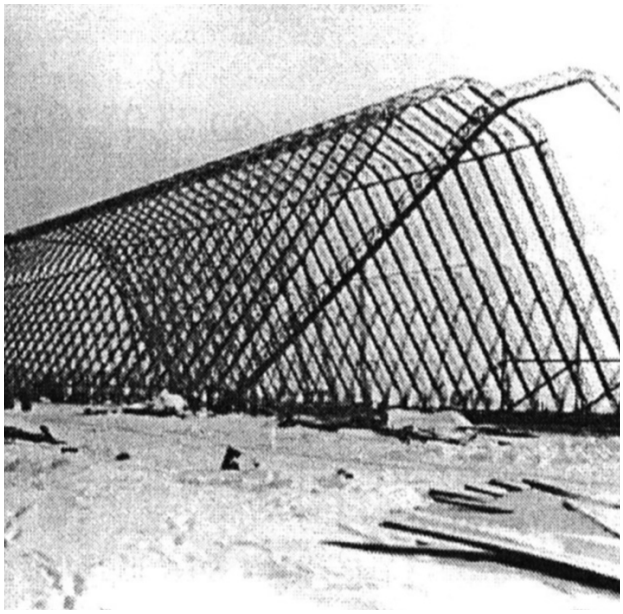
Londono bombardavimui. Vienas iš cepelinų privalumų buvo tas, kad jie galėjo pasiimti palyginti didelį kiekį bombų – to nesugebėjo vis dar lengvos konstrukcijos, dažniausiai medinių korpusų, lėktuvai. Cepelinų bazei įkurti buvo numatyti Šiauliai su lygaus reljefo nepatvinstančiu, tvirto dirvožemio priemiesčiu Zokniais. Vėliau užėmus Kauną, ir čia netrukus buvo įrengta tokia bazė.

Vokiečių oro veiksmų planus ir jų įgyvendinimą palengvino tai, kad kitoje Rytų fronto dalyje atsirado nebereikalingas dar 1915 m. rugpjūtį prie Varšuvos pastatytas cepelinų angaras. Frontui stumiantis į rytus, ši bazė prarado strateginę reikšmę, ir angaras galėjo būti panaudotas kur kas naudingiau kitur. Šiauliai labai tiko, nes frontas buvo netoli, prie Dauguvos. Vokiečiai tikėjosi, kad Šiauliuose dislokuotais cepelinais bus galima pagąsdinti Rusiją, gal net bombarduoti Sankt Peterburgą.

Susidariusiai karinei padėčiai puikiai sutampant su vokiečių strateginiais planais, Varšuvos angaras buvo išardytas ir perkeltas į Šiaulius. Paruošiant naują bazę, perkeliant angarą ir atliekant reikiamus darbus cepelinams priimti, aptarnauti, dirbo atitinkami specialistų daliniai.

Hallenbaukommando Schaulen (Šiaulių angarų statybos komanda). Tai karinis angaro statybininkų dalinys, veikęs pagal firmos planus ir jos inžinierių nurodymus. 1916 m. pabaigoje į Šiaulius buvo perkeltas ir pradėtas atstatyti Varšuvoje nugriautas angaras, Vokietijos karo ministerijai spalio 17 d. patvirtinus darbus. Angarą Varšuvoje buvo pastačiusi ir vėliau jo perkėlimui į Šiaulius vadovavo firma *Seibert*, tiksliau *B. Seibert Eisenhoch- & Brückenbau-Werke* iš *Saarbrücken* (Saro kraštas prie Prancūzijos sienos). Nors iki karo ir pirmaisiais karo metais angarus statė ir kelios kitos vokiečių firmos (*Ballonhallenbau Berlin GmbH*, *Deutsche Lufthallenbau Gesellschaft* ir kt.), *Seibert* firma savo pažangumu jas nukonkuravo. Viena jos naujovių buvo kilnoti pritaikyta konstrukcija. Tad cepelinus vis labiau perkeliant į Rytų frontą, ten naujųjų angarų statyba jau buvo atiduota į *Seibert* firmos rankas. Pirmąjį savito modelio angarą *Seibert* firma 1915 m. rugsėjį pastatė Sentandraso vietovėje, to meto pietų Vengrijoje (netoli Temesvaro, dabartinis Timisoara miestas šiaurės Rumunijoje), po kelių savaičių – ir Varšuvoje, o dar vėliau – ir Kaune.

1916 m. pradžioje statant Kauno angarą, ankstyvesnis *Seibert* firmos modelis buvo patobulintas ir pavadintas „antruoju tipu“. (Netrukus buvo sukurtas ir „trečiasis tipas“.) Kauno angaro matmenys jau buvo 240 m × 42 m × 35 m, todėl jame galėjo tilpti du cepelinai. Vartus sudarė dvi stumdomos dalys, cepelinas buvo įvežamas, o iki angaro turėjo būti nutiesti geležinkelio bėgiai. Prie angaro buvo



Šiauliuose statomas iš Varšuvos perkeltas cepelinų angaras, 1916–1917 m.



Cepelinų dalinio būstinė Šiauliuose, 1917 m.

pastatyta oro stebėjimo stotis ir net cepelinuose naudotų dujų gamykla, kad jų nereiktų balionais atsivežti iš kitur.

Tačiau ankstyvieji, „pirmojo tipo“, Sentandraso ir Varšuvos angarai buvo statomi tik 180 m ilgio ir skirti vienam cepelinui. Tad ir Šiaulių angaras iš esmės liko toks pat kaip Varšuvos ir galėjo talpinti tik vieną cepeliną. Šiaulių angaro statyba buvo baigta pirmojoje 1916 m. pusėje.

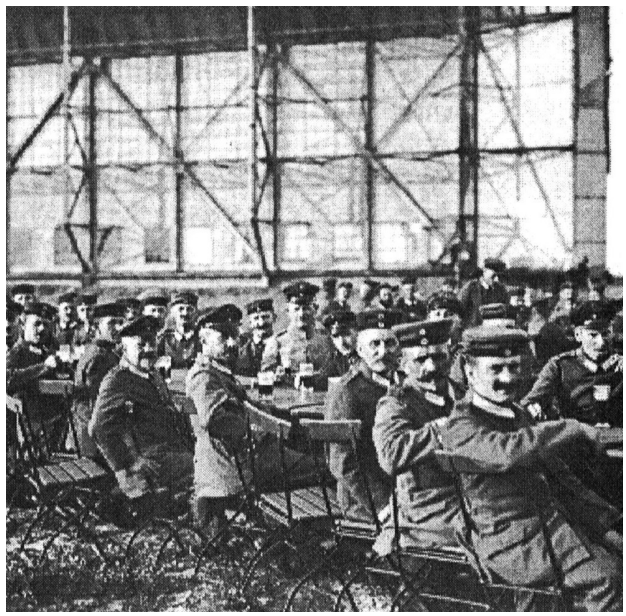
Luftschifftrupp 9 (9-asis cepelinų priežiūros dalinys). Tai karinis dalinys, kurio užduotis buvo cepelinų priežiūra ir jų aprūpinimas, pradedant techniniais darbais, cepelino tempimu ir bėgių klojimu, dujų gamyba arba jų aprūpinimu ir baigiant virtuvės veikla (maitinti ne tik savą dalinį, bet ir apsistojančio cepelino ekipažą). Karo pradžioje tokio tipo priežiūros dalinį sudarė apie 150 karių, bet vėliau, techninei įrangai vis tobulėjant ir cepelinams didėjant (vėliausi modeliai buvo vadinami netgi „kreiseriais“), tokio dalinio personalas išaugo iki 250 asmenų.

Į Šiaulius *Luftschifftrupp 9* atkeliavo 1915 m. spalį ir išbuvo iki visiško perkėlimo į Hanoverį Vokietijoje 1917 m. balandį. Prieš atvykdamas į Šiaulius, *Luftschifftrupp 9* dalinio personalas buvo apmokytas Johanisthalio (*Johannisthal*, Vokietija) bazėje. Ši bazė buvo tik mokomoji, joje praktika buvo atliekama išmontuojant ir nagrinėjant garsųjį prieškarinį keleivinį cepeliną „Hansa“. Tačiau Šiaulių bazės paruošiamieji darbai sutapo su cepelinams nepalankiu oru. Svarbūs statybos darbai – angaro konstravimas ir montavimas – turėjo vykti žiemą, todėl paruošimas užsitęsė. Bet darbo buvo nuveikta daug, nes jau 1916 m. gegužę dalis dalinio buvo pasiųsta į Hanoverį, kai ten buvęs *Luftschifftrupp 8* (8-asis cepelinų priežiūros dalinys) buvo pasiųstas kitoms užduotims atlikti. Šiauliuose liko vadinamoji *Luftschifflandungskommando* (Šiaulių cepelinų nuleidimo komanda), kurios užduotis buvo tik profesionali cepelinų techninė priežiūra, jų nuleidimas ir pakėlimas.

Reikia pastebėti, kad Šiauliuose stovėjęs *Luftschifftrupp 9* buvo įsikūręs gana patogiai, nes dalinys turėjo ne tik savo įprastinę maitinimo bazę, bet ir didoką plotą daržovėms auginti. Užfiksuotas komiškas epizodas, kaip dėl šio daržo derliaus kilo ginčas tarp tos dalinio dalies, kuri buvo iškelta i Hanoverį, ir tos dalies, kuri liko Šiauliuose. Archyvuose saugomas dalinio kasininko laiškas, rašytas iš Hanoverio 1916 m. liepos 10 d. Jame jis rašo, kad nori atgauti pinigus, sumokėtus už daržovių sėklas Šiauliuose, – juk visas derlius tenka likusiems Šiauliuose, o atkeltieji į Hanoverį iš derliaus neturi jokios naudos. Kita vertus, Šiauliuose likusio dalinio iždininkas buvo pareikalavęs, kad į Hanoverį perkeltas leitenantas Buxas susimokėtų skolas (18,90 M) už gėrimus bufetui Šiauliuose. At-



Cepelinų priėmimo komandos nario atvirukas iš Šiaulių, 1916 m.



Cepelinų priežiūros (Luftschifftrupp) 23-asis dalinys, 1917 m.

sakyme detaliai nurodoma, kad pagal kasos knygą jis jau buvo atsiskaitęs. Panašus ginčas dėl dviejų puskarininkių bufetui likusių skolų dar labiau detalizuotas – vokišku tikslumu nurodoma kasininkų susirašinėjimų datos, raštų puslapiai ir net markes bei pfenigus lemiančios eilutės.

Luftschifflandungskommando Schaulen (Šiaulių cepelinų priėmimo komanda). Kai *Luftschifftrupp 9* atliko didelį angarų ir bazės paruošimo cepelinams darbą, dalis komandos buvo perkelta į Hanoverį. Šiauliuose buvo suformuotas dalinys, turintis specialią užduotį: prižiūrėti kildinamų cepelinų įrangą, nuleidimo ir pakilimo procesą. Atrodo, kad šį naujo pavadinimo dalinį sudarė Šiauliuose likę 9 *Luftschifftrupp* nariai ir nauji specialistai.

Toks dalinys buvo suformuotas 1916 m. gegužę ir formaliai išformuotas tik 1917 m. balandžio 24 d., kai cepelinų į Šiaulius jau nebebuvo tikimasi atskraidinti.

Luftschifftrupp 3. 1917 m. pradžioje buvo atkeltas Varšuvoje dirbęs, bet ten darbo beveik netekęs priežiūros dalinys *Luftschifftrupp Nr. 3*. Dar 1916 m. lapkričio 21 d. vienas šio dalinio narys atviruke iš Varšuvos rašė: „Šiandien išvažiuojame <...> mano naujas adresas bus Šiauliai <...>“, o kitame atviruke, rašytame 1917 m. vasario 5 d., jau iš Šiaulių jis skundėsi, kad „<...> vakar šaltis siekė 30 laipsnių, daug kam sušalo nosis ir ausys <...>.“ Dalinys oficialiai buvo išformuotas 1917 m. gegužės 9 d.

Luftschifftrupp 23. Jau vėliau, irgi 1917 m., Šiauliuose pasirodė ir grupė iš *Luftschifftrupp* 23-ojo dalinio. Jos užduotis Šiauliuose nebuvo aiški, bet turbūt susijusi su numatytu cepelino *LZ 98* atskridimu, nes pagrindinė šio dalinio darbo vieta buvo Sentandraso bazėje. Bet kad šio dalinio dalis dar buvo likusi Šiauliuose net 1918 m. kovo mėn., matyti iš to meto Baltijos šalyse (šiaurės Lietuvoje, Latvijoje, Estijoje) veikusios vokiečių 8-osios armijos sudėties.

Zeppelin LZ 98 (gamybos numeris LZ 68). Tai vidutinio dydžio cepelinas, kurio tūris – 35 800 m^3, variklio galingumas – 960 AJ. Šis cepelinas į Šiaulius atskrido 1917 m. kovo 15 d. Pirmąjį savo skrydį jis buvo atlikęs 1916 m. balandžio 28 d., tada kelis mėnesius veikė Vakarų fronte ir vienu metu kelių cepelinų grupėje bombardavo Londoną, kur numetė 1513 kg bombų. Atkeltas į Hanoverį ten išbuvo nuo gegužės 1 iki 28 d. ir Vildeshauzeno (*Wildeshausen*, Vokietija) bazėje – nuo 1916 m. birželio 18 d. iki 1916 m. lapkričio 16 d. Prieš apsistodamas Šiauliuose, 1916 m. lapkričio 17 d. šis cepelinas atskrido į Kauną, kur išbuvo iki 1917 m. kovo 15 d. Atitrauktas iš Vakarų į Kauną skrydžiams nepalankiu žiemos metu, jis Kaune veiklos beveik neišvystė, todėl



Zeppelin LZ 98 virš Šiaulių miesto, 1917 m. Atvirukas iš Petro Kaminsko kolekcijos

daugiau užduočių jam buvo numatyta perkėlus jį arčiau rusų fronto į Šiaulius, įskaitant ir minėtą Sankt Peterburgo bombardavimo galimybę.

Per pirmuosius dvejus karo metus (1915–1917) pakito ir vokiečių karinių cepelinų panaudojimo tikslai. Karo pradžioje dauguma cepelinų buvo sausumos kariuomenės (*Heer*) dispozicijoje, be to, dauguma jų savo užduotis vykdė Vakarų fronte, o kai kurie net bombardavo Pietų Angliją ir Londoną. Cepelinų turėjo ir vokiečių karo laivynas (*Kriegsmarine*), bet gerokai mažiau. Tačiau vokiečių kariuomenei nepavykus paimti Paryžiaus, o Vakarų frontui vis labiau transformuojantis į stacionarų apkasų karą, cepelinai dėl savo nedidelio greičio tapo gan lengvai pašaunami ir nuo žemės, ir iš vis galingiau apginkluotų lėktuvų. Dar didesnė grėsmė cepelinams iškilo tada, kai pėstininkų kulkosvaidžiai pradėjo naudoti ir fosforines kulkas, kurios nesunkiai uždegdavo cepelinus ir juos ore išlaikančias dujų kameras. Šios priežastys vertė vokiečių karo vadovybę vis daugiau cepelinų perkelti į reliatyviai „skylėtą“ Rytų frontą ir perleisti juos karo laivynui, kur jie buvo gan naudingi. Pavyzdžiui, jūrose cepelinai ir toliau tiko tolimesnių nuotolių žvalgybai. Be to, kaip tik dėl savo lėtumo ir net sugebėjimo išsilaikyti ore vienoje vietoje jie galėjo atpažinti ir detaliai pranešti apie priešo minų laukų išdėstymą. Galiausiai nuo 1917 m. birželio mėnesio vokiečių sausumos kariuomenė (*Heer*) cepelinų visiškai atsisakė, perduodama likusius išskirtinai karo laivynui.

Taikant vokiečių karo vadovybės naujausią strategiją cepelinus vis plačiau perduoti karo laivynui, 1917 m. gegužę taip buvo padaryta ir su Šiauliuose įkurdintu LZ 98. Po plačių žvalgybos užduočių virš Baltijos jūros (apie 15 skrydžių) prireikė jį remontuoti, bet po techninio įvertinimo 1917 m. rugpjūtį jis buvo atiduotas išmontuoti.

LZ 98 kapitonas buvo plkn. leitn. Joachimas Freiheris fon Gemingenas (*Joachim Freiherr von Gemmingen*). Gimęs 1893 m. balandžio 20 d., šis karininkas aukštą laipsnį ir cepelino kapitono postą pasiekė būdamas vos 24 metų.

Perduodant cepelinus karo laivynui, būdavo perduodamos ir jų bazės. Žinoma, kad cepelinų bazė Kaune, anksčiau buvusi *Ober Ost* (*Oberbefehlshaber Ost* – Vyriausiasis pajėgų vadas Rytuose) dispozicijoje, karo laivynui buvo perduota 1917 m. spalį. Tikėtina, kad taip buvo padaryta ir su cepelinų baze Šiauliuose. Bet kai netrukus laivyno vadovybė Kauno bazę vėl grąžino *Ober Ost* administracijai, galimas dalykas, kad taip pat atsitiko ir su Šiaulių cepelino baze. Teigiama, kad po karo, apie 1922 m., angaras sudegė, tačiau tikslesnių istorinių žinių kol kas nėra.



Zeppelin LZ 98 anspaudas ant ekipažo nario atviruko iš Šiaulių, 1917 m.

Nepaisant jau veikusios cepelinų aptarnavimo bazės, Šiauliuose nuolat buvo ir kitas – Nemuno, po to pavadintas 8-osios armijos aviacijos padalinys, turėjęs atskirą lėktuvų aerodromą. Net karo veiksmams nukrypus į Latviją, Šiauliuose vis tiek liko dvi – lėktuvų ir cepelinų skraidymo ir aptarnavimo – bazės. Iškeliavus vokiečių 8-ajai armijai, kai 1919 m. iš bolševikų Šiaulius išvadavo *Grenzschutz* (*Vokietijos savanoriški kariniai rytinio pasienio apsaugos*) daliniai, šie mieste vėl dislokavo savo lėktuvus. 1919 m. viduryje ten pat jau atsirado bermontininkai ir „jų“ lėktuvai. Ir tik vėliau, pradėjus kurtis pirmosioms Lietuvos karinėms oro pajėgoms ir jų bazei Kaune, prisiminta buvusi vokiečių karinė bazė Šiauliuose. Remiantis internetiniais šaltiniais (www.plienosparnai.lt ir kt.), ji vėl buvo atgaivinta ir 1931 m. įvyko jos atidarymas, o jau 1932 m. čia dislokuota 4-oji oro eskadrilė, po metų – ir 3-oji, o dar po metų – 5-oji eskadrilės. Tuomet Zokniuose buvo dislokuoti italų, anglų gamybos *Ansaldo A.120, Albatros C. XV, Halb. C.V* ir kt. bei vieni pirmųjų lietuvio inžinieriaus Antano Gustaičio sukonstruotų ir karo aviacijos dirbtuvėse pagamintų lėktuvų *ANBO IV*.

Šiuo metu Zokniuose dislokuota ne tik Lietuvos karinių oro pajėgų Karo aviacijos bazė, bet ir NATO naikintuvai, vykdantys oro policijos misiją Baltijos šalyse ir tebetęsiantys spalvingą Šiaulių aviacijos ir šio karinio-civilinio aerodromo istoriją.

Trumpai apie autorių

Dr. Vytautas Doniela – filosofas, Australijos lietuvių visuomenės veikėjas. Gimė 1930 m. vasario 12 d. Skuode, nuo 1948 m. gyvena Australijoje, Sidnėjuje (*Sydney*).

1948 m. baigė lietuvių gimnaziją Dedelstorfe (Vokietija) ir išvyko į Australiją. 1956 m. baigė Sidnėjaus universitetą, vienas iš Australijos lietuvių studentų sąjungos steigėjų 1952 m. Nuo 1959 m. – filosofijos daktaras, 1959–1987 m. dėstė filosofiją Niukaslo (*Newcastle*) universitete, nuo 1977 m. – asocijuotasis profesorius, Kauno Vytauto Didžiojo universiteto Atkuriamojo senato narys.

Vienas jo didesnių pomėgių yra filatelija, siejama su Lietuvos pašto istorija. Šiomis temomis yra publikavęs per 100 straipsnių įvairiomis kalbomis įvairiuose žurnaluose (daugiausia Čikagoje leidžiamame žurnale *„Lithuania“* (leidėjas – *Lithuania Philatelic Society of Chicago, Bulletin*) bei Lietuvos *„Filatelija Lietuvoje“*, vėliau pavadintame *„Paštas ir filatelija Lietuvoje“* ir internete (www.lithuanianphilately.com). Tarp jų labai vertinga istorinių tyrinėjimų serija apie Lietuvos miestų pašto istoriją, Lietuvos oro pašto ryšius su Europa ir pasauliu iki 1940 m. Tyrinėja ir Lietuvos okupaciją per Pirmąjį pasaulinį karą, tuo metu veikusių trijų rūšių paštų veiklą, jų pašto žymėjimus. Šiame kontekste yra rašęs ir apie Pirmojo pasaulinio karo metu Lietuvoje veikusius vokiečių karo orlaivius – cepelinus. Kaip tęsinys buvusio straipsnio „*Vokiečių cepelinai Kaune*“ (*Aviacijos pasaulis*, Nr. 20 (2007) ir *Philateli cSociety of Chicago, Bulletin* Nr. 240, p. 14–31) čia spausdinamas rašinys apie kitą tokią bazę, įrengtą Šiauliuose, ir 1917 m. ten buvusį orlaivį *Zeppelin LZ 98*.

Jonas SIREIKA

Ne(žinomas) Šiaulių burmistras

Nuotraukos iš Šiaulių „Aušros“ muziejaus

Įvadas

Pirmosios Lietuvos Respublikos laikais (1918–1940 m.) Šiaulių miestą valdė 7 miesto burmistrai. Trečiasis jų buvo Antanas Mikševičius. Prireikus apie 6 likusius Šiaulių savivaldybės vadovus galima daugiau ar mažiau sužinoti enciklopedijose, įvairiuose leidiniuose, rašiniuose, internete, tačiau ieškoti Mikševičiaus pavardės enciklopedijose, įvairiuose žinynuose būtų bergždžias darbas, nors jis, kad ir trumpai, vadovavo tuo metu (1920–1922 m.) antrojo pagal dydį Lietuvos Respublikos miesto – Šiaulių – savivaldybei. Net populiarioji Vikipedija čia niekuo padėti negali. Tik atsivertus Šiaulių miesto istoriją (iki 1940 m.), galima rasti šiek tiek žinių apie minimą asmenį, tačiau beveik vien apie A. Mikševičiaus visuomeninę veiklą[1], ir tai fragmentiškai. Žymus tarpukario Šiaulių visuomenės ir kultūros veikėjas P. Bugailiškis savo atsiminimuose kelis kartus paminėjo A. Mikševičių[2], bet ir vėl lakoniškai – tik apie mus dominančio asmens visuomeninę veiklą. Tiesa, nusakyta ir viena jo asmeninė savybė – gebėjimas ką nors reprezentuoti, t. y. kam nors tinkamai atstovauti. Niekur nenurodomi net tokie svarbūs dalykai, kaip gimimo ir mirties datos, nekalbant jau apie tai, koks A. Mikševičius buvo kaip žmogus, kokia jo aplinka, politinė orientacija, kaip jis vadovavo miestui ir kt.

Iki šiol A. Mikševičiaus nuveikti darbai Šiaulių miestui ir kraštui nėra įvertinti. Taigi burmistras A. Mikševičius vienu metu yra ir žinoma, ir nežinoma asmenybė, todėl verta didesnio dėmesio.

Daugelį metų domėjausi šia asmenybe. Susidomėjimas sustiprėjo, kai Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriuje pavyko aptikti dokumentą, liudijantį apie A. Mikševičiaus kaip politiko žlugimą – jis buvo „nuverstas“ miesto tarybos, t. y. atleistas iš burmistro pareigų pirma laiko. Pagaliau sėkmė man šiek tiek nusišypsojo: Kauno apskrities archyve ir Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje pavyko rasti daugiau dokumentų apie A. Mikševičių. Šį tą aptikau ir anų laikų periodinėje spaudoje. Remdamasis rasta informacija galėjau gerokai plačiau panagrinėti A. Mikševičiaus asmenybę ir veiklą, nors kai kurių duomenų, tarp jų ir keletą esminių, dar vis trūksta, kad galėčiau išsamiai apibūdinti šią neeilinę Šiaulių piliečio asmenybę ir jo veiklą.

Biografijos faktai

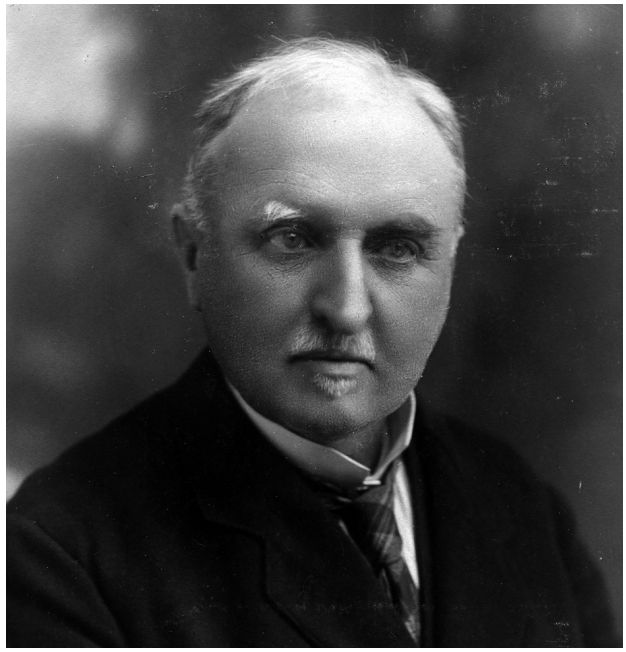
Pirmiausia kyla klausimas, kokia yra A. Mikševičiaus gimimo data? Atsakyti į šį klausimą iš pirmo žvilgsnio nėra lengva, nes rastuose tiek carų

[1] *Šiaulių miesto istorija (iki 1940 m.)*, Šiauliai, 1991, p. 90, 107–109, 113, 121, 139, 140.

[2] Bugailiškis P., *Gyvenimo vieškeliais*, Šiauliai, 1994, p. 167, 168, 175, 191, 257, 463.

laikų, tiek ir Nepriklausomos Lietuvos laikotarpio archyviniuose dokumentuose, kur rašoma apie A. Mikševičių, nurodytas tik šio vyro amžius, o dauguma dokumentų neturi tikslios jų parašymo datos. Išimtį sudaro du tiksliai datuoti dokumentai: „Lietuvių kaimiškųjų savininkų bendrovės „Progress“ steigėjų sąrašas“[3], „Šiaulių miesto valdybos, išrinktos 1921 liepos 5 d., sąrašas“[4]. Antrajame dokumente rašoma, kad A. Mikševičius turi 58 metus[5]. Remiantis pastaruoju dokumentu ir atlikus nesudėtingus skaičiavimus, galima būtų spėti, kad A. Mikševičius gimė arba 1862 m. antrojoje pusėje, arba 1863 m. pirmojoje pusėje. Visgi įmanoma tiksliau nustatyti A. Mikševičiaus gimimo datą, nes pagal pirmąjį 1914 m. kovo 5 d. dokumentą A. Mikševičius turėjo 50 metų[6]. Remiantis šia data galima teigti, kad A. Mikševičius negalėjo gimti 1862 m., jis gimė 1863 m. pirmojoje pusėje.

Nekyla jokių abejonių dėl A. Mikševičiaus socialinės kilmės – jis buvo bajoras[7]. Bajorai Mikševičiai gyveno Šiauliuose, bent jau nuo XIX a. pabaigos[8]. Jie tikriausiai atsikėlė į miestą iš kažkurios Šiaulių krašto vietovės. Mokytojas Jaroslavas Rimkus savo atsiminimuose mini Juškaičių dvarelį Bazilionų valsčiuje, kurio savininkas buvo bajoras Mikševičius[9]. 1863 m. sukilimo dalyviai paėmė du jo arklius savo reikmėms. Žinomas ir kitas Mikševičius, gyvenęs XIX a. S. Velykio asmeninėje svetainėje „Lapino herbo bajorai Ruščisai“ teigiama, kad 1836 m. liepos 26 d. Grūžių[10] dvare vyko Viktorijos Ruščisaitės krikštynos. Jose dalyvavo bajorai Antanas Mikševičius ir jo žmona Julijona. A. Mikševičius buvo krikštatėvis[11]. Kur buvo jų gyvenamoji vieta, neaišku. Galėjo būti tiek Šiauliuose, tiek ir Šiaulių krašte ar net kur kitur netoliese. Remiantis senu papročiu, kad anūkams kartais duodami senelių



Antanas Mikševičius, burmistras 1920–1922 m.

vardai, ir chronologija, labai atsargiai būtų galima daryti prielaidą – krikštynose paminėtas A. Mikševičius gali būti mūsų straipsnio herojaus senelis, o Ruščisaitės krikštatėvio žmona Julijona – senelė. Šiauliškis Mikševičius būtent ir turėjo Antano vardą, nors jo tėvas buvo Vladislovas.

Keliuose archyviniuose dokumentuose nurodoma ir A. Mikševičiaus gyvenamoji vieta – Turgaus aikštė, grafų Zubovų namai[12]. Panašu, kad savo būsto, bent XX a. pradžioje, A. Mikševičius neturėjo, gyveno pas Vladimirą Zubovą, su kuriuo glaudžiai bendradarbiavo. Mikševičius buvo išsilavinęs žmogus, baigęs universitetą. Tai žinoma iš Šiaulių miesto savivaldybės dokumento[13]. Tačiau, kur jis baigė gimnaziją ir kokį universitetą, neaišku. Didelė tikimybė, kad A. Mikševičius baigė Šiaulių vyrų gimnaziją, tačiau dėl universiteto pavadinimo yra sudėtingiau. Galima remtis vienu faktu. Žymus lenkų sociologas, antropologas ir archeologas Liudvikas Kšivickis rašė, kad gyvendamas Lvove 1885 m. jis susipažino su dviem šiauliečiais – Vladimiru Zubovu ir Antanu Mikševičiumi, Lvovo Dublonų priemiestyje veikusios žemės ūkio mokyklos stu-

[3] Список лиц Шавельского товарищества литовских сельских хозяев «Прогресс», *Kauno apskrities archyvas* (toliau – *KAA*), f. I-28, ap. 1, b. 61, l. 17.

[4] Šiaulių miesto valdybos, išrinktos 1921 m. liepos 21 d., narių sąrašas, *Lietuvos centrinis valstybės archyvas* (toliau – *LCVA*), f. 379, ap. 2, b. 538, l. 8.

[5] *Ten pat*.

[6] Список лиц Шавельского товарищества литовских сельских хозяев «Прогресс», *KAA*, f. I-28, ap. 1, b. 61, l. 17.

[7] *Ten pat*.

[8] *Šiaulių miesto istorija (iki 1940 m.)*, p. 107.

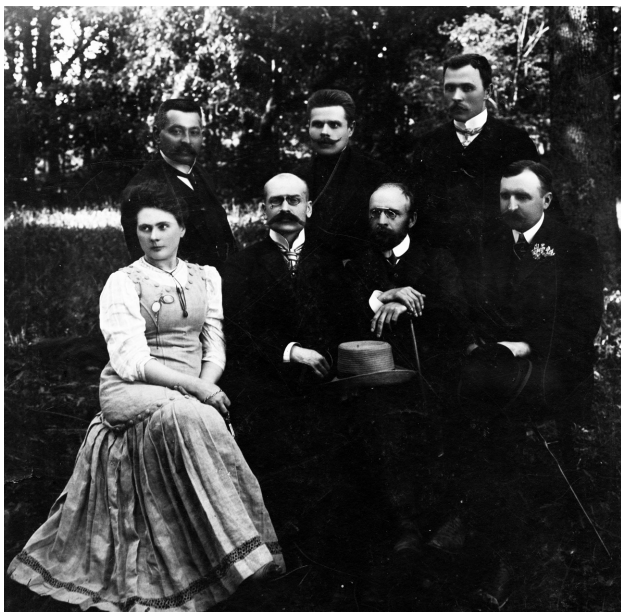
[9] Rimkus J., Šis tas iš Bazilionų miestelio ir jo apylinkių istorijos, *Padubysio kronikos*, 2013, Nr. 1, p. 83.

[10] Dabar Grūžiai priklauso Pasvalio savivaldybei.

[11] *Natalia Antanina Ruszcryc (1825–1829)*, www.geni.com/people/Natalia-Antanina-Ruszczyc-h-Lis/6000000000015047836902.

[12] Žr., pvz., Список учредителей Шавлянской общественной библиотеки, *KAA*, f. I-28, ap. 1, b. 61, l. 27.

[13] Šiaulių miesto valdybos, išrinktos 1921 m. liepos 21 d. narių sąrašas, *LCVA*, f. 379, ap. 2, b. 538, l. 8.



„Varpo“ draugijos valdyba ir jos pirmininkas Antanas Mikševičius (sėdi pirmas iš dešinės). Šiauliai, 1909 m.

dentais[14]. XX a. pradžioje, kai L. Kšivickis tyrinėjo Žemaitijos piliakalnius, jis lankydavosi pas savo senus pažįstamus. Taigi A. Mikševičius iš pradžių mokėsi žemės ūkio mokykloje, o vėliau universitete studijavo žemės ūkio mokslus, nes iš Šiaulių miesto istorijos žinoma, kad jo specialybė – agronomija[15]. Tikėtina, kad, baigęs šią mokyklą, A. Mikševičius studijavo Lvovo universitete. Tais laikais Lvovas priklausė Austrijos-Vengrijos imperijai, buvo klestintis miestas su puikiai funkcionuojančiu universitetu – vienu pagrindinių lenkų kultūros ir mokslo centrų. Gali atrodyti keista, kad jaunuolis iš Šiaulių bajorų šeimos taip toli nuvyko. Tačiau iš tikrųjų čia nėra nieko keista, nes jis buvo kilęs iš lenkakalbių bajorų[16], todėl, be abejo, jis turėjo atsižvelgti į savo tėvų nuomonę. Tarpukariu Lvovas priklausė Lenkijai, o po Antrojo pasaulinio karo tapo SSRS miestu. Pastarajai sužlugus, Lvovas virto reikšmingu Vakarų Ukrainos ekonomikos ir kultūros centru.

Nedaug ką galima pasakyti apie A. Mikševičiaus politines pažiūras. Jaunystėje, studijų metais, ir vėliau, XX a. pradžioje, jis bendravo su lenkų marksistu, vėliau tapusiu žymiu mokslininku L. Kšivickiu, taip pat socialdemokratams prijautusiu grafu Vladimiru Zubovu. Jie abu galėjo turėti įtakos A. Mikševičiaus politinėms pažiūroms. 1905 m. Rusijoje vykstant revoliucijai, A. Mikševičius priklausė Lietuvos socialdemokratų partijai. Kauno apskrities archyve ant Šiaulių lietuvių kaimo ūkininkų bendrovės „Progress“ steigėjų sąrašo dokumento, išspausdinto rašomąja mašinėle, yra prierašas ranka, kad, neoficialiomis žiniomis, A. Mikševičius 1904 ir 1905 m. „priklausė Lietuvos socialdemokratų darbininkų partijai“[17]. Vadinasi, jaunystėje ir būdamas vidutinio amžiaus A. Mikševičius prijautė revoliucionieriams, buvo kairiųjų pažiūrų. Tačiau atrodo, kad vėliau nuo socialdemokratų pasitraukė ir prie kitų partijų neprisijungė, nes, jau atkūrus Lietuvos valstybingumą, 1919 m., dalyvavo Šiaulių miesto tarybos rinkimuose kaip nepartinis.

Įdomu, kad A. Mikševičius buvo ne katalikas kaip absoliuti dauguma Šiaulių lietuvių. Carizmo laikotarpio dokumentuose buvo privalu nurodyti tikybą. Dokumente, kuriame minimas A. Mikševičius, randama frazė: „Evangelikų liuteronių tikėjimo.“[18] Turint omenyje, kad A. Mikševičius jaunystėje ir vėliau glaudžiai bendravo su kairiaisiais, kurį laiką net priklausė Lietuvos socialdemokratų partijai, kurios ideologija tada buvo marksistinė, galima neabejoti, kad jo tikėjimas Dievo nebuvo stiprus, jei A. Mikševičius išvis buvo tikintis, bent jau iki brandos metų.

Veikla carų Lietuvoje

1861 m. panaikinus baudžiavą, buvo labai svarbu integruoti naują klasę, t. y. laisvuosius valstiečius, į Rusijos gyvenimą ir vystyti ekonomiką, ypač žemės ūkį, naujais pagrindais, spartinti jo pažangą. Todėl valdžia ėmėsi tam tikrų priemonių šia kryptimi, skatino ir bajoriją, ir dvarininkus. A. Mikševičiui, jaunam agronomui, susiklostė palankios sąlygos veikti. 1882 m. buvo įkurtas Kauno gubernijos Šiaulių apskrities vietos komitetas, kuris, anot P. Bugailiškio, „kėlė pagrindinius žemės ūkio klausimus ir jų sprendimo gaires visuomeniniu bei politiniu aspektu“[19]. P. Bugailiškis paminėjo žymes-

[14] Juknevičius P., Raginėnų piliakalnio tyrinėtojas L. Kšivickis, *Tėvynė*, www.sena.pansr.lt/leidiniai/petras/2007/ksivickis.pdf.
[15] *Šiaulių miesto istorija (iki 1940 m.)*, p. 210.
[16] *Ten pat*, p. 107.
[17] Список лиц Шавельского товарищества литовских сельских хозяев «Прогресс», *KAA*, f. I-28, ap. 1, b. 61, l. 40.
[18] *Ten pat*, l. 17.
[19] Bugailiškis P., *Gyvenimo vieškeliais*, p. 167.



Jonas Ambrozaitis (Šiaulių Dėdė) ir Gabrielius Lansbergis-Žemkalnis. Šiauliai, apie 1914 m.

nius komiteto narius, tarp jų ir A. Mikševičių[20]. Šio komiteto nariu A. Mikševičius tapo tikriausiai dar XIX a. pabaigoje ir jo veikloje aktyviai dalyvavo.

XX a. pradžioje Rusijoje pradėjo kurtis visuomeninės ekonominės draugijos ir bendrovės. 1900 m. stambūs žemvaldžiai įkūrė Kauno žemės ūkio draugijos Šiaulių skyrių. A. Mikševičius tapo šio skyriaus nariu. Šiaulių skyrius rūpinosi žemės ūkio parodų, pradėtų rengti dar XIX a. antrojoje pusėje, organizavimu. Parodų tikslas buvo propaguoti žemės ūkio naujoves, kokybišką produkciją ir taip skatinti pažangą. Eksponatų, gyvulių, žemės ūkio mašinų, vaisių, daržovių atgabendavo ne tik iš Kauno, bet ir kaimyninių gubernijų, taip pat Prūsijos[21]. A. Mikševičius kaip parodų organizavimo komiteto nuolatinis narys kartu su Vladimiru ir Dmitrijumi Zubovais, K. Janavičiumi, valstiečiu A. Povyliumi daug prisidėjo prie tuo metu Šiauliams ir Šiaulių apskričiai reikšmingo įvykio.

Žemės ūkiui modernizuoti reikėjo vis daugiau technikos, įvairių mašinų ir padargų. Tai suprasdamas grafas V. Zubovas su savo šalininkais įkūrė žemės ūkio reikmenų prekybos bendrovę, pavadintą skambiu „Progreso“ vardu. „Progreso“ valdytoju ir pajininku buvo paskirtas A. Mikševičius[22]. Vėliau, 1914 m. pradžioje, šią bendrovę nuspręsta reorganizuoti į Šiaulių lietuvių kaimo ūkininkų bendrovę „Progress“. A. Mikševičius tapo vienu iš 5 bendrovės steigėjų[23].

A. Mikševičiaus ekonominė veikla neapsiribojo žemės ūkio parodų organizavimu ir vadovavimu žemės ūkio reikmenų prekybos bendrovei „Progresas“. Nuo 1907 m. jis dar buvo Šiaulių tarpusavio kredito bendrovės narys[24], o nuo 1906 m. – Kauno gubernijos verslo mokesčių įstaigos Šiaulių padalinio narys, paskirtas paties gubernatoriaus[25]. Tai, kad Kauno gubernijos vadovas A. Mikševičių, 1905 m. priklausiusį Lietuvos socialdemokratų partijai, skyrė į atsakingas pareigas, galėtų būti paaiškinta arba tuo, kad tada gubernatorius nežinojo apie A. Mikševičiaus politinę veiklą, nukreiptą prieš caro valdžią, arba A. Mikševičiaus gebėjimu palaikyti gerus santykius su valdžia net ir esant komplikuotoms aplinkybėms.

[20] *Ten pat.*

[21] *Šiaulių miesto istorija (iki 1940 m.)*, p. 108.

[22] Список лиц Шавельсого товарищества литовских сельских хозяев «Прогресс», *KAA*, f. I-28, ap. 1, b. 61, l. 17; *Šiaulių miesto istorija (iki 1940 m.)*, p. 121.

[23] Список лиц Шавельсого товарищества литовских сельских хозяев «Прогресс», *KAA*, f. I-28, ap. 1, b. 61, l. 17.

[24] Список должнастных лиц Шавляйского общества взаимного кредита, *KAA*, f. I-28, ap. 1, b. 61, l. 23.

[25] *Раскладочные на 1906 г. по промысловому налогу Присутсвия*, Памятная книжка Ковенской губернии на 1906 г., с. 100.



Kazimieras Venclauskis. Šiauliai, apie 1919 m. S. Šmuilovo nuotrauka

Carų laikais A. Mikševičius buvo aktyvus ne tik ūkio, bet ir visuomenės bei kultūros gyvenimo baruose. 1900 m. kartu su grafu V. Zubovu, Stanislovu Lukauskiu, Vaclovu Bielskiu, Kaziu Šalkauskiu ir B. Nuroku jis tapo Šiaulių visuomeninės bibliotekos draugijos steigėju, valdybos nariu ir draugijos kasininku[26]. Ši draugija įkūrė pirmąją viešąją miesto biblioteką grafų Zubovų rūmuose. Už naudojimąsi bibliotekos knygomis reikėjo mokėti, draugijos nariai kasmet dar sumokėdavo 3 Rb, tokiu būdu paremdami biblioteką, kurios tikslas buvo sudaryti galimybę šviestis skaitant knygas, laikraščius, žurnalus ir specialius leidinius. 1908 m. pabaigoje išsilavinę ir sąmoningi šiauliečiai, siekdami patys aktyviai reikštis kultūriniame gyvenime, įsteigė literatūros, dramos ir muzikos draugiją „Varpas“, kuri savo gretose telkė ne tik žymiausius to meto Šiaulių kultūrininkus, bet ir kai kuriuos atvykusius iš kitur, įskaitant prof. V. Landsbergio senelį dramaturgą Gabrielių Landsbergį-Žemkalnį. Ši draugija išvarė Šiauliuose giliausią kultūros vagą, labai prisidėjo prie lietuvių tautinio žadinimo ir visuomeniškumo ugdymo. A. Mikševičius – vienas „Varpo“ draugijos steigėjų ir jos pirmininkas. Tiesa, P. Bugailiškis, kuris gerai žinojo draugijos užkulisius, prisimena, kad faktiškai draugijai vadovavo Kazimieras ir Stanislava Venclauskiai. Tačiau jis nurodo ir vieną svarbią aplinkybę – pirmininkas A. Mikševičius kartu su valdybos nariais S. Lukauskiu ir Vaclovu Bielskiu reprezentavo „Varpo“ draugijai. Mat valdžios akyse jie buvo „svaresni ir patikimesni“[27]. Norėdamas daugiau sužinoti apie Skandinavijos šalių žemės ūkį, kad tą patirtį galėtų panaudoti savo tėvynėje, 1909 m. pabaigoje ar 1910 m. pradžioje A. Mikševičius lankėsi Danijoje. Apie tai rašoma lietuvių laikraštyje „Viltis“: „Sausio 30 d. vakare „Varpo“ pirmininkas p. Mikševičius skaitė „Varpo“ bute apie „kelionės po Daniją įspūdžius“. <...> Toksai skaitymas labai naudingas ūkininkams. Žmonių buvo susirinkę tiek daug, jog negalėjo net salėn visi sutilpti.“[28]

A. Mikševičiaus visuomeninės veiklos viršūnė carų laikais – darbas prieškario Šiaulių miesto Dūmoje. Jo kaip Dūmos nario veiklą nutraukė 1915 m. prasidėjusi vokiečių okupacija[29].

Vadovavimas Nepriklausomos Lietuvos miesto savivaldybei

Po Pirmojo Pasaulinio karo, iš esmės pasikeitus Šiauliuose politinei ir ekonominei situacijai, nebelikus caro laikais veikusių bendrovių, draugijų ir miesto Dūmos, savo veiklą teko keisti ir A. Mikševičiui. Remiantis turima informacija, A. Mikševičius pirmą kartą viešai pasireiškė 1919 m. pavasarį – jis bandė patekti į miesto tarybą. Tarp žymių Šiaulių miesto visuomenės ir kultūros veikėjų buvo ir A. Mikševičiaus pavardė, įrašyta į lietuvių nepartinių kandidatų į miesto tarybą sąrašą 1919 m. balandžio 13 d. rinkimams[30]. Tačiau A. Mikševičiui tąkart nepasisekė. Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriuje saugojamame Šiaulių miesto tarybos narių, išrinktų 1919 m. balandžio 13 d., sąraše jo pavardės nėra. Miesto tarybos nariu A. Mikševičius pirmą kartą išrinktas 1920 m. kovo 28 d., o gegužės 21 d. jis pirmą kartą dalyvavo miesto tarybos posėdyje[31]. Tų pačių metų rugsėjo 3 d. A. Mikševičius išrinktas

[26] Šiaulių viešosios bibliotekos valdybos raštas Šiaulių apskrities ispravnikui, *KAA*, f. I-27, ap. 1, b. 477, l. 2.

[27] *Ten pat*, p. 168.

[28] Lietuvis J., Draugijų gyvenimas Šiauliuose, *Viltis*, 1910-02-05 (18), Nr. 15 (350).

[29] *Шавельская городская управа*, Памятная книжка Ковенской губернии на 1913 г., с. 21.

[30] *Šiaulių miesto istorija (iki 1940 m.)*, p. 139.

[31] Miesto tarybos narių, atvykusių į miesto tarybos posėdį 1920 m. gegužės 21 d. 6 val. vakaro, sąrašas, *Lietuvos MA Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – *VBRS*), f. 76-3, l. 54.

Šiaulių miesto valdybos pirmininku (burmistru)[32]. Dėl miesto tarybos politinių grupių nesutarimų netrukus teko organizuoti naujus rinkimus, kurie įvyko 1921 m. birželio 19–20 d.[33] A. Mikševičius vėl tapo miesto tarybos nariu, perrinktas burmistru, nepaisant to, kad jis buvo nepartinis, o daugumą taryboje turėjo dešiniosios srovės politikai. A. Mikševičiaus išrinkimas burmistru liudija šio žmogaus autoritetą, nemažų nuopelnų lietuvybei ir miestui pripažinimą.

A. Mikševičiaus vadovaujamai savivaldybei teko dirbti pokario laikais, kai didžioji dalis miesto buvo sugriauta ar kitaip nuniokota, o gyventojai kentė ne tik dėl netinkamų buities sąlygų, bet ir maisto bei pramonės prekių trūkumo, menko medicininio aptarnavimo, prastos sanitarinės būklės ir kitų problemų. Todėl savivaldybė ir burmistras pirmiausia rūpinosi sudaryti elementarias gyvenimo sąlygas mieste, aprūpinti maistu, atstatyti ir tvarkyti miestą. A. Mikševičiaus burmistravimo metais miesto savivaldybė faktiškai negaudavo finansavimo iš centro, todėl sunkiai vertėsi iš savo skurdžių pajamų. 1922 m. rugpjūčio mėnesį miesto kasoje buvo vos 55 674 menkos vertės pinigai – auksinai[34].

1920 m., vykdant Lietuvos vyriausybės nurodymus – planingai užstatyti miestus, buvo sudarytas Šiaulių miesto provizorinis planas, pakoreguotas 1922 m.[35] Įgyvendinant šį planą buvo numatyta ne tik atstatyti, bet ir modernizuoti miestą.

Pašalinimas iš burmistro pareigų

Pagal Savivaldybių įstatymą A. Mikševičiaus kaip burmistro kadencija turėjo baigtis 1924 m., tačiau dėl burmistrui nepalankios padėties, susiklosčiusios miesto taryboje, pasibaigė gerokai anksčiau. Nuo 1922 m. pradžios tarp tarybos daugumos, kuriai priklausė dešiniųjų pažiūrų politikai, ir nepartinio savivaldybės vadovo prasidėjo trintis, kuri galiausiai baigėsi atviru konfliktu ir burmistro atstatydinimu iš pareigų. Tai aiškėja iš Šiaulių miesto tarybos nario Kazio Ubeikos viešo kreipimosi į tarybos narius 1922 m. rugpjūčio 10 d. posėdyje



Vladimiras Zubovas. Varšuva, apie 1895 m. Jano Mieczkovskio nuotrauka

protokolo[36]. K. Ubeika, pasipiktinęs burmistro veikla, jo klausė: „Kodėl, Tamsta, sulaikei tarybos posėdžio rezoliuciją, išneštą kaipo protesto aktą prieš žiaurius persekiojimus mūsų brolių Lietuvos sostinėje Vilniuje (tai buvo po ištrėmimo 33)?“[37] Kas tie 33, K. Ubeika nepaaiškino, tarybos nariams tai buvo savaime suprantama. Šiuolaikiniams istorikams žinoma, kad lenkų okupuoto Vilniaus valdžia 1920 m. sausio mėnesį suėmė 33 lietuvių ir baltarusių veikėjus, tarp jų ir žymų lietuvių mokslininką bei visuomenininką Mykolą Biržišką. M. Biržišką lenkų valdžia apkaltino „tėvynės“ išdavimu, t. y. kraštutiniu nelojalumu valdžiai. Už tai jam grėsė net mirties bausmė. Tik įsikišus Tautų lygai M. Biržiška kartu su 32 likusiais veikėjais buvo perduotas Lietuvos Respublikai[38]. Būtent dėl lenkų savavaliavimo okupuotame Vilniaus krašte Šiaulių miesto taryba siekė priimti protesto rezoliuciją, kurią burmistras kažkokiu būdu užblokavo.

Kaip rodo archyviniai dokumentai, nesutarimai tarp Šiaulių miesto burmistro ir miesto tarybos tęsėsi 1922 m. vasarą. Šį kartą nesutarimų priežastis tikriausiai buvo savivaldybės švietimo politika. Mat

[32] *Šiaulių miesto istorija (iki 1940 m.)*, p. 210.
[33] *Ten pat*, p. 140.
[34] Šiaulių miesto savivaldybės revizijos komisijos protokolas, *VBRS*, f. 76-3, l. 23.
[35] *Ten pat*, p. 146.
[36] Viešas atsikreipimas prie miesto valdybos pirmininko frakcijos vardu 1922 m. rugpjūčio 10 d., *VBRS*, f. 76-124, l. 4.
[37] *Ten pat*.
[38] *Polonizacija Lietuvoje*, www.patriotai.lt/straipsnis/2009-07-19/polonizacija Lietuvoje.



„Varpo“ draugijos nariai ir artistai po suvaidinto spektaklio „Inteligentai“. Antanas Mikševičius (stovi trečias iš kairės). Šiauliai, 1909 m.

nuo 1922 / 1923 m. m. planuota pertvarkyti Šiaulių gimnaziją įvedant paralelines klases su dėstoma lenkų kalba. Laikraštyje „Lietuvos žinios“ buvo rašoma, kad ketinta eiti dar toliau: „Yra gi žinių, kad keletas lenkuojančių asmenų daro pastangas įsteigti Šiauliuose atskirą lenkų vidurinę mokyklą.“[39] 1922 m. rugpjūčio 10 d. posėdyje perskaitytame kreipimesi į burmistrą minima kažkokia rezoliucija, kurią Šiaulių miesto tarybos Švietimo ir kultūros komitetas parengė, miesto taryba burmistrui nedalyvaujant priėmė ir išsiuntė į Švietimo ministeriją. K. Ubeika priekaištavo A. Mikševičiui, kad jis visaip trukdęs parengti šią rezoliuciją ir netgi pareiškęs, kad, jeigu taryba priims šią rezoliuciją, jis pasitrauksiąs iš tarybos ir atsisakysiąs vadovauti miesto valdybai[40]. Logiškai mąstant, tai buvo miesto tarybos rezoliucija dėl švietimo, siekiant neleisti kurti nei paralelinių lenkiškų klasių miesto gimnazijoje, nei atskiros vidurinės mokyklos lenkų dėstoma kalba. Šį spėjimą sustiprina tai, kad vienas iš 6 K. Ubeikos paklausime suformuluotų klausimų burmistrui miesto tarybos 1922 m. rugpjūčio 10 d. posėdyje skamba taip: „Ar tiesa, kad, Tamsta, pasiėmęs už priedermę rūpintis įkūrimu Šiauliuose lenkų draugijos „Oswiata“?“[41] Lenkų kultūros ir švietimo draugija „Oswiata“, įkurta XIX a. pabaigoje, atkūrus Lietuvos valstybę, čia steigė lenkiškas mokyklas ir jomis rūpinosi. „Oswiata“ buvo labai aktyvi Panevėžyje ir Panevėžio apskrityje. K. Ubeikos klausimas liudija, kad burmistras A. Mikševičius buvo įtariamas ryšiais su Šiaulių lenkais, jų rėmimu. Vadinasi, dešiniųjų kontroliuojamai miesto tarybai burmistras pasirodė esąs nepatriotiškas. Jų kantrybės taurę perpildė paniekinamas A. Mikševičiaus požiūris į Lietuvos valdžią. Minėtame kreipimesi K. Ubeika klausė burmistro: „Ar dar palaikai žodžius, išreikštus Tamstos šioje miesto tarybos salėje pil. Orlauskio ir tarybos pirmininko pono Labanausko akyse, kad „Kaune sėdi mulkiai begalviai...“?“[42] To jau buvo per daug, todėl burmistrui nutarta pareikšti nepasitikėjimą. Tačiau 1922 m. rugpjūčio 10 d miesto tarybos posėdyje A. Mikševičius nesutiko, kad į posėdžio darbotvarkę būtų įtrauktas toks klausimas[43], pagrįstai motyvuodamas, jog Lietuvos Respublikos savivaldybių įstatymas to nenumato. Atsižvelgiant į tai, 1922 m. rugpjūčio 10 d. miesto taryba, kurioje aiškią daugumą turėjo burmistro priešininkai, savo posėdyje klausimą, nukreiptą prieš burmis-

[39] Šiaulių gimnazija, *Lietuvos žinios*, 1922-08-12.
[40] Viešas atsikreipimas prie miesto valdybos pirmininko frakcijos vardu 1922 m. rugpjūčio 10 d., *VBRS*, f. 76-124, l. 4.
[41] *Ten pat.*
[42] *Ten pat.*
[43] *Ten pat.*

trą, suformulavo taip: „Nepaprasti paklausimai burmistrui A. Mikševičiui apie jo darbavimąsi.“[44] Šiuo klausimu K. Ubeika, kalbėjęs dešiniųjų frakcijos vardu, apibėrė burmistrą kaltinimais, kurių dalį jau nurodžiau. Pateiktų klausimų gausa ir griežtumas sukėlė šoką burmistrui. Burmistras A. Mikševičius, sprendžiant iš jo visuomeninės veiklos pobūdžio (dalyvavimas įvairių apskrities ir miesto draugijų, organizacijų, bendrovių veikloje, vadovavimas joms), buvo mokantis bendrauti, gebąs susivaldyti, kultūringas žmogus. Kai svarstomo klausimo pabaigoje K. Ubeika paprašė „paskutinio“ žodžio ir vėl kritikavo burmistrą, A. Mikševičiaus nervai neišlaikė, įsikarščiavęs burmistras sušuko: „Tu tylėk! Aš tau duosiu į snukį! <...>“ Bet kadangi K. Ubeika nesiliovė kalbėti, A. Mikševičius „<...> pripuolęs prie kalbėtojo drožė ranka jam į veidą“[45]. Kai kurie tarybos nariai buvo bepuola A. Mikševičių mušti, bet K. Ubeika sulaikė juos sakydamas: „Vyrai, jo nelieskit! Aš jam atleidžiu!“[46] Po to miesto taryba A. Mikševičių atleido iš burmistro pareigų jam pačiam prašant[47]. Netenka abejoti, kad 1922 m. rugpjūčio 10-oji tapo „juoda diena“ 59 metų amžiaus A. Mikševičiaus gyvenime, sukomplikavo šio šiauliečio tolesnę karjerą, nors skandalingas atleidimas iš pareigų negalėjo nubraukti jo nuopelnų miestui ir kraštui.

Atleistas iš burmistro pareigų A. Mikševičius toliau dirbo miesto taryboje, tikriausiai iki 1924 m., t. y. tos tarybos kadencijos pabaigos. 1923 m. rugsėjo 9 d. jis dalyvavo miesto tarybos posėdyje[48]. Tolesnis A. Mikševičiaus likimas dėl informacijos stokos man nežinomas.

Baigiant straipsnį apie A. Mikševičių, kuris bus pirmoji mokslinė publikacija apie šį neeilinį žmogų, reikia padaryti keletą išvadų:

1. Dėl turėto išsilavinimo ir plačiašakės veiklos A. Mikševičius priskirtinas prie iškiliausių XIX a. pabaigos – XX a. pradžios šiauliečių, prie to meto Šiaulių elito.

2. A. Mikševičius nuopelnai Šiaulių miesto ir krašto ekonominiame, kultūriniame bei politiniame gyvenime lietuvių atgimimo, tautinio sąjūdžio ir valstybingumo atkūrimo laikotarpiu yra neabejotini.

3. Šiaulių miesto ir krašto istorinė atmintis būtų nevisavertė palikus užmarščiai A. Mikševičiaus asmenybę ir veiklą.

[44] *Ten pat*.
[45] Šiaulietis, Nepriklausomoj Lietuvoj, *Lietuvos žinios*, Šiauliai, 1922-08-19.
[46] *Ten pat*.
[47] Šiaulių miesto valdybos pirmininko A. Mikševičiaus 1922 m. rugpjūčio 10 d. prašymas, *VBRS*, f. 76-124, l. 1.
[48] Šiaulių miesto tarybos 1923 m. rugsėjo 9 d. posėdžio protokolas, *LCVA*, f. 379, ap. 1, b. 589, l. 50.

Genovaitė ŽUKAUSKIENĖ

Senieji amatai tarpukariu ir amatininkų naudotos darbo priemonės Padubysio valsčiuje

P. 50–51. Staliaus namų darbo baldai iš Šonos kaimo. ŠAM, 1937 m. S. Vaitkaus nuotrauka

Amatininkai per amžius kaupė meistrystės įgūdžius, perduodamus iš kartos į kartą. Savo kvalifikuotu darbu, pasinaudodami paprasta rankine technika, jie gamino ir kūrė viską, ko prireikdavo buityje ir darbinėje veikloje.

Kalviai

Vienas seniausių amatų, kuris prasidėjo, išmokus termiškai apdirbti metalą, – kalvystė.

Dar II–IV a. Lietuvos teritorijos gyventojai naudojo gana daug darbo įrankių: geležinius peilius, įmovinius ir siauraašmenius pentininius kirvius, dalgius, pjautuvus ir daugelį kitų geležies dirbinių, kurių vieni buvo naudojami bendruomenės buityje, o kiti – gamyboje. Visi šie dirbiniai dažniausiai buvo pagaminti laisva kalimo technika, kurią sugebėdavo atlikti bet kuris kalvis[1].

Archeologė Birutė Salatkienė, tyrinėjusi VIII–XII a. Pašiaušės kapinyno radinius, rašė, kad jau tuomet krašte darbavosi savo amatą išmanantys kalviai: „Pašiaušės radinių kokybė rodo, kad nagingų kalvių ir ginklakalių krašte būta pakankamai. Geros kokybės, puošnūs, sudėtingų technologijų reikalaujantys papuošalai liudija ir apie gana aukštą juvelyrikos lygį. Bronzinių, sidabruotų antkaklių, apyrankių, smeigtukų gausa sako, kad Padubysio kraštas valstybės kūrimo laikotarpiu nebuvo užkampis, jį pasiekė prekybos keliai, kuriais po žemaičių ir kaimyninių genčių žemes iš tolimų Europos kraštų keliavo spalvotųjų metalų žaliava, reikalinga vietiniams juvelyrams ir prabangos mėgėjams.“[2]

Po Pirmojo pasaulinio karo sparčiai augo mašinų pramonė, kuri ėmė tiekti dailesnius, kokybiškesnius žemės ūkiui ir kitai veiklai reikalingus įrenginius, tačiau kalvių skaičius dėl to nesumažėjo – jiems užteko darbo, nes ūkininkai vis daugiau naudojo metalinių padargų ir mašinų. Tarpukariu Padubysio valsčiuje beveik visi didesnieji kaimai turėjo savo kalvius. Nemažai stambesnių ūkių savininkų turėdavo savas mažas kalves, kad galėtų pasikaustyti arklius, susiremontuoti padargus. Tokią kalvę buvo pasistatęs Juozas Ruzgys iš Pikužių kaimo (30)[3], Vincas Kaminskas iš Padeglių kaimo (6) ir kt.

Svarbiausi kalvės įrenginiai ir įrankiai būdavo: žaizdras su dumplėmis, priekalas, 3 dydžių kūjai (didelis, mažesnis ir mažas skylėms pramušti), replės, spaustuvai, kūginis strypas (skylėms išmušti).

[1] Stankus J., *Geležies dirbinių gamybos Lietuvoje II–IV a. technologija*, 1972, t. 4, p. 34, 91.

[2] Salatkienė B., Pašiaušės kapinynas ir jo radiniai, *Padubysio kronikos*, 2014, Nr. 1, p. 15.

[3] Skliausteliuose esantis skaičius nurodo informacijos pateikėjo numerį sąraše (pateiktas straipsnio pabaigoje). Pasakojimus užrašė straipsnio autorė 2006 m. Bazilionuose vykusios kraštotyrinės ekspedicijos metu.



Staliaus ir kalvio darbo ūkio inventorius Minaičių kaime, Šimkaus sodyboje. ŠAM, 1938 m. S. Vaitkaus nuotrauka

Tarpukariu daugelyje kalvių atsirado rankiniai ar prie sienos pritvirtinti grąžtai (*bormašinės*). Dumplės būdavo apie 1,5 m ilgio, 80 cm pločio, o suspaustos – apie 30–35 cm storio. Dumplių viršutinė ir apatinė dalys buvo gaminamos iš medžio, o šonai – iš odos (dažniausiai karvės). Žaizdras būdavo įrengiamas kalvės gale, kampe, jo priekyje pamūrijama aukštesnė sienelė, į kurią būdavo įleidžiamas dumplių siaurasis galas. Platusis dumplių galas įtvirtinamas tarp stovų, kurie apimdavo dumples. Prie apatinės dumplių dalies pritvirtinama virvė, kurios antrasis galas pririšamas prie svirties. Kilnojant svirtį oras buvo pučiamas į žaizdrą (5, 9, 17, 23, 25, 37, 43).

Ūkininkai kalvio dažniausiai prašydavo apkaustyti ratus ar roges, tekinius, uždėti lankus statinėms, padaryti pasagas arkliams kaustyti, nukalti durų vyrius, žambrių žagres, vinis, suremontuoti žemės ūkio techniką. Kiekvienas, atvykęs pas kalvį su užsakymu, turėdavo atsivežti savų anglių ir geležies (kai kurie kalviai patys pasirūpindavo anglimis, tada už jas reikdavo susimokėti). Geriausiai tiko beržo ir alksnio anglys. Taip pat, jei kalvis užsakytam darbui naudodavo savo geležį, reikėdavo brangiau mokėti (17, 23, 43).

Darbinių vežimų apkaustymas iš užsakovo medžiagos kainuodavo apie 60–70 Lt, net iki 100, brikelės – iki 150 Lt. Brikelėms reikdavo padaryti linges, įvairius pagražinimus[4].

Reples geležiai suimti nusikaldavo patys kalviai. Kai kurie kalviai pasidarydavo ir sudėtingesnius darbo įrankius, pvz., grąžtus. Po Pirmojo pasaulinio karo, kai ėmė tobulėti žemės ūkio ir kita technika, savo kvalifikaciją turėjo kelti ir kalviai, kuriems reikdavo tą techniką remontuoti. Kartais kalviams reikdavo atlikti ir šaltkalvio darbus: užtaisyti prakiurusius puodus, suremontuoti šautuvus, pataisyti dviračius, suvirinti metalines detales. Virinant geležį, ant jos būdavo pilamas smulkus smėlis, kuris suteikdavo metalui tvirtumo (17, 23, 29).

Padubysio valsčiuje buvo pagarsėję trys broliai kalviai Milašiai: Stasys kalviavo Gylių kaime, Jonas – Slišų kaime, Juozas – netoli Pakapės. Jie kaldavo ar taisydavo ne tik ūkio padargus, bet ir meniškus kryžius, tvoreles, vyrius ir kt. Ir nukaldavo taip dailiai, tarsi būtų fabrike gaminta (8, 29, 49).

Trociškės kaime kalė labai nagingas kalvis ir meistras Stasys Balčiūnas, kuris buvo savamokslis, bet mokėdavo net automobilius suremontuoti. Jo dirbtuvėse buvo įvairiausių įrankių, turėjo net metalo tekinimo stakles, kuriomis galėjo ištekinti ir sudėtingesnių detalių. Padarydavo *lineikas* su

[4] Stravinskas A., *Lietuvos kalvystė*, Vilnius, 2004, p. 184, 185, 291.



Šiaulių turguje grietinę ir medų pardavinėja Ona Baranauskaitė (kairėje) ir Stefa Ruzgytė iš kurliandiško tipo vežimo. Nuotrauka iš Teresės Papreckienės (Pikužių kaimas) albumo



Prie Dzidų dvaro kalvės Aleksas Jonikaitis (kairėje) su Jurgiu Tamučiu iš Slidžių kaimo, 1948 m. Nuotrauka iš Jurgio Tamučio albumo

stogeliu (*dronČkas*), kurios priekyje buvo vieta vežėjui (40).

Alksnyniškių kaime Lionginas Petkevičius turėjo kalvę, joje remontuodavo net kuliamąsias mašinas. Mokėjo medžio darbus, pasidarydavo reikiamus baldus (32).

Bazilionuose dirbo labai geras kalvis Benediktas Baranauskas, kuris labai kruopščiai atlikdavo visus darbus (33, 39).

Burkšuose darbavosi kalvis Ignacas Dambrauskas, kurį kalvio amato išmokė tėvas (3), netoliese dirbo ir kitas kalvis – Pranas Razminas (41).

Jadvygavos kaimo kalvis Jonas Pučkus kalė ir taisė visą ūkinį inventorių. Turėjo armoniką ir mokėjo gražiai groti (41).

Prie Dengtilčio visus kalvio darbus atliko kalvis Minkus (39).

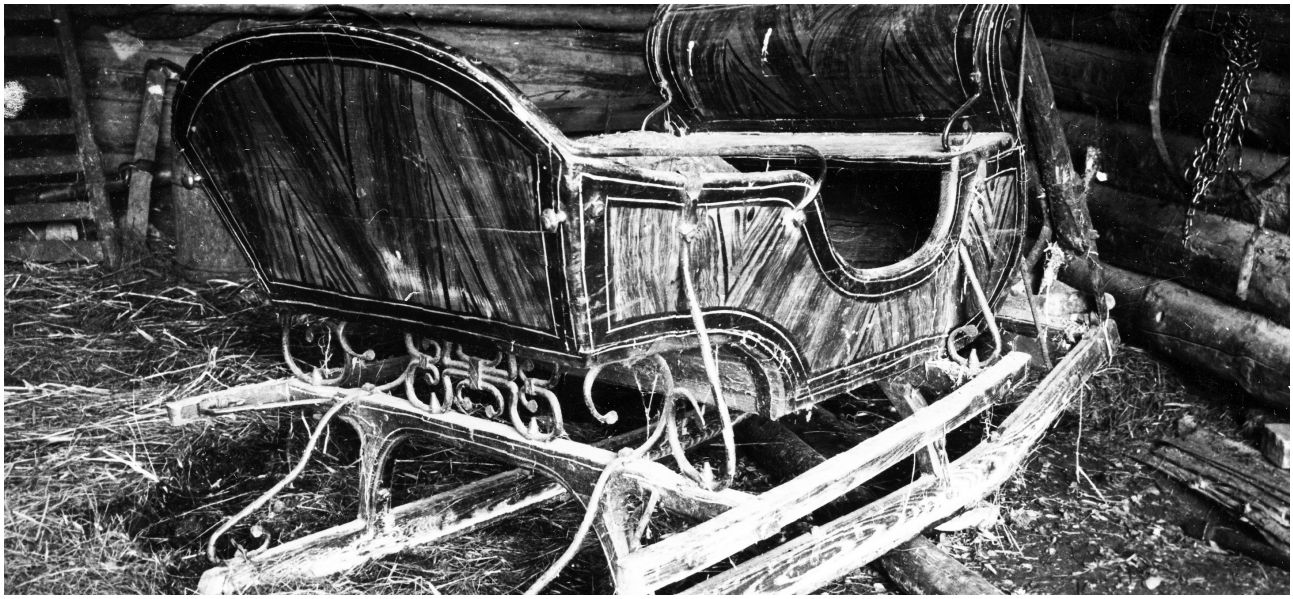
Dzidų dvaro kalvėje dirbo Aleksas Jonikaitis. Dirbo ne tik kalvio, bet ir staliaus darbus (46). Toks pat universalus buvo Antanas Marcinkevičius iš Padubysio vienkiemio. Jis turėjo gerai įrengtą kalvę, kuri buvo po vienu stogu su pirtimi, visus reikalingus staliaus įrankius. Pagamindavo roges, vežimus, stalelius, taisė ir gamino ūkio inventorių, kaustė arklius. Buvo be galo tvarkingas, net ne vietoje nukritusį šiaudą pakeldavo (47).

Staliai

Staliaus amatas taip pat siekia senus laikus. Pas stalius žmonės užsisakydavo kraičių skrynias, spintas, lovas, stalus, kėdes, įvairius ūkio rakandus. Vieni meistrai dirbo savo namuose esančiose dirbtuvėse, kiti keliaudavo per kaimus. Dažniausiai baldus gamindavo iš užsakovo medžiagos, jei reikdavo, patys gaminius nudažydavo, papuošdavo raštais. Labiausiai buvo vertinami ąžuolo baldai, bet paprastai buvo naudojama beržo, eglės ar pušies mediena. Geresni meistrai savo pagamintus baldus papuošdavo drožtinėmis ir tekintomis detalėmis (2, 5, 9, 17, 23, 25, 37).

Svarbiausias staliaus pagalbininkas buvo specialus darbastalis – *varstotas*. Pagrindiniai įrankiai: obliai, kaltai, grąžtai, kirvis, pjūklas, liniuotė, plaktukas, peilis, kampainis. Medinius darbo įrankius medžio meistrai pasigamindavo patys, geležinę dalį nukaldavo kalviai. Dauguma stalių mokėjo atlikti račiaus, kubiliaus ar dailidės darbus. Dailidės statė namus. Stogus dažnai dengdavo kiti meistrai – stogdengiai, bet būdavo ir tokių, kurie patys pastatydavo ir įrengdavo visą namą. Iki XX a. pradžios stogai paprastai buvo dengiami šiaudais, o po Pirmojo pasaulinio karo pradėtos naudoti lentelės, malksnos.

Bazilionuose stalius Benediktas Gylys darė ratus, kubilus, statines, langus, duris, įvairius rakandus. Meistras Valančius gamino langus, duris, statė



Išeiginės rogės Gudaičių kaime, Juozo Balčiūno sodyboje. ŠAM, 1938 m. S. Vaitkaus nuotrauka

namus iš rąstų (34, 39). Jeronimas Pažerauskas gamino langus, duris, kitus medžio gaminius (2).

Slydžių kaime medžio meistras Bronislovas Urbelis pagamindavo medžio vežimus, kuriuos apkaustydavo kalvis Jonas Jonikaitis iš Dzidų dvaro kalvės. Darė baldus, duris, langus. Įvairius staliaus darbus dirbo ir Pranas Samušis, kuris ir anūkams nepatingėjo padaryti vežimėlį (21).

Taručių kaime Juozas Abromavičius ir jo tėvas gamino langus, duris (2).

Vileikių kaimo meistras Vaclovas Šimkus buvo ir stalius, ir dailidė: darė ratus, tekinius, langus, duris, statė namus. Apie 1930 m. pasidarė medžio tekinimo stakles. Meistrystės išmoko iš savo tėvo, o šis – iš savojo (45).

Volungių kaime Kazimieras Žilinskas gamino lovas, spintas ir kitus reikalingus baldus (51).

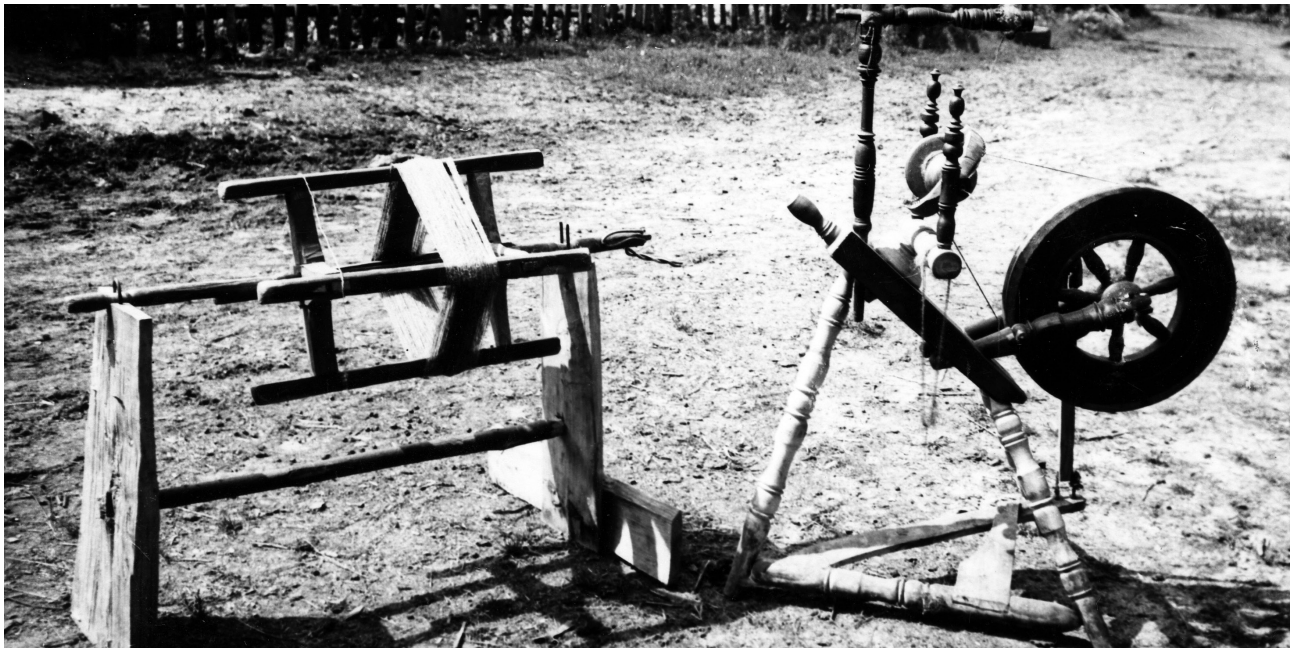
Paraudžių kaime meistravo Jonas Ganiprauskis. Jis statė namus, dirbo ratus, ištekindavo stebules, nes turėjo tekinimo stakles. Jono brolis Mykolas Paraudžių kaime taip pat darė ratus. Per karą visi Jono Ganiprauskio įrankiai ir staklės sudegė (27).

Verpimo ratelius (*kalvaratus*) padarydavo meistrai Spuduliai iš Vileikių kaimo, kurie turėjo medžio tekinimo stakles (25). Medžio tekinimo staklėmis dirbo ir verpimo ratelių meistras Oskaras Kybartas iš Burkšų kaimo, kuris dar gamino rėčius pintu dugnu, skirtus miltams sijoti.

Siuvėjai

Senais laikais, kol nebuvo siuvimo mašinų, siuvėjai daug ilgiau užtrukdavo, kol pasiūdavo geresnį išeiginį rūbą. Tiesa, tuomet tokių išeiginių rūbų kaimo žmogui retai kada prireikdavo, o paprastus, kasdienius dažna namų šeimininkė sau ir savo šeimai pati pasiūdavo. XX a. trečiajame dešimtmetyje jau beveik kiekvienas kaimas turėjo savo siuvėją. Į tuos kaimus, kur savų siuvėjų nebuvo, kasmet atvykdavo keliaujantys siuvėjai, kurie kelioms dienoms ar net savaitėms apsistodavo valstiečio troboje ir apsiūdavo visą šeimą – nuo šeimininkų iki samdinių. Siuvėjas atsiveždavo siuvimo mašiną, žirkles ir kitus siuvimo įrankius. Padubysio valsčiuje siūdami per kaimus keliavo: Boleslovas Šimkus, Mykolas Petruitis, Janušauskas, Šoblinskas, Pinskus (jie siūdavo ir kailinius) ir kt. (29, 42, 32, 38).

1932 m. Bazilionuose, prieš mokyklą, dviejų aukštų name, savo siuvyklą įsteigė siuvėjas Stasys Dubinas. Pirmajame namo aukšte buvo įsikūręs paštas, policija, o antrajame aukšte – siuvykla. Siuvykloje dirbo ir Dubino žmona. Dubinai siuvėjo amato mokėsi Kaune. Abu buvo gabūs ir profesionalūs siuvėjai (35). Šioje siuvykloje siūti išmoko ir S. Dubino giminaitės: Česlava Dubinaitė (Stugienė) ir Zofija Gorytė (Bagarauskienė), pastaroji išmoko siūti vyriškus kostiumus, paltus (35). Siuvykloje dirbo Janina Papreckienė, kitos siuvėjos, nes Dubi-



Verpimo ratelis ir siūlų vytuvai iš Gudaičių kaimo, Padubysio valsčiaus. ŠAM, 1938 m. S. Vaitkaus nuotrauka

no siuvykloje nuolat mokėsi po 2–3 mokinius. Siuvama buvo geromis „Singer“ siuvimo mašinomis, kurių siuvykloje buvo net keturios. Siuvykloje buvo įvesta elektra, kuri buvo tiekiama iš vėjo jėgainės, kurią įsigijo ir susimontavo Dubinas. Elektra taip pat naudojosi paštas ir policija. Apie 1935 m., išsikėlus paštui, Dubinai toje patalpoje įrengė audinių parduotuvę, kurioje medžiagų įsigydavo dauguma siuvyklos klientų. Apie šią Dubino siuvyklą rašė ir tuometė spauda: „Tarp kitko tenka paminėti ir apie St. Dubino siuvyklą, kuri Bazilionuose veikia jau du metai ir turi didelį pasisekimą, nes yra gana gerai sutvarkyta. Siuvykloj galima išsirinkti įvairiausių medžiagų „Drobės“ fabriko. Kadangi medžiagą gauna tiesiog iš fabriko, tai klientams skaitoma fabriko kaina. Žodžiu bazilionieičiams parėdo reikalu netenka važiuoti į kitus miestus bei miestelius, nes p. Dubinas savo švariu darbu, pigiomis kainomis pilnai juos patenkina ir aprūpina.“[5]

Bazilionuose dirbo ir pavieniai siuvėjai. Moterims ir vaikams siuvo garsi siuvėja Julija Pažarauskienė, turėjusi daug mokinių. Jos namuose buvo daug madų žurnalų ir krūvos siuvimo iškarpų. Ji siuvo net sulaukus 80 metų (2). Bazilioniškė siuvėja Lukianskienė dvejus metus Šiauliuose mokėsi siūti pas profesionalią siuvėją. Įsigijo „Singer“ siuvimo mašiną. Moterims įvairius rūbus siuvo Čepaitytė (6, 39). Vyrams kostiumus siuvo Apolinaras Feifaris (29, 36).

Batsiuviai

Senais laikais ūkininkai dažniausiai nešiojo nagines, kurias patys raukė iš pirktinės ar išdirbtos odos (32). Tarpukariu buvo nešiojami ir medpadžiai (kurpės): prie medinių padų buvo prikalamas odinis viršus. Tokį apavą Maksvytės kaime gamino Mingilas (jis ir batus remontuodavo). Padus dažniausiai drožė iš beržo, liepos, drebulės medienos. Už medpadžius reikdavo mokėti 2 Lt (32, 42).

Dauguma batsiuvių, kurie siuvo odinius batus, naudojo iš medienos arba geležies pagamintus kurpalius. Kai kurie buvo vienodi, kiti buvo gaminami poromis (kairiajam ir dešiniajam batui atskirai). Be to, batsiuviai naudojo įvairius įrankius: dažniausiai lenktas ylas, adatas (gamintas iš šerno akuotų), specifinės formos peilius, įvairius šablonus, odos tempimo ant kurpalio reples, plaktukus, metalines kojas padams ir kulnams kalti metalinėmis vinutėmis, lentelę odoms pjaustyti, medinius aulų tempiklius, specialią batsiuvio matuoklę. Odas – padus, puspadžius, minkštą odą (chromą, jutchromį, juchtą) – pirkdavo Šiauliuose (20, 32, 42, 49).

Bazilionuose batus siuvo Kazimieras Ališauskas. Jis dvejus metus dirbo Amerikoje, grįžęs Bazilio-

[5] Auga Bazilionai, *Šiaulių žinios*, 1934-07-22, p. 2.

nuose pasistatė namą. Turėjo batų suvimo mašiną. Gamino dailius ir tvirtus aulinius batus ir batelius. Bateliai kainuodavo 10–12 Lt, aulinukai – 15–18 Lt. Ališausko anūkas Henrikas Kalinas pasakojo, kad batus siuvo ir taisė bazilioniškis Jonas Kalinas. Buvo gabus meistras. Nors ir turėjo negalią, 1904–1905 m. baigė specialią Maskvos kurčnebilių amatų mokyklą. Mokėjo padaryti langus, duris, pats pastatė namą, daržinę, klėtis (20, 32, 37, 41, 49). Batus darydavo linksmas batsiuvys Konstantinas Adomaitis, labai mėgęs bendrauti, todėl jam klientų netrūko (20, 32, 49). Molinės kaime batus gerai siuvo Kiaunorių kaimo batsiuvys Kazimieras Ivoškus (28, 36). Dažnas ūkininkas prireikus ir pats mokėjo atlikti nedidelį batų remontą (21).

Žvejyba

Dauguma Padubysio ežerėlių buvo apie Kurtuvėnus ir priklausė grafui Pliateriui-Zyberkui, kuris nedraudė niekam žvejoti. XX a. pr. kiekvienas paežerio ar paupio gyventojas galėjo žvejoti, kiek tik norėjo. Prie Bijotės ir kitų didesnių ežerų grafas Pliateris apgyvendindavo žvejus, kuriems duodavo ūkius, o šie privalėjo vežioti tinklą, organizuoti žvejybą, rūšiuoti žuvį ir atlikti kitus, su žvejyba susijusius, darbus. Žvejodavo visada ketvirtadienį, kad penktadienio pasninkui būtų šviežios žuvies. Nors žuvies buvo daug, dauguma jų prisižvejodavo tiek, kiek reikėdavo šeimai. Moterys paprastais krepšiais prisigaudydavo daugiau žuvies negu ketvirtajame dešimtmetyje su specialiomis žvejybos priemonėmis. Atsiradus brakonieriams ir sparčiai ėmus mažėti žuvies, žvejai-vandenų nuomotojai turėjo saugoti vandens telkinius. Daugumą žvejybos įrankių pasigamindavo patys žvejai, tik tinklus dažnai pirkdavo, nors buvo ir juos mokančių rišti. Žuvims sudėti naudojo *bubiną* (specialų pintą dėklą žuvims sudėti žvejybos metu). Jis būdavo pririšamas prie valties ir velkamas paskui ją. Valtis dažniausiai buvo daroma iš balteglių medienos, nes jų mediena buvo tanki ir stipri. Meškerės kotus darydavo iš lazdyno, kurio žievę nuskusdavo. Valui vydavo ašutinę virvelę, jei neturėjo ašutų, naudojo kanapinę ar lininę virvelę, kurią išpikiuodavo ar išvaškuodavo. Kabliukas buvo daromas iš standžios vielos, plūdė – iš storų žąsies plunksnų. Žvejodavo ir žeberklais, ypač giedromis dienomis, seklumose, užutėkiuose, kurias mėgsta lydekos. Naudodavo



Verpėja. ŠAM, 1938 m. S. Vaitkaus nuotrauka

ir dvibrydžius – nedidelius tinkliukus, kuriuos traukdavo dviese[6].

Česlava Stugienė pasakojo, kad jos senelis iš Kurtuvėnų grafo Pliaterio Zyberko gavo žemės prie Bijotės. Samdydavo žvejus žuviai gaudyti. Suko kubiliukus į didelę eketę. Tinklai buvo platūs: 5–6 metrų. Būdavo daug vėžių, juos gaudydavo su krepšiais, pritvirtintais ant ilgo koto, – *bučiukais*, į krepšius dėjo varles, kad vėžius priviliotų (41). Jurgis Petukas iš Pabijočių kaimo buvo žvejys. Turėjo savo mažą ežeriuką, prigaudydavo žuvies, reikėjo išmaitinti didelę šeimą, jo duktė Johana Petukaitė (g. 1914 m.) pasakojo, kad tėvas Jurgis turėjo 36 ha ir 10 vaikų. Nebūdavo be darbo ir senelis – vakarais vydavo pančius, o moterys verpdavo (35).

Audėjos

Paprastus, kasdienėje buityje naudotus audinius tarpukariu mokėjo išsiausti dažna moteris, kurios savo reikmėms išsiausdavo patalynę, užtiesalus, milus viršutiniams rūbams ir lininį audeklą marškiniams, kitiems rūbams. Pagrindinį darbo įrankį – audimo stakles – dažniausiai pagamindavo vietos meistrai. Profesionalios audėjos ausdavo sudėtingų raštų lovatieses, staltieses ir kt. gaminius. Irena Buožienė iš Bernotų kaimo pasakojo,

[6] Žvejyba Padubysio valsčiuje, *Gimtasis kraštas*, 1939, Nr. 22-23, p. 531.







Audėja iš Minaičių kaimo, ŠAM, 1938 m. S. Vaitkaus nuotrauka

kad sudėtingus ir gražius raštus išausdavo seserys Kaminskaitės (11).

Puodžiai

Nuo seniausių laikų žmonės mokėjo gaminti buičiai skirtus keramikinius puodus ir kitus indus. Ypač senos keramikų tradicijos buvo būdingos Žemaitijos kraštui, kuriame gausiai buvo plastiško, tinkamo keramikos gamybai molio telkinių. Prie keturių svarbiausių Žemaitijos keramikos centrų – Viekšnių, Kuršėnų ir jo apylinkių bei Tauragės apylinkių – priskiriami ir Bazilionai[7]. Matyt, puodžių čia būta nemažai.

Bazilionų krašto senoliai prisimena, kad didelį keraminių dirbinių verslą buvo išvysčiusi čia gyvenusi žydė Jeinienė. Ji dirbo su dviem dukromis ir samdė Jono Preiso šeimą iš Kuršėnų. Kartu su Jonu Preisu darbavosi ir jo sūnūs: Jonas ir Leonas. Molį dirbiniams kasdavo prie Dubysos, jį kraudavo į kubilus, kuriuose buvo minkomas molis. Šį darbą atliko arklys, kuris eidamas ratu suko maišyklę. Gaudavosi pilka masė, kurią Preisai naudojo puodams žiesti. Žiedė specialiais, koja minamais žiedimo ratais. Iššiestus indus išdegdavo, o po to moterys juos padengdavo įvairiaspalve glazūra. Pagamintus puodus, dubenėlius, puodynes, kitus indus (padarydavo net tarą žibalui nešti) į Raseinių, Nemakščių, Viduklės ir kitus turgus veždavo Butvilas, kuris gaminius palikdavo pardavinėti kitiems žydams (33).

Virvių vijimas

Virvės dažniausiai buvo vejamos iš linų pakulų ir kanapių pluošto. Kanapinės virvės būdavo atsparesnės drėgmei, greit nesupūdavo, tad jas dažnai naudojo ir Padubysio žvejai žvejybos įrangai gaminti. Virves vydavo savadarbiais įrankiais, kuriuos turėjo beveik kiekvienas ūkininkas. Vejamos virvės galai būdavo užkabinami už įtvirtinto kabliuko. Pirmiausia būdavo vejamos dvi šakos, kurios po to apvejamos trečiąja. Kai reikdavo susukti stiprias, stamantrias virves ar vadžias, pirmiausia atskiras virveles susukdavo į kamuolius, o po to panaudodavo lentelę su išgręžtomis trimis skylėmis ir prie jos pritvirtintais kabliukais, prie kurių pritvirtindavo virveles. Sukant lentelę, buvo standžiai sukamos ir virvelės (9, 17, 35, 37).

Pateikėjai:
1. Abromavičienė (Bargailaitė) Sofija, g. 1928 m., gyv. Taručių k.
2. Ambrozevičienė (Lukianskytė) Sofija, g. 1934 m. Bazilionuose.
3. Bačiūnienė (Menzoraitė) Marijona, g. 1922 m. Bazilionuose.
4. Bagarauskas Petras, g. 1929 m. Skurvių k.
5. Bagarauskienė (Gorytė) Zofija, g. 1927 m. Juškaičių k.
6. Bagienienė (Kaminskaitė) Elena, g. 1934 m. Padeglių k.
7. Barzinskis Stasys, g. 1933 m. Pabijočų k.
8. Bekerienė (Tamošaitytė) Stasė, g. 1921 m. Gylių k.
9. Bracevičienė (Žilinskaitė) Bronė, g. 1915 m. Pabijočių k.
10. Buivydienė (Jankevičiūtė) Julijona, g. 1932 m. Peldžių k., Kelmės r.
11. Buožienė (Dapševičiūtė) Irena, g. 1928 m. Bernotų k.
12. Butkienė (Kymontaitė) Elena, g. 1926 m. Bazilionuose.
13. Dryžienė (Burneckaitė) Joana, g. 1925 m. Pageluvio k.
14. Dzimdavičius Aleksas, g. 1926 m. Lekaičių k.
15. Gorys Jonas, g. 1931 m. Pikeliškės k.
16. Jasiulienė (Minkevičiūtė) Justina, g. 1926 m., gyv. Mekių k.

[7] *Amatininkas*, 1937, Nr. 13-14, p. 193.



Šimkus iš Minaičių kaimo suka virves. ŠAM, 1938 m. S. Vaitkaus nuotrauka

17. Jasiulis Jonas, g. 1921 m., gyv. Beinoriškės k.
18. Jeselskienė (Vaidilaitė) Morta, g. 1922 m. Leškių k.
19. Každailienė (Noikaitė) Romualda, g. 1939 m. Bazilionuose.
20. Kalinas Hendrikas, g. 1945 m. Bazilionuose.
21. Kazlauskienė (Urbelytė) Zofija, g. 1927 m. Slydžių k.
22. Kazelskienė (Radavičiūtė) Elzbieta, g. 1922 m. Jankaičių k.
23. Kazelskienė (Tamoševičiūtė) Adolfina, g. 1920 m. Bazilionuose.
24. Pažerauskienė (Gorytė) Regina, g. 1943 m. Juškaičių II k.
25. Kazelskis Justinas, g. 1915 m. Jankaičių k.
26. Kazlauskienė (Urbelytė) Zofija, g. 1927 m. Slydžių k.
27. Kulikauskienė (Ganiprauskaitė) Stefa, g. 1924 m. Paraudžių k.
28. Mainienė (Valančiūtė) Elena, g. 1932 m. Taručių k.
29. Papreckas Augustinas, g. 1939 m. Spaudžių k.
30. Papreckienė (Ruzgytė) Teresė, g. 1941 m. Piktuižių k.
31. Pažerauskas Jonas, g. 1938 m. Juškaičių II k.
32. Petkevičienė (Petrauskaitė) Stefanija, g. 1922 m. Alksnyniškių k.
33. Petrylienė (Butvilaitė) Felicija, g. 1926 m. Bazilionuose.
34. Petruitienė (Adomaitytė) Ieva Danguolė, g. 1938 m. Bazilionuose.
35. Petukaitė Johana, g. 1914 m. Pabijočių k.
36. Pniauskas Antanas, g. 1931 m. Taručių k.
37. Pusčius Viktoras, g. 1925 m. Mekių k.
38. Sirutavičiūtė Jadvyga, g. 1911 m. Prušinskių k., Kelmės r.
39. Stankevičius Feliksas, g. 1933 m. Bazilionuose.
40. Stugienė (Cielkaitė) Eugenija, g. 1927 m. Bazilionuose.
41. Stugienė (Dubinaitė) Česlava, g. 1928 m. Bernotų k.
42. Stugys Povilas, g. 1928 m. Bijotės k.
43. Stugys Vaclovas, g. 1921 m. Pabijočių k.
44. Šimkienė (Valančiūtė) Stefanija, g. 1933 m. Vileikių k.
45. Šimkus Vaclovas, g. 1934 m. Vileikių k.
46. Tamutis Jurgis, g. 1931 m. Slydžių k.
47. Trinkūnienė (Marcinkevičiūtė) Kazimiera, g. 1925 m. Padubysio vnk.
48. Venckienė (Ivanauskaitė) Stefanija, g. 1936 m. Pamiškaupio k.
49. Venckus Zigmundas, g. 1933 m. Pikužių k.
50. Venckienė (Ivanauskaitė) Stefanija, g. 1936 m. Pamiškaupio k.
51. Žilinskas Edvardas, g. 1926 m. Volungių k.

Nijolė PETRAITYTĖ

Ten, kur rado prieglobstį lietuviškos knygos

Laikas nutolino knygnešystės epochos žmonių atvaizdus ir jų veiklos faktus. Šiaulių krašte spaudos draudimo metais darbavosi ne viena dešimtis knygnešių, spaudos platintojų ir daraktorių. Didžiumos jų veikla yra jau nemažai aprašyta ir tyrinėta[1]. Ypač daug straipsnių yra paskelbta apie Putvinskių darbus, jų organizuotą lietuviškos spaudos gabenimo traktą iš Tilžės į Šiaulių kraštą. Rašyta apie P. Višinskio, J. Spudulio, J. Krikščiūno-Jovaro, K. Račkausko, P. Peniko, A. Šimkaus nuveiktus darbus. Šiuokart norėtųsi papildyti žinias apie knygų sklaidą Kurtuvos, Padubysio apylinkėse bei Kelmės krašte ir pristatyti mažiau žinomus žmones. Todėl ieškota ir kitų spaudos slaptaviečių. Straipsnyje pateikiami knygų platintojų, daraktorių ir jų globėjų iš įvairių visuomenės sluoksnių kultūrinės veiklos duomenys. Iš rastų dokumentų, artimųjų atsiminimų atkurtos dvarininkų Gruzdžių iš Suvartuvos ir Idalijos Višomirskienės iš Palendrių, Kurtuvėnuose dirbusių kunigų Dominyko Tuskenio, Jono Vizbaro ir kitos biografijos.

Suvartuvos dvarininkai Gruzdžiai

Kurtuvėnų miškų pašonėje plyti Suvartuva, buvusioji Gruzdžių šeimos dvarvietė. Čia, šalia Šilo Pavėžupio ir Graužikų, lietuviškos spaudos suvaržymo laikais buvo remiamos lietuvybės tradicijos. Apie Suvartuvoje gyvenusius Gruzdžius plačius memuaristikos rankraščius paliko P. Bugailiškis. Jis aprašė Gruzdžių kultūrinę veiklą ir labdarą kaip priešpriešą lenkiškai aplinkai dvaruose:

„Suvartuvos šeima, iš visų pusių apsupta aukštos lenkiškos ponybės (Gružauskai, Janavičiai, Gorskiai) ir skaitlingos Padubysio šlėktos, nei su vienais, nei su kitais nebendravo, laikydamiesi lietuviškų tradicijų ir nuosekliai vadindami save žemaičiais.“[2]

Gruzdžių šeimos istorija – su vyskupo M. Valančiaus ženklu. Po 1865 m. iš Palūksčio į Suvartuvą atitekėjusi jo dukterėčia Petronėlė Beresnevičiūtė kruopščiai saugojo garbingojo giminaičio atmini-

[1] *Knygnešys. 1864–1904*, Kaunas, 1928, t. 2, p. 237– 253; t. 3, p. 24–25; Čilvinaitė M., Iš knygnešio A. Šimkaus atsiminimų, *Mūsų senovė*, 1938, Nr. 1, t. 2, p. 277–281; Kaluškevičius B., Misius K., *Lietuvos knygnešiai ir daraktoriai. 1864–1904*, Vilnius, 2004; Klimašauskas B., Geradariai, arba kas tu, daktare iš Suvartuvos?, *Bičiulis*, 1990-05-12, p. 2; Lopeta V., Pūtvių-Putvinskių šeimos švietėjiška bei kultūrinė veikla, *Aitvaras*, 8, Vilnius, 1998, p. 62–75; Lopeta V., Šilo Pavėžupio dvaras – Vlado Putvinskio tėviškė, *Kelmės kraštas*, Vilnius, 1996, p. 346–351; Lopeta V., Apie Šilo Pavėžupio Pūtvius-Putvinskius, *Kurtuva*; Merkys V., *Draudžiamosios lietuviškos spaudos kelias 1864–1904*, Vilnius, 1994, 581 p.; Merkys V., *Knygnešių laikai*, Vilnius, 1994, 419 p.; Petraitytė N., Padėjo išsaugoti lietuvišką žodį, *Šiaulių kraštas*, 1998-05-14, p. 14; Burdulienė E., Šaukėnų knygnešiai, *Mūsų kraštas*, 1999, p. 54–59; Rimkus V., Knygnešių pėdomis, *Kelmės kraštas*, Vilnius, 1996, p. 60–65.

[2] Bugailiškis P., Gyvenimo vieškeliais: rankraštis, *ŠAM*, I-R 4233.

mą. Turėjo namuose ne vieną jo dovanotą knygą. Po ranka buvo laikomi ir vaikams skaitomi „Antano Tretininko pasakojimai“, „Paaugusių žmonių knygelė“, „Palangos Juzė“.

Pats keliautojas vyskupas ne sykį yra buvojęs žemaičių pietrytinėse parapijose: 1851 m. gruodžio 8 d. lankėsi Užventyje, Šaukėnuose, Kurtuvėnuose ir Šiauliuose, 1855 m. – Šaukėnuose, 1857 m. gegužės mėn. – Kelmėje ir Pakražantyje.

Po M. Valančiaus mirties būtent Gruzdžiams, supratusiems knygos vertę ir vėliau laikiusiems slaptąją mokyklą, atiteko jo knygų rinkinys ir kitos relikvijos. Memorialinius daiktus iš šeimos „rezervato“ (tarp jų ir „Pasakojimų Antano Tretininko“ rankraščius) paskutinis dvaro savininkas daktaras Stanislovas Gruzdys 1904 m. perdavė Lietuvių mokslo draugijai. J. Tumas paminėjo „keletą gerai aptaisytų visokio formato sąsiuvinių visokiais vardais: 1, Pamiętnik Domovy, 2, Wiadomosci o czynosciach Pasterskich biskupa Wolonczewskiego, 3, Wiadomosci Rozmaite“, kuriuos jam atsiuntė dr. S. Gruzdys ir A. Beresnevičiūtė iš Kelmės[3]. Apie 1920 m. dalis knygų kolekcijos buvo perduota Šiaulių valstybinei centrinei bibliotekai, kur ne vieną dešimtmetį darbavosi Ona Gruzdytė-Bugailiškienė.

Po ketvirčio amžiaus, 1900-aisiais, iš suvartuviškių perimtus M. Valančiaus raštus Graužikuose perrašinėjo ir parengė leidybai J. Jablonskio prižiūrimi P. Avižonis ir A. Smetona. Pastarasis prisimins: „Tas darbas buvo sumanytas „Tėvynės sargo“ žmonių, labiau kun. Tumo, to laikraščio redaktoriaus.“[4]

1920 m. apsilankęs Pakražantyje pas Gruzdžių giminaitį V. Beresnevičių, prof. E. Volteris surado dar nežinomų dokumentų M. Valančiaus biografijai[5].

Spaudos draudymečiu Gruzdžių šeima puoselėjo švietimą ir platino lietuviškus raštus. Jų namuose mokėsi ne viena to krašto bajoraitė. Kiek vėliau slaptąją mokyklą Suvartuvoje laikė **Stanislovas Gruzdys** (1869–1939), iš pašaukimo tikras gydytojas, profesijai paskyręs 35 metus[6]. Daktaro Gruzdžio šeima yra globojusi ir Žemaitę, kuomet ji tvarkė Graužikų dvaro reikalus ir mokė vaikus.



Juozas Tumas. Vilnius, 1908 m.

Su rašytoja draugavo ir jo seserys Stefanija ir Viktorija. Turėjo moterys bendros kalbos ir interesų. Viktorija, studijuodama Peterburgo aukštuosiuose moterų pedagogikos kursuose, rūpinosi ir Jovaro išmokslinimu, o vasaromis mokė Putvinskių vaikus Šilo Pavėžupyje. Pasirinkusios lietuvybę, seserys Gruzdytės įsitraukė į užgimstantį lietuviškos kultūros gyvenimą: būdavo dažnos viešnios Šilo Pavėžupio pobūviuose, skaitydavo ir aptardavo naujausią literatūrą. Slaptosios spaudos gaudavo iš B. Novlickaitės (Molinskaitės) Šiauliuose. P. Višinskis prispyrė p. Stefaniją Gruzdytę parengti spaudai keletą vaizdelių. 1904 m. „Varpe“ pasirodė jos apsakymėliai „Pabudimas“ ir „Gegužinė“. J. Jablonskis Gruzdytes vadino „Suvartuvos mergelėmis“[7]. Jaunylė Ona lankė jo organizuotus mergaičių lietuvių kalbos kursus.

Artimas Gruzdžiams buvo inžinierius Vaclovas Bielskis. Ši asmenybė turėjo įtakos formuojantis jaunųjų šeimos narių politinėms ir kultūrinėms nuostatoms. Kartu su juo į Rusiją išvyko neradęs pašaukimo būti kunigu **Konstantinas Gruzdys** (1874–1950). Abu tarnavo Jekaterinoslavo gubernijoje, Malcevo metalo apdirbimo fabrikuose. Kartu su juo po darbininkų maištų, 1905 m., buvo pašalinti kaip ramybės drumstėjai. Grįžęs į Šiaulius,

[3] Valančius M., *Pastabos sau pačiam*, Vilnius, 1996, p. 6.
[4] Smetona A., *Rinktiniai raštai*, Kaunas, 1990, p. 415.
[5] Bušmienė S., *Eduardas Volteris*, Vilnius, 1973, p. 9.
[6] Klimašauskas B., Geradariai, arba kas tu, daktare iš Suvartuvos?, *Bičiulis*, 1990-05-12, p. 2.
[7] Jablonskis J., *Laiškai*, Vilnius, 1985, p. 398.

K. Gruzdys keletą metų darbavosi V. Zubovo įmonių buhalteriu, vėliau – dvaro ūkvedžiu. Drauge su broliu dalyvavo „Varpo“ draugijoje. Vedęs Zubovų dvaro ekonomę Mariją Konarskaitę, nuomojo Ganipravos ūkį, o 1932 m. pats įsigijo ūkį Koreivų kaime, Pakražančio apylinkėse. Remiantis koreiviškių atsiminimais, K. Gruzdys buvęs griežtas ir teisingas žmogus. Sodyboje buvusi kukli knygų kolekcija, per Antrąjį pasaulinį karą užkasta sode. Dalis jos taip ir nebuvo rasta. Karo sunkmečiu K. Gruzdys liko Koreivose, išbuožintas glaudėsi pas kaimyną R. Bagužą. Čia ir mirė 1950 m. sausio 6 d., per Tris Karalius. Palaidotas Pakražančio kapinėse.

Palendrių dvare

Palendriai yra šalia Kelmės, 12 kilometrų į pietus. XX šimtmečio pradžioje čia įsikūrė Višomirskiai, nupirkę dvarą iš Putvinskių. Jų nuošali sodyba tapo viena iš tų vietų, kur prieglobstį rado lietuviška spauda.

Paskutinė Palendrių savininkė – Idalija Noreikaitė-Višomirskienė, kilusi iš Broel-Pliaterių-Janavičių giminės. Prisiminus istoriko E. Aleksandravičiaus mintį apie ypatingą žemaičių bajorų giminiškumo pajautimą, manytina, kad jis padėjo ir naujajai Pliaterių kartai suvokti, kad ir dirbti visuomenės darbus pridera drauge, vienas kitam padedant. Idalija Noreikaitė, pusbrolio V. Putvinskio „atlietuvinta“, turėjo užduotį – slėpti nuo nereikalingų akių „Varpo“ archyvą. Jos namuose buvo slapstoma dalis į Šilo Pavėžupį gaunamos literatūros. 1902 m. gegužės 26 d. laiške M. Zauniūtei P. Višinskis prašė su p. Idalijos Noreikaitės „antrašu siųsti per cenzūrą visus naujausius dalykus ir tuos seniaus išėjusius, kurie labiaus turi pasisekimą ir naudingesni“, į Zagaržės dvarvietę[8].

Straipsnio autorei teko kalbinti buvusią palendriškę Gabrielę Višomirskaitę Kaune. Ji prisiminė keletą nuotrupų iš mamos gyvenimo. Gimė ji apie 1870 m. Kerėžių dvare (tarp Palendrių ir Šilo Pavėžupio). Dvaras nuo seno priklausė grafams Pliateriams, 1863 m. jis tapo sukilimo židiniu. Tąmet jų dvarą su baudėjų būriu aplankė pats Muravjovas. Manytina, sukilimo metais Dominykas Noreika, kilęs iš Noreikškių dvaro pakaunėje, buvo atvykęs į Kerėžius, susipažino su Pliateryte ir vėliau ją vedė. Jų dukra Idalija ryžosi tapti medike. Akušerės mokslus baigė Dorpate (Tartu). Ištekėjusi už Peterburgo valdininko Ipolito Višomirskio, liko gyventi Palendriuose, susilaukė dviejų vaikų – Vytauto ir Gabrielės. Ponia Idalija turėjo puikią muzikinę klausą, lavinosi Varšuvoje. Namuose dažnai skambėdavo fortepijono garsai. Mėgdavusi vaikščioti su dukra po apylinkes, prie Lendrės upelio ar Medinupio. Iš Vaitaičių dvaro į Palendrius neretai užsukdavo kaimynas daktaras P. Avižonis, o iš Pavėžupio pėsčiomis atkeliaudavo P. Višinskis. Matyt, yra bendravusi su rašytoja Žemaite, korespondencijose vadinusia ją ponia Aida[9].

Paskutiniai I. Višomirskienės metai prabėgo Kaune. Gerų žmonių perspėta, 1945 m. ji su dukra pasitraukė iš Palendrių. Priglaudė giminaičio dailininko Antano Žmuidzinavičiaus šeima. Taigi susitiko Idalija Noreikaitė ir Marija Putvinskaitė, dailininko žmona. Jos buvo artimos nuo jaunystės, nuo bendrų darbų per pirmąjį spaudos sunkmetį (abi buvo iš to paties V. Putvinskio ir P. Višinskio suburto spaudos gabenimo trakto ir slapto knygų platinimo dalyvių) ir draugystę išlaikė iki gilios senatvės. 1947 m. spalio 7-ąją I. Višomirskienė mirė. Ją palaidojo panemunės kapinėse, Kaune.

1924 m. Palendrius pasirinko kelis dešimtmečius JAV gyvenęs ir tenykštėje spaudoje bendradarbiavęs kunigas literatas Kazimieras Ambrozaitis. Spaudos draudimo metais buvo baustas už lietuviškų raštų platinimą. Kūrė ir leido knygas savo sugalvota rašyba. Nemažai jų, gal paties K. Ambrozaičio išdalytų, liko palendriškių sodybose.

Juozo Tumo suburtieji

1905 m. balandžio 24-ąją, per Atvelykį, susirinko draugėn kurtuvėniškiai prie Girnikų kryžiaus. Suėjo išdidūs, susikaupę – juk jie pirmieji krašte pastatė atminimo kryžių atgautos spaudos metinėms paminėti. Į iškilmes atvyko to meto šviesuoliai J. Biliūnas, M. K. Čiurlionis ir kiti. Kryžiaus statymo darbų pradininkas – naujasis Kurtuvėnų klebonas Jonas Vizbaras, neseniai grįžęs iš tolimos Liepojos, kur keletą metų darbavosi gimnazijos kapelionu.

Tą popietę susirinkusiųjų akys krypo į darnų jaunų kunigų būrį – vikarą Juozą Tumą, Dominyką Tuskenį ir Povilą Korzoną. Išsiskyrė energingas ir

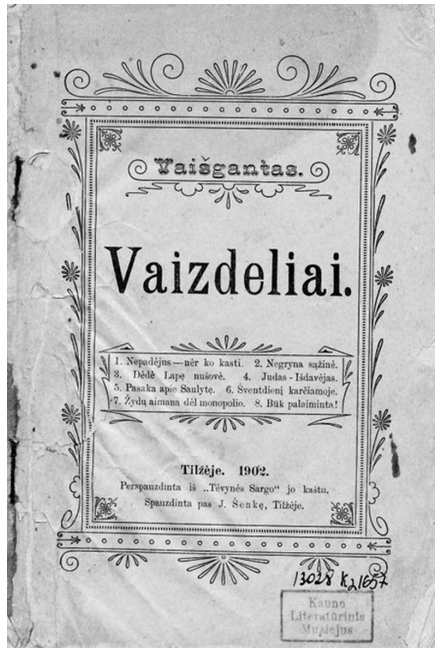
[8] Višinskis P., *Raštai*, Vilnius, 1964, p. 425.

[9] Gučas A., Nežinomas Žemaitės laiškas, *Kultūros barai*, 1968, Nr. 2, p. 36.

vikrus J. Tumas, prieš trejus metus kunigavęs Šiaulių pašonėje, Micaičiuose. Jis buvo žinomas spaudos žmogus, leidėjas, knygnešystės reikalų tvarkytojas, per savo veiklos dešimtmetį rado bendraminčių ir tarp šiauliškių (jaunasis J. Krikščiūnas ir jo globėja, patyrusi knygnešė Ona Valančiūte iš Pabalių kaimo). Neramiais laikais Kuliuose jį globojo pakantus ir draugiškas klebonas Vincentas Jarulaitis, kilęs iš Raizgių kaimo. Po pirmojo lietuviškojo spektaklio 1899 m. Palangoje į Kulius aptarti reikalų užsuko visuomenės judintojai P. Višinskis, S. Jakševičiūtė-Venclauskienė, A. Janulaitis, G. Petkevičaitė-Bitė, P. Avižonis. O tąkart šventės ant Girnikų kalno dalyviams krito į atmintį kunigo J. Tumo žodžiai apie „ateinantį tautišką pavasarį, pirmąjį žiupsnį saulės spindulių“, apie laikraščių naudą, kurie neša „apšvietimą, mokslą, džiovina purviną mėšluotą jų gyvenimą“[10]. Spaudos reikalų sūkuryje sukosi ir minimi jo kolegos, nenuoramos to meto kunigai, visi iš Rytų Lietuvos kilę aukštaičiai, jau patekę į nepatikimųjų sąrašus.

Šiame straipsnyje pabandyta ieškoti J. Tumo suburtųjų bei kitų Kurtuvėnų ir artimose parapijose dirbusių kunigų biografijų ir kultūrinės veiklos duomenų spaudos sunkmečiu.

Kunigas Jonas Vizbaras (1870–1919) – svėdasiškis, eruditas, geras oratorius. Gimė 1870 m. vasario 14 d. Zūbiškių kaime, Šimonių valsčiuje. Amžininkų atsiminimu, Liepojos gimnazijoje svyravo tarp dviejų pašaukimų – kalbotyros ir kunigystės. J. Tumo patartas, pasirinko kunigystę ir 1889 m. įstojo į Žemaičių kunigų seminariją. Buvo K. Jauniaus pasekėjas, rinko žodžius. Aktyviai darbavosi Lietuvos mylėtojų draugijoje, tvarkė seminarijos biblioteką. Mokėjo paraginti bendrakursius dirbti. Gabus studentas buvo išleistas studijuoti į Peterburgo dvasinę akademiją, tik dėl ligos jos nebaigė. Pirmoji jo kunigavimo vieta – Šeduva, kur susipažino ir bendravo su knygnešiu Daunoru. Paskui ne vienerius metus dirbo kapelionu Liepojos gimnazijoje. Turėjo ten gausią klasikinės ir religinės literatūros kolekciją. Biblioteką kruopščiai prižiūrėjo – viskas buvo sunumeruota, atitinkamose eilėse sudėliota. Ja bičiuliškai leisdavo naudotis ir gimnazistams. Tarp skaitytojų


Vaisgantas.

Vaizdeliai.

1. Nepadėjus—nėr ko kasti. 2. Negryna sąžinė. 3. Dėdė Lapė nušovė. 4. Judas - Išdavėjas. 5. Pasaka apie Saulytę. 6. Šventdienį karčiamoje. 7. Žydų aimana dėl monopolio. 8. Būk palsiminta!

Tilžėje. 1902.

Perspauzdinta iš „Tėvynės Sargo“ jo kaštu. Spauzdinta pas J. Šenkę, Tilžėje.

13028 k.1657

Kauno Literatūrinis Muziejus

Pirmoji Juozo Tumo knyga. Tilžė, 1902 m.

lankydavosi ir gimnazistas P. Bugailiškis. Buvusio kapeliono jis nepamiršo aplankyti Kurtuvėnuose ir vėliau, jau 1905-aisiais. Naujai paskirtas, J. Vizbaras čia klebonavo „pirmojo sumišimo, mažosios revoliucijos metais“[11]. Drauge su juo apsigyveno tėvai ir brolis. Naujasis klebonas buvo įtrauktas į įvykių sūkurį. Jam reikėjo ieškoti susitarimų tarp grafo L. Pliaterio ir laisvės ieškančių dvaro žmonių. Anot J. Tumo, jis „turėjo civilinės drąsos stoti už liaudį ir su savo broliais, Peliksu studentu ir Antanu ūkininku, pareikalauti, kad grapas atiduotų atgal žemes, nuo kurių kitkart buvo nukėlęs laisvuosius žmones. Grapas žemes atidavė, bet ir klebonas gavo pasitraukti į Darbėnus“[12]. Caro valdžiai apšaukus jį revoliucionieriumi, vėl buvo paskirtas Liepojos klebonu, kur atgaivino lietuvišką veiklą. Apie ją rašė „Vilniaus žiniose“, „Tėvynės sarge“, „Viltyje“, „Vienybėje“, „Rygos garse“, „Draugijoje“. Mirė nuo šiltinės 1919 m. kovo 27 d. Liepojoje, ten – Šv. Juozapo bažnyčios šventoriuje – ir palaidotas.

Iš Juozo Tumo bendražygių rato – kunigas Dominykas Tuskenis. Žinių apie jį, pagelbėjus Anykščių muziejininkams, pavyko rasti kun. S. Galvydžio rankraštyje „Negęstančios žvaigždės“ (Traupis,1982). D. Tuskenis – vyžuoniškis, gimė

[10] Vizbaras A., Spaudos atgavimo metinės sukaktuvės Kurtuvėnų par. (iš Lietuvos), *Vilniaus žinios*, 1905-05-19 (06-01), p. 3. Parašas: Kurtuvėniškis.

[11] Baublys A., A. a. Kunigas J. Vizbaras, *Tiesos kelias*, 1933, Nr. 11, p. 641–649.

[12] Tumas J., *Raštai*, Kaunas, 1922, t. 4, d. 2, p. 25.

1872 m. rugsėjo 6 d. Baigęs Kauno kunigų seminariją, 1895 m. buvo paskirtas į Smilgius, suorganizavo slaptą bibliotekėlę ir paliko globoti knygnešiui Antanui Bataičiui. Nepriklausomybės metais tos knygos buvo perduotos „Pavasario“ kuopai. Jaunasis vikaras negailėjo lėšų knygoms pirkti, dalydavo jas neturtingiesiems, daug jaunų žmonių išmokė skaityti ir rašyti. Panašių darbų, manoma, ėmėsi ir Ukmergėje 1900–1903 m., ir Kurtuvėnuose 1903–1906 m. Knygnešės O. Butkaitės atsiminimuose minima, kaip vikaras (*kamendorius*) D. Tuskevičius slapta ieškojo knygų platintojų tarp kurtuvėniškių ir juos radęs skleidė maldaknyges ir katalikiškąją spaudą. Iš Kurtuvėnų nepatikimas kunigas vėl buvo paskirtas į Kupreliškio parapiją (Vabalninko valsčių), čia klebonavo iki 1918 m. Ilgiausią gyvenimo tarpsnį darbavosi Traupyje (Anykščių rajone), kur kunigavo 23 metus. Čia subūrė stiprią blaivybės draugiją, kuri 1930 m. turėjo 250 žmonių. Pats visą gyvenimą buvo visiškas abstinentas. Turėjo begalę darbų Traupyje – buvo ir kultūrininkas, ir kooperatininkas (įsteigė vartotojų kooperatyvą ir senelių prieglaudą, turėjo net gaisrinę mašiną). Senatvėje pasitraukė kaip altarista į Krekenavą, iš kur 1947 m. balandžio 3 d. išėjo anapilin. Kunigo D. Tuskenio kapas – gimtinėje, Vyžuonų bažnyčios šventoriuje. Ant jo paminklo akmens užrašyta: „Kun. Dominykas Tuskenis, blaivybės apaštalas. 1872–1947.“

Tuokart šventėje svečiavosi girkalniškis Povilas Korzonas, vikaras iš Panevėžio. Vėliau paskirtas klebonu ir kapelionu Gryvoje (Daugpilio apylinkėse). Bendradarbiavo „Vienybėje“, palaikė ryšius su J. Jablonskiu.

Svėdasų žemė, regis, suvedė J. Tumą su žemaičiu kunigu Antanu Lenkevičiumi (1843–1907-09-21), kilusiu iš Liolių apylinkių, Žilaičių viensėdžio. Įšventintas į kunigus 1864 m., jis 8 metus buvo Kuršėnų vikaras, 1 metus – Šaukėnų administratorius, 1876 m. – Vidiškio klebonas, nuo 1890 m. dešimtmetį praleido Plungėje, o nuo 1900 m. – Svėdasų parapijoje. J. Tumas susipažino su tikru knygiumi, istorijos ir literatūros žinovu, turėjusiu nemažą biblioteką. Klebonas laikė du prijaukintus juodvarnius, labai mėgusius blizgančius daiktus. Gal šie išminčiai paukščiai saugojo klebonijoje ne vieną seno rankraščio paslaptį?.. Jo [A. Lenkevičiaus.– N. P.] dėka J. Tumui buvo perduoti poeto Antano Klemento rankraščiai, vėliau patekę prof. M. Biržiškai ir jo publikuoti[13].

Lietuviškų raštų platintojai ir daraktoriai

Bene pirmosios draudžiamosios spaudos platinimo apraiškos šiame krašte – jau 1863 m. Šaukėnuose ir Kurtuvėnuose pasirodę atsišaukimai prieš carą „Broliams lietuviams“ ir „Broliai žemaičiai“[14]. Manytina, kad juos platino buvęs Kražių gimnazistas **Bronislovas Bucevičius** (1836–1917) iš Kvėdarnos valsčiaus, už antivalstybinę veiklą patekęs caro nemalonėn ir už tai ištremtas į Jaroslavlį 10 metų.

Iš Šaukėnų valsčiaus kilusi ir pirmosios knygnešių kartos atstovė, vyskupo M. Valančiaus ryšininkė **Elena Sankūnaitė**[15]. 1872 m. rugsėjo 1 d. Telšių *ispravniko* rašte pranešama, kad ji penkerius metus yra gyvenusi Varniuose ir vertėsi „išnešiojimu laiškų, tarp kitko, 15 kunigų vyskupui Valančiui ir pardavinėjo šventus paveikslus“[16]. Tais metais gegužės 13 d. Ariogaloje (tuomet knygnešė čia gyveno) sulaikęs ją žandaras rado 5 maldaknyges, 4 laiškus. Savaitę buvo laikyta Kauno policijoje ir grąžinta į Ariogalą. Per kratą namuose rado 17 egz. maldaknygių šv. Dominykui ir 6 šv. Brigitai, 1872 m. kalendorių ir M. Valančiaus „Pradę ir išsiplėtimą katalikų tikėjimo“ (Vilnius, 1864). Kauno apygardos teisėjas 1873 m. sausio 19 d. pranešė gubernatoriui, kad E. Sankūnaitė už įsigijimą parduoti uždraustas knygas be tam tikro leidimo nubausta 100 Rb bauda. Kadangi sumokėti baudos negalėjo, tai Šiauliuose areštuota 2 mėn. kalėti.

Kelis dešimtmečius, kol atsirado V. Putvinskio ir V. Zubovo remiami spaudos gabenimo traktai, Kurtuvėnų, Šaukėnų, Padubysio, Užvenčio apylinkėse darbavosi ir kiti ankstesniojo tarpsnio katalikiškosios pakraipos raštų platintojai. Tuo metu po Užventį vaikščiojo elgeta **Stukelis**, iš kurio knygų pirkdavo Julija Žymantienė. Jų būryje buvo **Julius** ir **Ona Gedgaudai** bei **Elena Sauskaitė** iš Šaukėnų, **Jonas** ir **Ona Butkai**, **Vincentas Vigaudas**, **Ravotienė** ir **Rybienė** iš Kurtuvėnų, **Vitkauskiai** iš Kunigiškių, **Jonas Mendelis** iš

[13] *Ten pat*, t. 14, p. 215.
[14] *Архивные материалы Муравъевского музея*, Вильно, 1913, кн. 6, с. 57.
[15] *LMAB RS*, f. 163, b. 132, l. 3.
[16] Merkys V., *Draudžiamosios lietuviškos spaudos kelias 1864–1904*, Vilnius, 1994, p. 129.

Paraudžių, **Meškauskis**, **Antanas Šimkus** iš Padvarninkų kaimo, kuris gyveno Minaičių kaime, **Jonas Adomaitis** iš Baršiškių kaimo, **Antanas Galinauskas** iš Laikšių. Žilagalvio knygnešio Antano Šimkaus atsiminimus 1938-iaisiais yra užrašiusi žymi kraštotyrininkė Marijona Čilvinaitė. Pasakojimo pabaigoje paminėta, kad kaime jis buvo laikomas labai teisingu ir sąžiningu žmogumi.

Vėliau į knygnešius išėjo kelmiškiai **Pranas ir Dominykas Penikai**, **Kazimieras Račkauskas**, **Kazimieras Tamošaitis** iš Žadvainių, **Jonas Grušys**, gyvenęs Kelmės valsčiuje, P. Višinskiui Ušnėnuose talkininkavo jo brolis **Dominykas**, jų kaimynas **Povilas Griška** ir **Steponas Kučinskas** iš Žeberių[17]. Iš kelmiškių knygų mantą neretai gaudavo **Jonas Krikščiūnas**, o pakeliui į Šiaulius, į Stukų vienkiemį, užsukdavo pas kitus spaudos platintojus brolius **Rapolą ir Vaclovą Tomkius**[18].

Kauno karo muziejaus ekspozicijoje apie spaudos draudimo metų žmones kabo Onos Gedgaudienės nuotrauka, fotografuota rengiant prieškarinius „Knygnešio" tomus. Po ja parašyta: „Ona Gedgaudienė, g. 1867. Škaplierininkė. Apie 30 m. gabeno iš Prūsų Lietuvos ir plačiai ją skleidė su vyru Gedgaudu." Drauge su ja – dukros Barbora ir Pranciška. Šią fotografiją ir kitą šeimos relikviją – ne vieno šimto metų senumo rožinį, parvežtą tėvo iš Vokietijos, – išsaugojo jauniausioji dukra Pranciška. Rožinio kryžius – masyvus, su šventųjų kaulų inkrustacija. Su širdperša P. Zykienė užsiminė apie neišlikusias tėvų gabentas knygas, nes paskutinio karo gaisras sudegino jos tėvų namus Šaukėnuose.

Nuo Telšių kilęs žemaitis **Julius Gedgaudas** (1857–1917-03-04) Šaukėnuose apsigyveno, nusižiūrėjęs Leono Bagdono dukterį Oną. Jau buvo patyręs knygnešys, patekęs į sulaikytųjų sąrašus: 1883 m. liepos mėn. Kretingoje muitininkai jo krepšyje aptiko 72 religinius paveikslėlius su lietuviškais įrašais, o 1889 m. rugpjūčio mėn. policija sulaikė jį Šiaulių apskrityje su 6 lietuviškomis knygomis[19]. Į paribį J. Gedgaudas dažniausiai eidavo ne vienas. Iš artimų knygnešių minėdavo Antaną Šimkų iš Padvarninkų kaimo. Pažinojo šaukėniškę daraktorę Teklę Konapeckaitę ir kurtuvėniškę pauperę Oną Butkaitę. Knygas platinti patikėjo šeimos nariams – žmonai Onai, o vėliau ir vyresniajai dukteriai Barborai[20].

Pauperės amato ėmėsi kurtuvėniškė Ona Butkaitė (1870-06-19–1962-06-18), gyvenusi tuomet pas brolį paštininką Joną. Silpnos sveikatos mergina pasirinko tretininkės kelią. Knygeles platinti pradėjo 23 metų per atlaidus Žemaičių Kalvarijoje, vėliau ir kituose Žemaitijos miesteliuose. Buvo įgijusi Kurtuvėnų vikaro (*kamendoriaus*) D. Tuskenio (Tuskevičiaus) pasitikėjimą platinti maldaknyges. Kurtuvėniškiai vadino ją „ponų ubage". Globojo aplinkinius vaikus – kur ji tik pasisukdavo, jų būdavo pilna aplink. Apdalydavo dovanomis, pamokydavo dainų. Nemažam jų pulkui ji buvo prašoma būti krikštamote. Nepriklausomybės laikais Ona Butkaitė tebegyveno Kurtuvėnuose, buvusio kumetyno (vėliau – miestelio bibliotekos) pastate. Bendravo su sūnėnu, emigracijos žurnalistu Stasiu Butkumi, dovanojo jam Jurgio Bielinio „Istoriškus pritikimus". Karo metai atėmė jos paskutinius artimuosius. S. Butkus, dirbęs žurnalistu „Karyje", pasitraukė į JAV. Jo laiškus vieniša senutė gaudavo Aukštelkės pensionate, kur persikėlė 1950 m. Abu mirė 1962 m. Ilgaamžė Kurtuvėnų pauperė Ona Butkaitė palaidota Aukštelkėje tarp kitų bevardžių pensionato gyventojų kapų, o kitapus keliuko – spaudos draudimo metų šviesuolio kunigo V. Jarulaičio kapavietė.

1937 m. vasarą Šiaulių kraštotyros draugijos keliautojai B. Tarvydas ir S. Ivanauskas kalbino ir fotografavo paviekiškį **Kazimierą Tamošaitį**. Šiaulių „Aušros" muziejuje liko jo nuotrauka su trumpu įrašu: „Knygnešys iš Paviekių k., Padubysio vls., Šiaulių a." Tos fotografijos pėdsakai vėl nuvedė į Paviekius, pas knygnešio vaikaičius. Jie papasakojo apie šį pasaulio mačiusį teisybės ieškotoją[21]. Gimė Kazimieras 1871 m. kovo 4 d. Žadvainiuose, buvo antras sūnus Juozo ir Zofijos šeimoje. Knygnešio amatu vertėsi iki 1905-ųjų. Dešimtį metų gyveno JAV. Mirė 1944 m. gegužės 24 d.

Knygnešystės darbais jaunystėje buvo užsiėmęs sumanus Daustorių dvaro tarnautojas Antanas Ga-

[17] *Bičiulis*, 1991-01-19.
[18] *Tarybinis mokytojas*, 1967-02-11.
[19] Merkys V., *Draudžiamosios lietuviškos spaudos kelias 1864–1904*, Vilnius, 1994, p. 129.
[20] Pranciškos Gedgaudaitės-Zykienės, g. 1906 m., pasakojimas apie tėvą J. Gedgaudą, Šiauliai, 1998.
[21] Jadvygos Tamašauskienės, g. 1927 m., suteiktos žinios, 2000-10-15.



Juozas Tumas sako pamokslą ant Girnikų kalno, 1905 m.

linauskas (1843–1943), vėliau ieškojęs pragyvenimo Kaukaze, Grozno mieste[22].

Kaip klostėsi tolesni žymiųjų knygnešių likimai? Centriniame valstybės archyve pavyko rasti knygnešio Prano Peniko dukros Mortos rašytą laišką (1937 m. gruodžio 1 d.), iš kurio galima suprasti, kad Šardankščių šeimininkai gyveno ne pačias geriausias dienas. Prašydama tarnybos valstybės knygyne (bibliotekoje), Morta Penikaitė aprašė paskutinius tėvo gyvenimo metus: „Kadangi mano tėvas buvo knygnešys ir dėliai to yra šiek tiek nukentėjęs spaudos draudimo metais, būtent sužeistas į galvą nuo rusų kareivių, buvo kalėjimai, iki susirgo nervų liga. Grįžęs iš kalėjimo, būdamas nervuotas ir silpnos sveikatos, nebepajėgė tinkamai tvarkyti ūkio. Pradėjo ūkis silpnėti net iki 1800 Lt skolos. Turime didelį ūkį, 36 ha, tad tėveliui pensijos nebuvo galima gauti.“[23]

Iš trumpo aprašymo galima spręsti, kad apdovanoti ūkiais knygnešiai (tiek Jovaras, tiek Penikas) taip ir netapo žmonėmis „prie žemės“. P. Peniko kapavietės dar nepavyko atrasti.

Neliko knygnešių atminties ženklo – plačiašakio ąžuolo Kurtuvėnų kryžkelėje, kur, vyresniųjų atminimu, yra buvusi knygnešių sutartoji vieta ir slaptavietė. Buvo vadinamas Biliūno ąžuolu (garsiojo rašytojo garbei), tačiau 1961 m., prireikus tiesinti vieškelį, buvo nupjautas. Ilgaamžis Pašvinės baublys iškeliavo Šiaulių „Aušros“ muziejaus globon. Iš nebyliųjų istorijos liudininkų gal tik senasis Kelmės kelias mena knygnešystės faktus: 1892 m. birželio 16 d. Tauragės–Šiaulių plente, 14 varste nuo Šiaulių, pasienio sargybiniai sulaikė 187 lietuviškas knygas, 8 svarus laikraščių ir 8 pakelius paveikslėlių[24]. Lemtingą kelio atkarpą ties Kurtuvėnais aprašė knygnešio dienas atsiminęs Jovaras:

„1899 metais, iš kelmiškio knygvežio knygų prisipirkusiems su broliu Antanu į Šiaulių pusę važiuojant, ties Kurtuvėnais atsitiko didelė nelaimė: susitikome priešais atvažiuojančius kažkokius caro ginkluotus valdininkus... Jie iš mūsų rogių ir pakinktų suprato, kad esame ne žemaičiai, ne vietiniai, ir šūktelėjo: „Stoj.“ Mano broliukas Antanas nesustojo, uždrožė botkočiu arkliui į kulnus, ir arklys ėmė šuoliais bėgti, o jie apsigręžę ėmė mus vytis. Matydami, kad nepavys, pradėjo į mus šaudyti. Mano brolis Antanas staiga arklį pasuko į siaurą kelią, kuris ėjo į Kurtuvėnų mišką, ir, tuoj iš plento išsisukus, pajutau, kad per kairįjį šoną didis skausmas perdiegė... Įvažiavome į mišką, miške buvo daug mažų keliukų, ir tie, kurie mus vijo, ne-

[22] Burdulienė E., Šaukėnų knygnešiai, *Mūsų kraštas*, 1999, p. 54–59.

[23] *LVCA*, f. 391, ap. 4, b. 1961, l. 95.

[24] Merkys V., *Draudžiamosios lietuviškos spaudos kelias 1864–1904*, Vilnius, 1994, p. 463.

besusekę, kuriuo keliuku nuvažiavome, nebesivijo. O kas su manim toliau buvo, nieko nebeatsimenu... Tik viena žinau, kad ilgai ligoninėje gulėjau ir po to dažnai skaudėdavo kairįjį šoną, nes jame kažkas buvo negera... Bijojau, kad mano skausmo istorijos nesužinotų, kas nereikia."[25]

Slaptosios mokyklos

Trumpai pažvelkime į švietimo gimtąja kalba praktiką ir slaptosios mokyklos mokytojus. Uždraudus lietuviškus spaudmenis, šio krašto vaikai mokslą valstybine rusų kalba eidavo Padubysio mokykloje (nuo 1865 m.). Valdinės pradžios mokyklos veikė taip pat Žadvainiuose ir Šaukėnuose.

Norėdami mokyti vaikus tikybos savąja kalba, Kurtuvėnų žmonės 1867 m. yra rašę prašymą vyskupui M. Valančiui[26]. Tuo metu parapijoje darbavosi garbingo amžiaus kunigai Juozapas Vaitkevičius (1794–1880), turėjęs teologijos magistro laipsnį, ir Pranciškus Baracevičius (1805–1878). Veikė jaunų kunigų globojamos mokyklėlės. 1876 m. Šaukėnuose kunigavo ir parapijos mokyklai vadovavo Mykolas Laucevičius, Kurtuvėnuose dirbo Bonaventūras Čižas, Užventyje – Petras Šemeta.

Minima, kad slaptosios mokyklos 1877 m. jau veikusios Šaukėnuose ir Trauleiniuose[27]. Mokykla Šaukėnuose buvo globojama zakristijono **Pociaus ir Aleksandro Laurinavičiaus** (g. 1820).

Daraktorių pėdsakai tarp Šiaulių „Aušros" muziejuje esančių daraktorių bylų Kurtuvos apylinkių nėra gausūs. Greičiausia vietiniai mokytojai anuo metu neužpildė anketų iš Kraštotyros draugijos. Minimi tik du slaptosios mokyklos mokytojai **Jonas Macas (Jonelis)** ir **Elžbieta Borkauskienė** (g. 1871). Pastaroji mokė vaikus Kurtuvėnuose, Šaukėnuose ir Padvarninkuose. Daraktoriauti pradėjo Radviliškio apylinkėse – Šiaulėnuose, Paežeriuose, Stalmokuose, Likšeliuose, paskui – Kelmės krašte. 1936 m. ji dar gyveno Šiauliuose ir vertėsi siuvėjos amatu. Užventyje savamokslis elgeta J. Macas špitolėje mokęs 1878–1888 m. Rašyti ir skaityti iš „elementoriaus" Tolučių ir Jurgelioniškių kaimų vaikus žiemomis mokė knygnešys **Julius Gedgaudas**.

Dar ir pirmaisiais Nepriklausomybės metais Šaukėnų vaikus poterių tebemokė senutė knygnešė, daraktorė **Teklė Konapeckaitė** (g. 1882-02-02). Gyveno ji prisiglaudusi pas žolininkę Bronislavą Jokubauskaitę. Buvusios mokinės prisiminė ją buvus griežtą mokytoją, bausdavusią „unoraunus" mokinius. Už daraktorystę spaudos draudimo metais nuo 1937 m. jai paskirta 20 Lt valstybinė pensija[28].

Slaptasis mokymas šiame krašte ypač buvo paplitęs dvaruose. Paskutiniajame spaudos draudimo dešimtmetyje daugiau žinomos pačių dvarininkų, o ne kaimo bendruomenių iniciatyva steigtos mokyklėlės. Jos atsirado Šiaulių krašte, švietimo reikalus ėmus globoti naujomis idėjomis gyvenusiems ir davusiems toną kitiems Zubovams. Dvaruose, kur kiek greičiau mainėsi gyvenimas, darbavosi jaunuomenė, praprususi Šiaulių gimnazijoje ir Petrapilio aukštosiose mokyklose: **Vincas Kalnietis, Povilas Višinskis, Antanas Pažarauskis, Jadvyga Juškytė,** seserys **Gruzdytės, Ona Fledžinskaitė** ir kiti.

Pabaigoje prisiminkime ir kurtuvėniškį Juozą Mejerį iš šviesuolių Mejerių giminės. 1900-aisiais jis dirbo ūkvedžiu Gergždelių dvare prie Kuršėnų. Jo bute policininkai aptiko lietuviškų knygų bibliotekėlę[29].

Pateikti duomenys rodo, kad Kelmės krašte knygnešystė kaip tautinio sąjūdžio apraiška klestėjo, o lietuviškų knygų platintojų ir skaitytojų netrūko. Viena vertus, tai lėmė patogi geografinė padėtis (arčiausias kelias į pasienį) ir gamtos duotas patogus nuošalumas, miškingumas, kita vertus, čia buvo susitelkęs kovingų, šviesių, kultūrai atsidavusių žmonių būrys.

Knygnešystės paveldą globoja ir naujai įprasmina Kurtuvėnų regioninio parko darbuotojai ir miesto kraštotyrininkai. Spaudos atgavimo 100-mečiui regioninis parkas organizavo jaunimo dviračių žygį „Knygnešio kelias" į Tilžę. Miesto kraštotyrininkai, vadovaujami D. Balčiūno ir knygnešio sūnaus G. Krikščiūno, 2000-ųjų kovo 25 d. dalyvavo pėsčiųjų žygyje „Knygnešių takais". Yra rengiamas naujas knygnešystės vietų Kurtuvėnų regioninio parko teritorijoje žemėlapis.

[25] Jovaras, Autobiografija, *Neliūdėk, berželi*, Vilnius, 1955, p. 19.
[26] Merkys V., *Motiejus Valančius*, Vilnius, 1999, p. 700.
[27] Merkys V., *Lietuvių valstiečiai ir spauda*, Vilnius, 1972, p. 155.
[28] Kaluškevičius B., Misius K., *Lietuvos knygnešiai ir daraktoriai*, Vilnius, 2004, p. 234.
[29] Merkys V., *Draudžiamosios lietuviškos spaudos kelias 1864–1904*, Vilnius, 1994, p. 258.

Elena BURDULIENĖ, Vidmantas LOPETA

Kaip gydėsi mūsų senoliai

Dėkojame „Saulės“ bibliotekos vyresniajai bibliotekininkei Ilonai Amankavičiūtei už 1997 m. Kurtuvėnų kraštotyros ekspedicijoje surinktą medžiagą, biomedicinos mokslų daktarui Zigmantui Gudžinskui už gražias augalų nuotraukas.

Šiame straipsnyje aprašyti Bazilionų, Kurtuvėnų, Šaukėnų, Kuršėnų apylinkėse tarpukario metais ir po Antrojo pasaulinio karo naudoti gydymo būdai, jais gydytos ligos, vaistažolės ir jų liaudiški pavadinimai. Pateikta ir keletą receptų, užrašytų iš pateikėjų lūpų. Kai kurie iš šių gydymo būdų, receptų naudojami ir dabar.

Straipsnis pažintinis, kraštotyrinis, todėl autoriai, nebūdami nei medikai, nei vaistininkai, neatsako už paminėtų gydymo būdų taikymą ar receptų teisingumą.

Senovėje nebuvo nei daktarų, nei vaistų, todėl dauguma žmonių gydėsi patys. Miškuose, upių pakrantėse, pelkėse, natūraliose pievose, kurių tada buvo gausu, kaimo žmonės rinko įvairias vaistažoles; paprastai tuo užsiėmė moterys. Tarp jų buvo ir tokių, kurios pažinojo daugybę augalų, žinojo jų liaudiškus pavadinimus ir gydomąsias savybes. Žoliavimo patirtį jos perimdavo iš kartos į kartą, iš lūpų į lūpas – iš savo mamų ar močiučių, Žemaitijoje vadinamų *babom*. Pavyzdžiui, Bazilionuose gyvenusi Stasė Valantinaitė-Gelžinienė, žinojusi labai daug vaistažolių pavadinimų, žoliavimo paslaptis buvo perėmusi iš savo mamos, jas perdavė ir marčiai Elenai.

Šaukėnų miestelyje susirgusius gyventojus gydė dvaro savininko motina Maria Nałęcz-Gorska, kuri po „pamaldų grįždavo per miestelį, vis stabdoma įvairių neturtingų bobulyčių ir pacientų. Mat babūnė gydydavo žolėmis ir nemokamų pacientų turėdavo daugiau negu daktaras Stefanowiczius“[1].

Pas žolininkes patarimų, vaistažolių ir receptų ateidavo kaimynės. Pagalbą susirgus visada gaudavo. Todėl liaudies medicina užsiimančias moteris vadindavo *daktarais*.

Vaistažolių rinkimas

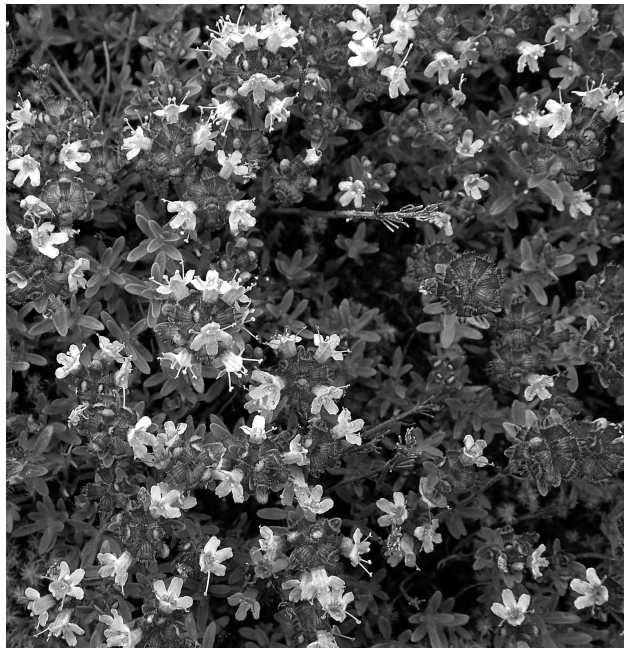
Vaistažolių prisirinkdavo kiekviena šeima. Dažniausiai pasiskindavo čiobrelių, liepžiedžių, šalpusnių, žemuogių, nusipjaudavo aviečių stiebų ir šakelių su uogom. Gerdavo jų arbatą, gydėsi nuo peršalimo. Žolininkės rinkdavo įvairiausius augalus. Vasarą sode, darže prisiskindavo mėtų, krapų, medetkų, serbentų lapų ir uogų, miške ir pamiškėse – kadagių uogų, eršketuogių, apynių spurgų, pievose – šlamučių, kmynų, kraujažolių ir daugybę kitų. Sakydavo, kad nuo 99 ligų gydo ajerų šaknys ir jonažolės. Siauralapių gauromečių (*devynsylių*) arbata padedanti nuo devynių ligų (5). Senovės žmonės tikėjo, kad rūtos taip pat gydančios nuo 99 ligų, be to, apsaugančios nuo burtų, „negerų akių“, gyvačių nuodų ir kitokių negerovių (4).

Vaistažoles moterys rinkdavo sausu oru, kai nukrisdavo rasa. Džiovindavo tamsioje vietoje,

[1] Komorowska M., *Sugrįžimas į Žemaitiją*, Vilnius, 2013, p. 19–20.



Ankstyvasis šalpusnis



Paprastasis čiobrelis

kad negautų saulės ir vėdintųsi. Džiovinti tinkamą vietą rasdavo malkinėje, ant aukšto. Kai kas žoles sudėdavo į sietukus, ant jų užklodavo laikraštį.

Augalus saugojo, kad ilgiems metams užtektų. Kai nereikėdavo šaknų, stiebus, lapus, žiedus nuskindavo, nukirpdavo ar nupjaudavo. Buvo moterų, kurios išdžiovintas žoles veždavo parduoti į turgų.

Ligos ir vartoti vaistai

Visais laikais žmonės sirgo ir gydėsi nuo įvairiausių ligų. Kaip ir dabar, gyveno nevienodai ilgai: vieni sulaukdavo šimtą ar daugiau metų, o kiti mirdavo kūdikystėje. Tikrų daktarų nebuvo arba jiems reikėjo brangiai mokėti. Šeimos buvo gausios, tačiau „kuris būdavo stiprus vaikas, užaugdavo, o silpnieji išmirdavo“ (3). Žmonės gydėsi patys, tik rimta liga susirgę kreipdavosi į mokytą gydytoją ar veždavo sergantįjį į ligoninę.

Toliau aprašytos įvairios ligos, vartotos vaistažolės ir naudotos gydymo priemonės.

Galvos skaudėjimas

Nuo galvos skaudėjimo dažniausiai vartojo čiobrelį – čiobriuką. Ir prieš valgį, ir po valgio jo arbatą gerdavo apsisukdami (8). Skausmui sumažinti naudojo ir kitus augalus. Spanguolių sultimis (*sunka*) įtrindavo smilkinius, kaktą. Pušynuose prisirinkdavo dabar retų skėtinių marenikių (*barvinkų*). Kai kas nuo galvos skausmo gerdavo ir šalpusnių žiedų arbatą. Ant galvos dėdavo šalpusnio lapą arba pririšdavo žalią kopūsto lapą, kad karštį ištrauktų. Kurtuvėnuose ir dabar geria žibučių žiedų arbatą (18).

Nervų sistemos ligos

Pykčiui numalšinti, miegui pagerinti prisikasdavo vaistinio valerijono šakniastiebių, kurių arbatą gerdavo. Nuo nemigos ir nervų vartojo ir rugiagėlių žiedus (6). Nervams nuraminti prisiskindavo ir skėtinių marenikių.

Vaikus nuo epilepsijos – *išgąsčio* – girdydavo dirvinių našlaičių (*laukinių našlikių*) žiedų arbata. Kai neramūs kūdikiai labai išvargindavo, jiems duodavo truputį daržinių aguonų sėklų (prieš girdant jas nukošdavo) arbatėlės.

Sprendžiant iš žmonių pasakojimų, išimtiniais atvejais senovėje buvo taikoma ir eutanazija – lengvas ir neskausmingas žmogaus gyvybės atėmimas. Tam buvo vartojama narkotinė medžiaga – žalios aguonų galvutės.

Pasakojo, kad apgauta mergina, susilaukusi kūdikio, vengdama tėvų ir kaimo žmonių pasmerkimo, jį pagirdė stipriu žalių aguonų galvų nuoviru (*arbata*), kad amžinai užmigtų (8). Būdavo, kad vaikui, jei silpnas gimė, aguonikių arbatėlės nuneša ir numiršta, užmiega amžinai. Bobutė [matyt, vaikų priėmėja – V. Lopeta] Dilinskienė taip darė vaikams, kur nepagyja (5).

Miegui pagerinti vartojo paprastojo apynio spurgų užpilą. Be to, nuo nemigos padėdavo ir spurgų prikištos pagalvės. Nuo miego geriausi vaistai nakčiai – šaukštelis užplikytų paprastųjų kraujažolių.

Įtampos kupiname šių laikų gyvenime vaistažolės vartojamos ir dabar. Raminančiai veikia čiobrelių arbata. O liepžiedžių arbata su medumi padeda geriau nei raminantys vaistai (18).

Širdies ir kraujagyslių ligos

Svarbiausiam organui, kūno „motoriukui“, – širdžiai – gydyti kaimo žmonės vartojo įvairius augalus. Žinojo, kad širdį stiprina gudobelės, erškėčio (*erškėtrožės*) žiedų ir vaisių arbata. Sutrikus širdies ritmui, gerdavo paprastosios pakalnutės (*konvalijos*) žiedų arbatą. Žalius pakalnutės žiedus užpildavo degtine. Gerdavo po nedaug – 10–15 lašiukų. „Baba konvalijų visada turėdavo. Daug žiedų negalima dėti, kad nebūtų tiršta arbata“ (8). Širdžiai sustiprinti gerdavo rūtų ir bruknių arbatą; jas gerti, kaip ir visas kitas, geriausia prieš valgį (5). Rūtų arbatą gerdavo ir nuo paširdžių skaudėjimo. Kai kas nuo širdies vartojo skėtinės širdažolės žiedų ir lapų užpilą (3).

Širdis varinėja kraują, o jam pagerinti taip pat yra vaistų. Kad būtų geresnis kraujas, kaimo žmonės valgydavo žemuogių ir gervuogių uogas. Žinojo, kad kraujažolės (*kruvaunyko*) žiedų arbata valo kraują (7).

Daugelis žmonių skundėsi per dideliu kraujo spaudimu. Jam sumažinti dažniausiai vartojo paprastojo krapo antpilą, skindami žiedyną su viršutine stiebo dalimi.

Pavasarinės raktažolės, kurią vadina šv. *Petro raktais*, žiedus kaimo žmonės renka ir dabar. Arbatą vartoja širdžiai stiprinti. Tuo pačiu tikslu valgo ir putino uogas su medumi.

Kraujavimo stabdymas ir žaizdų gydymas

Rytų Žemaitijoje, kaip ir visoje Lietuvoje, susižeidus kraujavimui sustabdyti ant žaizdos dėdavo plačialapį gyslotį (*trauklapį*) (8). Kraujavimui stabdyti dažnai naudodavo ir paprastosios kraujažolės (*kruvaunyko*) lapus, juos sutrindavo, uždėdavo ant žaizdos ir kraujas nustodavo bėgęs. Paprasčiausia priemonė kraujavimui sustabdyti, persikirtus koją, – užpilti ant žaizdos cukraus (1).

Žaizdas dezinfekuodavo spiritu ar degtine, užpilta ant džiovintų beržo pumpurų, surinktų ankstyvą pavasarį. Įpjauta vieta greitai užgydavo (5). Dezinfekavimui kartais naudojo ir pavasarį



Miškinė sidabražolė

limpančius topolio (tuopos) pumpurus, taip pat užpiltus degtine (8). Žaizdas plaudavo ir jonažolės užpilu (16). Nuo žaizdų, uždegimų naudojo ir vaistinės medetkos, kurias augino darže, žiedus (15). Saugantis uždegimo, žaizdas plaudavo vaistinės ramunėlės užpilu (18). Kad greičiau užgytų, įsipjovę žaizdas tepdavo alijošiaus (*gajaus*) sultimis (8) ar šaltalankio aliejumi (18). Įkandus šuniui, nuvalius kraują žaizdą apibarstydavo pumpotaukšlio sporomis („dulkėmis“). Žaizda greitai užsitraukdavo ir po kelių dienų nelikdavo nė žymės[2].

Kaulų lūžius gydė vaistine tauke (*kaulažole*). Žalią šaknį sutarkuodavo, lygiom dalim sumaišydavo su kiaulės taukais – pasidarydavo tepalas. Juo ištepę aprišdavo lūžusią koją. Ant žaizdų dėdavo ir taukės lapus (jų apatinę pusę), kurią prieš uždedant dar patrindavo (13).

Sąnarių skausmai

Miškuose rinkdavo dvėseliena smirdinčias paprastąsias poniabudes, vadinamas žemės taukais. Jas užpildavo degtine, palaikydavo dešimt dienų, paskui su tokia degtine trindavo skaudamus sąnarius; taip gydė ir artrozę. Kartais trynimui naudojo ir paprastosios musmirės užpiltinę. Ant skaudamų kojų (kelių) sąnarių dėdavo sušutintus

[2] *Liaudies medicinos patarimai*, 2009, Nr. 2, p. 7.



Paprastoji bitkrėslė

topinambų lapus, pamaišytus su moliu (18). Nuo sąnarių skausmų vartojo kaštonus, šių medžių sėklas ir žiedus. Rudą kaštonų sėklų (*obuoliukų*) žievę nuskusdavo, baltą vidų supjaustydavo ir užpildavo degtine, trindavo sąnarius, rankas ir kojas; užpildavo ir žiedus (8). Kadagių uogas apipildavo degtine ir kojas trindavo nuo sąnarių skausmo (16). Beržo pumpurų užpiltine trindavo skaudamus rankų (6) ir kelio sąnarius (9). Gydydamiesi nuo reumato, ant skaudamų sąnarių uždėdavo apatinę varnalėšų lapų pusę (13). Nuo sąnarių skausmų vartojo vaistines medetkas. Skaudamoms kojoms darydavo vonias iš pušų pumpurų, viržių (šilojų) ir bruknių (5). Kojų sąnarius gydydavo paparčių šaknimis. Šaknis sušutindavo, vėliau reikėdavo kišti kojas į tą sušutintą masę; jei širdis nesveika, taip gydytis nebuvo galima (9).

Odos ligų gydymas

Prakaituojančias kojas mirkė ąžuolo žievės nuovirose. Didžiosios ugniažolės, vadinamos *karpažole* ar *cinidolija*, sultimis buvo prideginamos karpos (5). Karpas tepdavo ir šviežių kiaulpienių sultimis – *pienu* (8). Joms atsikratyti naudojo ir tokį receptą: su pipirine sugrūsdavo kmynų sėklas, įdėdavo medaus ir truputį acto, kad būtų košelė. Einant miegoti ta košele ištepdavo ir aprišdavo karpą (14).

Nuo šašų padėdavo gyvatė. „Baba pasakojo, kad buvo mergička apšašijus. Virtuvėje tamsoje pagraibė, indaujoje rado, rodos, dešrą ir ją suvalgė. Suvalgius nusilupo šašai, pasidarė ana graži pana – bernai negalėjo akių atmušt. Pasirodė, kad ne dešrą, o virtą gyvatę suvalgė“ (18).

„Mama visada turėdavo zuikio taukų. Kai įsivarydavo rakštį, pūliuojančią vietą ištepdavo zuikio taukais ir rakštis iškrisdavo, o žaizda užsitraukdavo. Ant auglio-pūlinio dėdavo keptą svogūną – *cibulį*“ (8). Išvirdavo džiovintą baravyką ir dėdavo ant auglio-pūlinio, kurį baravykas ištraukdavo. Nuo odos ligos *rožės* mama gerdavo džiovintų bajorių (*bajorų*) žiedų arbatą. Savo vaiką, kurio odelė buvo apėjusi pūslėmis ir žaizdomis, du–tris kartus maudė vonikėje, paruoštoje iš ąžuolo žievių; jų juodumą nuskuto ir išvirė. Rudas nuoviras padėjo (7). *Rožę* ir dabar gydo spirite ištirpintu pikiu; keletą kartų patepus, liga pasitraukia (12). „Kojos *guzą* gydydavo moliu, sumaišytu su karvamėšliu. Masę uždėdavo ant gumbo ir po kiek laiko tas guzas sprogdavo“ (9).

Mažiems vaikams pažastis, riečiukus, kad nešustų, barstydavo pataisų šarkakojų (žembryčių) sporomis. Barstydavo ant žaizdų. Įgėlus bitei, ant įgeltos vietos uždėdavo sutrintą plačialapio gysločio lapą (*trauklapį*), – ir skausmą, ir patinimą nuimdavo (5).

Įvairius odos uždegimus gydydavo beržų, klevų, topolių pumpurais. Užvirindavo pumpurų arbatą, ją įpildavo į dubenį (*bliūdą*) ir sodindavo į tą dubenį sergantįjį arba dėdavo kompresus ant odos (9).

Ant nudegusios vietos uždėdavo skarelę, suvilgytą bent kiek paplaktame kiaušinio baltyme, – skausmas išnykdavo ir žaizda greitai užgydavo (4).

Pataisus stačiuosius atgirius (*patisonus*) užplikydavo ir arbatą naudojo galvai plauti nuo utėlių (7).

Kvėpavimo takų ligos

Saugodamiesi nuo peršalimo, vartojo česnaką. Peršalus nuo senų laikų iki dabar populiariausias vaistas – liepžiedžiai – mažosios liepos pražydę žiedai su pažiedlapiais. Jų arbatos duodama karščiuojant, kad ligonis išprakaituotų, nukristų temperatūra. Tokiu pačiu tikslu buvo vartojamos ir avietės (*aviečios*). Jas vartojo ir nuo *slogų*. Rudenį parsinešdavo aviečių stiebų (*kačanų*). Juos nušluostydavo, kai kas nuskusdavo odelę, perskeldavo per pusę ir išvirdavo skanią arbatą – jos išgėrus, pra-



Paprastoji jonažolė



Paprastoji pakalnutė

kaitas išmušdavo (8). Tokią arbatą ir dabar verda nuo kosulio. Daugiau kaip vieną stiklinę nereikia gerti – veikia kaip aspirinas (7).

Pavasarį prisiskindavo žibutės žiedų, kurių arbatą žiemą gerdavo nuo slogos; nuo jos vartojo ir rugiagėlių (*vosilkų*) žiedus (5). Nuo slogos į nosį lašindavo alijošiaus (*gajaus*) sultis (8), rinkdavo šalpusnių žiedus (3). Aviečių uogas suvirindavo su cukrum – cukraus dėdavo daugiau negu uogų. Tai buvo vaistai nuo slogos ir gripo. Išsivirdavo liepžiedžių arbatos, į ją įsipildavo aviečių sulčių (1).

Spanguolė – pirmoji pagalba nuo temperatūros (13). Prakaitavimui skatinti peršalus vartojo ir verdančiu vandeniu užpiltus šermukšnių žiedynus (6). Karščiui sumažinti – bulvių tarkių kompresus (8). Nuo peršalimo, kai užkimdavo balsas, tiko alijošiaus lapai. Juos supjaustydavo, sultis užpildavo ištirpintu medumi ir gerdavo (5).

Nuo peršalimo, kosulio gėrė čiobrelių ir raudonėlių arbatą. Šalpusnio žiedai – pirmas vaistas nuo kosulio. Peršalus virdavo grynas avižas su visais *lubiukais* (7). Kosulį lengvino šalpusnių lapų (16) ir karčia islandinės kerpenos (*vaistinės*) samanos, kurios gniužulus rinko pušynuose, arbata. Nuo kosulio gėrė pušų pumpurų arbatą, vartojo ir baltąsias plukes (*ožkabarzdžius*) (5). Vartojo ir gervuoges (*juodąsias aviečias*) (6), ir putino uogas, kurias ir dabar, sumaišę su medumi, visą žiemą po šaukštą valgo (18).

Darželyje auginamų šalavijų nuoviru skalaudavo skaudamą gerklę (2); tam tiko ir jonažolių arbata (16). Nuo gerklės padėdavo džiovintų bulvių žiedų arbata, žemuogės lapų, užpiltų karštu vandeniu, ištrauka (7).

Jei susirgdavo angina, vilnonę kojinę pripildavo karštų pelenų ir uždėdavo ant kaklo, prie kojų pridėdavo pakaitintą plytą, kaip mat viskas praeidavo, o jei dar išgerdavo liepžiedžių arbatos, tai pasveikimas būdavo garantuotas. Nuo anginos puikios vaistažolės buvo paprastosios juodgalvės (*bronelkos*) (3). Pavasarį, dar gegutei neužkukavus, sugaudavo rupūžę. Sugautą trumpam palaikydavo vandenyje, kad nusiplautų; po to užpildavo *samagonu*, o kai *samagono* nebuvo, – degtine. Palaikydavo ne ilgiau kaip 1–2 paras, kad užpilas nepageltonuotų. Po to rupūžę išimdavo ir skystį po truputį gerdavo, gydydamiesi nuo anginos. Šį receptą naudoja ir dabar (18). Angina turi būti nepūliuojanti. Žalmargė (žalioji) rupūžė dar geresnė. Nuodai stiprūs, užpiltinė labai karti, galima gargaliuoti. Daug gerti negalima – po arbatinį šaukštelį. Vienas girtuoklis (*pijokas*) 100 gramų išgėrė ir vos nenumirė (7).

Nuo bronchito ir kosulio buvo vartojamas pavasarinės raktažolės (šv. *Petro raktų*) šakniastiebių užpilas (5). Zuikiškės kaime ir dabar nuo šių ligų



Pavasarinė raktažolė



Šalpusnio lapai

vartojami raktažolių žiedai. Nuo gerklės ir bronchito vartojo pelkėse augančius karklavijus. Jų džiovintus stiebus susilaužydavo ir išsivirdavo. Užsiplikydavo su medumi ir pagydavo (7). Kosulį, bronchitą, plaučių ligas gydydavo liepžiedžiais, sumaišytais su šlapimu (9). Nuo kosulio ir bronchito vartojo vaistus, pagamintus iš kanapių sėklų ir nasturtų žiedų. Mama juos paruošdavo taip: kanapių sėklas užplikydavo karštu vandeniu, ilgai pamirkydavo, nusunkdavo, išmirkusias sėklas sutrindavo, sutrintą *košę* užpildavo virintu vandeniu. Kad poveikis būtų didesnis, užplikydavo nasturtų žiedus, jų arbatą atvėsindavo ir supildavo ant kanapių košės. Taip gaudavo „dvigubus“ vaistus (13)

Kankinant kosuliui, gerdavo šalpusnio žiedų arbatą, nes šių augalų gleivės valo bronchus. Nuo bronchito vartojo ir anksti pavasarį nuskintų pušies pumpurų užpilą (18). Taip gydydavo ir vaikus.

Jei sunku kvėpuoti, plaučiams labai sveika pavasarį skintų pušų pumpurų arbata. Nuo dusulio gerdavo šalpusnių arbatą, valgė putino uogas (5). Mama džiovino kadagio uogas ir iš jų nuo sunkumo, dusulio virdavo arbatą (8). Gydantis nuo astmos reikėjo karštų bulvių įdėti į kokį indelį, užsidengti rankšluosčiu galvą ir kvėpuoti garais. Tuo pačiu metu mažais gurkšneliais gerti karštą bruknių arbatą (jos galima išvirti iš džiovintų ar šviežių bruknių lapų bei uogų). Po to atsigulti ir šiltai apsikloti. Naudojo ir kitą receptą. Pusę litro pridėdavo ajerų šaknų ir užpildavo virintu vandeniu, o antrą puslitrį – skėtinių marenikių (*barvinkų*), kurias irgi užpildavo virintu vandeniu. Visą mėnesį reikėjo gerti po kelis gurkšnius ajerų ir po kelis gurkšnius *barvinkų* (16).

Paprastojo šermukšnio žiedai vartoti plaučių uždegimui gydyti (5). Nuo šios ligos padeda nasturtos (15) ir liepžiedžių arbata (18).

Virškinimo sistemos ligos

Žmones ir seniau vargino dantų skausmas. Jam numalšinti vartojo įvairius vaistus, net rupūžes: „Džiovintos rupkės kulšikę užkišdavo už dantų skausmui nuimti“ (8).

Senovėje ant žarijų padėdavo drignių sėklų, išsižiodavo, sėkloms degant smarvė eidavo į burną ir iš dantų kirminiukai iškrisdavo (6)

Jei dantys išklibdavo ar būdavo aptraukti (sakydavo, kad skorbutas „ėda“), burną skalaudavo ąžuolo žievės nuoviromis (5). Į išgedusio danties skylikę įsidėdavo gvazdikėlį ir skausmas praeidavo. Norėdami, kad skaudamas dantis iškristų, jį badydavo nuodingo žalčialunkio šakele. Seneliui skaudėjo dantį. Su žalčialunkio šakele pabadė ne tik skaudantį, bet ir kelis greta. Iškrito visi dantys (18).

Nuo viduriavimo dažnai vartojo mėlynes. Susidžiovindavo šakeles su uogom ir gerdavo arbatą. Taip gydėsi vaikai ir suaugusieji. Viduriuojant

naudojo ir kartųjį kietį (pelyną), kurį vietiniai žmonės vadino *metėlėm*. Nupjaudavo visą stiebą (*kačianą*) su žiedais ir sudžiovindavo. Susirgus gerdavo arbatą (8).

Geras vaistas nuo viduriavimo buvo ir miškinė sidabražolė (*degimo šaknis* ar *sribnykas*). Gydydamiesi gėrė jos šakniastiebių nuovirą. Nuo viduriavimo vartojo ir ąžuolo žievę (13). Viduriuojant sutarkuodavo obels kempines ir užpildavo karštu virintu vandeniu; tokį užpilą paskui gerdavo (3).

Kmynų vaisių arbata padėdavo nuo vidurių užkietėjimo (15). Jiems palaisvinti išsispausdavo alijošiaus (*gajaus*) sulčių (8).

Vasario pabaigoje – kovo mėnesį skindavo ir nuo skrandžio žaizdų vartojo degtine užpiltus topolio pumpurus. Jų prisiskina ir dabar (7).

Sumažėjus skrandžio rūgštingumui, valgė šermukšnio ir paprastojo putino uogas (5). Be to, vartojo spanguoles (*spanges*), gėrė citrinų arbatą.

Priešingai – esant padidėjusiam skrandžio rūgštingumui, gerdavo vaistinės ramunės (*ramunėl*ės) ir paprastosios takažolės arbatą, pelyno (*metėlės*) užpilą. Vartojo ir paprastąją jonažolę (*šventjonį*). Skindavo, kai pradėdavo žydėti. Jos labai graži ir skani arbata mažina skrandžio rūgštingumą. Retkarčiais galima išgerti (5). Skrandžio rūgštį „numuša“ ir bulvių tarkiai (*sunka*), kurią galima gerti lig vasario (7). Pavasarėjant dygstančių ir pažaliavusių bulvių vartoti negalima, nes jos tampa nuodingos.

Sutrikus skrandžio virškinimui, gerdavo trilapių pupalaiškių (*puplaiškių*) arbatą (5), balinio ajero šakniastiebių nuovirą (17). Skrandyje trūkstant gleivių, gerdavo linų sėmenis (5). Valerijono sudžiovintas šaknis užpildavo degtine ir gerdavo nuo skrandžio (3). Nuo skrandžio ligų vartojo ir šaltalankius (6). Baba visada turėdavo gyvatę, sugautą gegutei neužkukavus. Degtine užpilta gyvatė kvepia obuoliais. Vartojo virškinimui pagerinti. Kaimynui buvo skrandžiui blogai, užėjo, baba davė nuo gyvatės nupiltos degtinės taurikę (13).

Miškinės sidabražolės (*degimo šaknelės*) šakniastiebių nuoviru gydė skrandžio uždegimą (6). Ją vartojo ir nuo skrandžio opos (16). Nuo skrandžio ir pilvo skaudėjimo daug kas gerdavo pelyno (*metėlės*) užpilą. Skrandžio žaizdoms gydyti gerdavo trilapio pupalaiškio užpilą. „Po pusę stiklinės dažnai ir ilgai pagerti reikia“ (1). Nuo skrandžio uždegimo ir dvylikapirštės žarnos skausmų pavasarį rinktus topolių išdžiovintus pumpurus užpildavo degtine ir spiritine ištrauką gerdavo lašiukais (18). *Tofiliukų* čierkiuką išgerdavo ir skaudant viduriams, nes padeda nuo negalavimų (5). Baltojo topolio (tuopos) pumpurais gydydavo dvylikapirštės žarnos žaizdas. Pumpurus dešimt dienų palaikydavo užpiltus medumi, o po to gerdavo jų užpilą (9). Nuo kasos ligų kasdien išgerdavo po stiklinę pelynų arbatos (13).

Anksti pavasarį, o jei šilta, dar vasario pabaigoje skindavo beržų pumpurus, juos išdžiovindavo, užpildavo spiritu ar degtine. Po to gerdavo nuo pilvo skaudėjimo (5) ar skrandžio uždegimo (18).

Nuo žarnyno ligų (*pilvo skaudėjimo*) gydėsi, gerdami trilapio pupalaiškio (5) ir kmynų (6) arbatą. „Kai suskausdavo vidurius, anglių sutriauškindavo ir sveiki užaugo“ (3). Skaudant pilvui, valgė česnaką (8). Nuo vidurių skausmų gerdavo kiaulpienės šaknų arbatą (5).

Vaikai neretai turėdavo kirminų (askaridžių, spalinių). Norėdami jas išvaryti iš žarnyno, girdydavo paprastosios bitkrėslės (*čižmaro*) žiedynų užpilu (5). Gilvyčių kaime nuo kirminų duodavo šaukštelį žibalo, dar padegindavo žąsies plunksnų, degėsius suberdavo į vandenį ir liepdavo išgerti (10).

Apetitui pagerinti gerdavo pupalaiškio lapų užpilą (16). Be to, užsiplikydavo apynio spurgus ir triskart per dieną prieš valgį gerdavo arbatą. Apynius augino sodyboje. Apetitui gerinti vartojo ajerus; apvytintų ir sutrintų šakniastiebių miltukų užpilą gerdavo prieš valgį po arbatinį šaukštelį (5).

Kaimo žmonės suprato ir vitaminų svarbą. Rinkdavo erškėčių uogas, kuriose daug vitaminų. Iš uogų išrinkdavo ar išplaudavo dygias sėklas. Gerdavo sveiką erškėčių vaisių arbatą (1). Gervuogių lapų, aviečių lapų ir juodųjų serbentų šviežių lapų dėdavo lygiom dalim ir virdavo vitamininę arbatą (13).

Vaistinės medetkos žiedų užpilą vartojo kepenims gydyti. Pateikėjos mama nuo kepenų ligų vartojo ir dvinamę katpėdę. Turėjo krepšį džiovintų žolių, virdavo arbatą (5). Kepenis gydė ir smėlyninio šlamučio užpilu (7). Nuo jų ligų vartojo jonažolę, kurią vadino jonažole, arba šventjoniu (18). Kiaulpienes vartojo tulžiai valyti (18).

Gydymasis nuo vėžio

Seniau niekas nesakė, kad serga vėžiu. Sakydavo, kad „atbulas skaudulys aug“. Gal dėl to, kad, skir-



Vaistinė ramunė



Vaistinė taukė

tingai nuo įprastų skaudulių, piktybinis nepratrūkdavo ir sergantysis dažnai mirdavo (8). Skrandžio skausmą vadino „pilvuko slogas“. Nuo skrandžio vėžio gerdavo didžiosios ugniažolės (*karpažolės* ar *cinidolijos*) arbatą. Gydydamiesi nuo vėžio, gėrė triskiaučio lakišiaus (žydo utėlės) arbatą, vartojo ir didžiąją varnalėšą. Beržo kempinę – juodąjį beržo grybą, užplikytą verdančiu vandeniu ir sutrintą, – vartojo nuo vėžio (5). Nuo vėžio gerdavo ant rupūžės užpiltą degtinę (18). Gydydamiesi nuo vėžio vartojo ir miškinę sidabražolę (*degimo* šaknį) (7). Ją rinko miške, pievose, toli nuo kelio. Vienai moteriai susirgus krūties vėžiu, nupjovė krūtį. Papilėje daktaras patarė gydytis „degimo šaknim“. Prisikasusi šaknų jas nuvalė, sutarkavo bulvine tarka, paskui išdžiovino. Po arbatinį šaukštelį valgė triskart per dieną, užsigerdama vandeniu. 22 metus dar išgyveno ta moteris.

Kita moteris sirgo ketvirtos stadijos gimdos vėžiu. Ji degtine užsipylė paprastąją (raudoną) musmirę, palaikė dvi–tris savaites ir gėrė po kelis lašiukus triskart per dieną. Chemoterapijos jai netaikė. Pasveiko ir iki šiol tebegyvena (18).

Inkstų ir šlapimo takų ligos

Valydami iš šlapimtakių akmenis, nuo inkstų ligų gerdavo paprastosios takažolės arbatą. Inkstus valo ir kiaulpienės. Nuo šlapimo pūslės ligų vartojo spanguoles. Be to, naudojo ir tokį receptą: kartu sudėję virdavo džiovintą kiaulės pūslę ir miltinės meškauogės, kurios rasdavo miške prie Kuršėnų (dabar čia išnykusi), lapus; įdėdavo ir kadagio uogų (18). Akmenukus iš inkstų valydavo ir tokiu būdu: dukart per savaitę darydavo šiltas vonias iš avižų šiaudų nuoviro. Pagulėjus šiltoje vonioje dešimt minučių, reikia minutei pasinerti į šaltą vandenį. Procedūrą pakartoti tris kartus. Naudingi ir pusantros valandos trukmės apvyniojimai, suvilgius audinį avižų šiaudų nuoviru; juos reikia daryti dukart per savaitę (11).

Inkstams gydyti vartojo džiovintas kadagio uogas, vadinamas „kadagių pipirais“. Pavasarį surinktus (kol lapiukai neišsiskleidę) beržų pumpurus užpildavo degtine ir vartojo šlapimo pūslei gydyti (6).

Nuo inkstų ligų gerdavo dvinamių katpėdžių arbatą. Seniau jų buvo pilni miškai, rasdavo įvairių spalvų. Dabar nebematyti. Šlapimo pūslės ligoms gydyti gerdavo sėjamosios petražolės šaknų arbatą. Pasitarkuodavo gabalą krieno šaknies ir sumaišę su medum suvalgydavo šaukštą – nustodavo skaudėti (5).

Susirgus šlapimo pūslės ir inkstų uždegimu gerdavo dirvinio asiūklio (vadinto *grįžgeguže, eglike, gegužiuku*) arbatą. Pirmas vaistas nuo šlapimo pūslės uždegimo – išvirti gabalą džiovintos kiaulės pūslės ir išgerti nuovirą. Taip pat nuo šios ligos vartojo ir čiobrelius (7).

Nuo pūslės uždegimo gėrė džiovintų paprastųjų naktižiedžių (*pūslikių)* arbatą (1). Nelaikant šlapimo, patardavo tris–keturis kartus per dieną vartoti po truputį (užsidėjus ant peilio galo) gysločio (*trauklapio*) sėklų miltelių; liepdavo gerti po taurelę aguonų pieno (17).

Kitų ligų gydymas

Akių ligos. Nuo trachomos į akis pildavo smulkų cukrų (7). Sergant akių uždegimu, akis plaudavo vaistinių ramunėlių užpilu (18). Kad akys būtų sveikesnės, valgė mėlynes (13).

Apalpimas. Prieš eidami į bažnyčią, į atlaidus kaimo žmonės suvalgydavo žalių rūtų, kad žmonių spūstyje nenualptų (9).

Apendicitas. Jei šoną skaudėdavo, nuo apendicito vartojo geltonojo (laukinio) vilkdalgio šakniastiebį (8).

Cukraligė. Mėlynių lapų arbata mažina cukraligę (18).

Dizenterija. Senelio visi broliai ir seserys 1914 m. išmirė nuo dizenterijos. Nebuvo nei vaistų, nei daktarų. Senelis gėrė kraujažolių arbatą ir išgyveno (18).

Gelta. Nuo geltos gerdavo geltonojo bobramunio (*geltonos ramunės*) arbatą (18).

Kojų tinimas. Tinstant kojoms, darydavo vonias iš rasakilos (*raskilėlės*) (5).

Moteriškos ligos. Nuo moteriškų ligų (*baltųjų*) *buvo* naudojamos baltažiedės notrelės, vadinamos *gerosiomis dilginikėmis* (8). Nuo moteriškų ligų padėdavo ir paprastosios kraujažolės – *kruvaunykai* (6).

Radikulitas. Nuo radikulito į čiužinį (šieniką), kurį pasitiesdavo po nugara, prikišdavo paparčio (stambialapio šakio) lapų (6). Guldama pusseserė iš visų pusių kelminio paparčio lapais nuo skausmo apsidėdavo strėnas (8). Kai skaudėdavo nugarą, liepdavo išsivanoti gailiosiomis dilgėlėmis (*notrėlėmis*) (5).

Reumatas. Nuo reumato gydydavosi musmirėmis. Jas išdžiovindavo, sumesdavo į degtinę, išlaikydavo du–tris mėnesius ir tuo užpilu trindavo skaudamą vietą (2). Kiti užpilą naudojo jau po kelių savaičių (1).

Jei reumatas kojas „sukdavo“, į verdantį puodą sudėdavo po gerą šluotą viržių (šilojų), pušų jaunų ūglių, bruknių šakikių ir tokiame nuovire mirkydavo skaudančias kojas. Reumatui gydyti naudojo ir kelminio (*kerinio*) paparčio šakniastiebius: jų odelę nulupdavo, baltą šaknį užpildavo spiritu ar degtine ir palaikę trindavo skaudamą vietą (5).

Tuberkuliozė. Kai eidavo pas užkrečiamą ligonį, sergantį *džiova* ar kita liga, į kišenikę įsikišdavo česnako (8).

Gyvulių gydymas

Apie gyvulių gydymą medžiagos surinkta nedaug. Pastebėta, kad dažnai augalai, kuriais gydėsi žmonės, buvo naudojami ir jų auginamiems gyvuliams gydyti.

Viena iš dažniausių gydytų ligų – viduriavimas. Naudojo jaunų ąžuolų žievę. Juodą luobą nulupdavo, žalsvą sluoksnį nuskusdavo ir prisidžiovindavo ilgesniam laikui. Gyvuliui susirgus, džiovintą žievę išvirdavo ir nuovirą sugirdydavo. Taip gydė paršiukus ir veršiukus (8). Nuo viduriavimo duodavo ir džiovintų mėlynių uogų (3). Viduriuojantiems paršiukams duodavo miškinės sidabražolės šakniastiebių (7).

Nuodingo augalo paprastosios bitkrėslės (čižmaro) žiedų užpilo įpildavo paršams – kirmėlėms išvaryti ir apetitui pagerinti (5).

Kitąsyk gyvates gaudydavo, virdavo ir duodavo kiaulėms, kad geriau ėstų. Paršiukams dėl apetito taip pat sušerdavo virtą gyvatę (18). Gyvačių pasigaudavo „Varnapelkėje“ už Dengtilčio. Virdavo puode ant bulvių viršaus. Išvirę sukapodavo ir sumaišydavo su bulvėmis. Kiaulės labai pasitaisydavo (13).

Kurtuvėnuose, ratinėje (*vazaunėje*), gyveno gyvačių gaudytojas, kuris gyvates pardavinėdavo (15).

Šimtametė baba pasakojo, kad kitąsyk buvo toks atsitikimas. Šeiminykės bernas parnešė prisirinkęs gyvačių ir sudėjo į blėką po pečium kepti kiaulėms. Kitoj blėkoje buvo vėdarų. Mergos išėjo į šokius (*viečiorus*). Šeimininkė išeinančioms pasakė:

– Mergikės, kai pareisit po viečiorų, yra po pečium vėdarų užvalgyti.

Taip ir padarė. Viena buvo labai strazdanota (*ryža*). Suvalgė – traškūs vėdarai. Mat vietoje vėdarų paėmė skardą su gyvatėmis ir suvalgė gyvatę. Ant ryto pradėjo šašai ant veido darytis. Nusilupo šašai. Tai, kur nusilupo šašai, neliko strazdanų. Kitoms nieko neatsitiko, nes joms vėdarai nepatiko ir jų beveik nevalgė.

Kai kiaulė pradėdavo „ūžti, kad neieškotų kuilio“, išvirdavo varnalėšos (*lakapu*šo) šaknį ir nuoviro truputį įpildavo į jovalą (8). Varnalėšos šaknų arbatą kiaulėms duodavo apetitui pagerinti (6).

Daržuose visada būdavo vaistinių medetkų. Į ėdžias jų įdėdavo karvėms, rodos, po apsiveršiavimo (8).

Gyvatė buvo šunį įgėlus. Tada davė priešnuodį – sutraiškė keturias bites ir su duona (*dūna*) įkišo šuniui į snukį. Šuo įlindo į rugius ir parėjo po savaitės; pamažu atsigavo ir pasveiko (7).

Ar dar gydomės žolėmis?

Visuotinės kompiuterizacijos ir interneto amžiuje apie ligas ir vaistus žinome labai daug. Jau baigia išmirti paskutinės kaimo bobutės žolininkės ir vaistų einame į vaistinę. Kai nuolat skubame ir lakstome išsižioję, neturime laiko vaikščioti po pievas... O jei ir norėtume prisirinkti reikiamų žolių, jas surasti ne taip paprasta, nes daug natūralių pievų suarta, užsodinta miškais ar dėl apleidimo neatpažįstamai pasikeitę – jau sunku jose rasti čiobrelių, jonažolių ar miškinių sidabražolių (*degimo šaknų*).

Kita vertus, nepagrįstai pakilus vaistų kainoms, dalis mūsų iš naujo „atrandame“ vaistažoles, žolelių arbatžoles, kurių galima įsigyti ekologiniuose vaistažolių ūkiuose (pvz., Jadvygos Balvočiūtės) ar turgeliuose. „Švariose“ vietose ir dabar nepatingime pasiskinti liepžiedžių, dar surandame čiobrelių, pasirenkame spanguolių. Kartais dar naudojame ir receptus, aptiktus senose knygose. Štai vienas iš tokių receptų, kuriuo gydomasi nuo sąnarių skausmų: „Reikia į stiklainį pridėti jonpaparčių lapų, užpilti degtine ir pastatyti ant lango, kad gautų daugiau saulės šviesos; palaikyti dešimt dienų. Esant skausmui gerai ištrinti su kamparo spiritu, o po to su jonpaparčių tinktūra, kurią turėsime iš anksto pasigaminę. Po to, prieš einant miegoti, ištrintą vietą šiltai aprišti.“

Daug keliaujame ir esame atsivežę naujų augalų. Darže sodiname iš Šiaurės Amerikos kilusius topinambus, vadinamus bulvinėmis saulėgrąžomis. Topinambai – geri vaistai, kraujyje mažina cukrų, galima valgyti jų salotas. Ant palangių greta senovinio alijošiaus neretai auginame kvapiąją kaliziją (*auksinį ūsą*), kuris užpilamas degtine ir trinami skaudami sąnariai. Sako, kad, kramtant jo lapus, galima išsaugoti klibančius dantis. Prekybos centrų daržovių skyriuose galime nusipirkti imbiero šakniastiebių, kurie kaip prieskoniai buvo vartoti jau senovės Romoje. Imbierai, panašiai kaip česnakai, padeda nuo gripo ir peršalimo. Infekcinėms ligoms gydyti, imunitetui stiprinti naudojama džiovintos ežiuolės arbata.

Pavasarį, trūkstant vitaminų, geriame beržo ar klevo sulą. Kartais gaminame „žaliuosius kokteilius“, kurių gali būti įvairių. Štai vienas iš receptų: sudėti šviežių garšvų, kiaulpienių, žliūgių, dilgėlių lapų, truputį užpilti vandens, išplakti, skoniui pagerinti įdėti banano, įpilti kefyro (13).

Taigi, laikas bėga, papročiai keičiasi, o žoleles ir dabar teberenkame. Būkime sveiki!

Pateikėjai:
1. Augustienė (Tamošaitytė) Liuda, g. 1912 m. Giriškių k., Šaukėnų vlsč.
2. Čepulytė Antanina, g. 1922 m., gyv. Trauleinių k.
3. Diringienė (Bražaitė) Antanina, g. 1923 m. Giriškiukų k., Šaukėnų vlsč.
4. Gajauskienė Jadvyga, g. 1930 m. Svilės k.
5. Gelžinienė (Trainytė) Elena, g. 1923 m. Pikužių k., Padubysio vlsč.
6. Ivanauskienė (Šarauskaitė) Ona, g. 1904 m. Šonos k., Šaukėnų vlsč.
7. Jankevičienė (Kazlauskaitė) Teresė, g. 1936 m. Grybinės k., Užvenčio vlsč.
8. Kazlauskienė (Dzinzalietaitė) Zosė, g. 1927 m. Molinių k., Šaukėnų vlsč.
9. Kierienė Stefanija, g. 1928 m. Kurtuvėnuose.
10. Kiršinas Jonas, g. 1929 m. Gilvyčiuose.
11. Leonavičienė Jadvyga, g. 1913 m. Šaukėnuose.
12. Liutkienė Jadvyga, g. 1931 m. Telšių r.
13. Marcinkienė (Gelžinytė) Stasė, g. 1949 m. Paširvės k.
14. Mizgirdienė Aldona, g. 1933 m. Šiauliuose.
15. Paulauskienė Antanina, g. 1932 m. Kurtuvėnuose.
16. Ražinskaitė Johana, g. 1921 m. Akliuko vs., Šaukėnų vlsč.
17. Savickienė Julija, g. 1903 m. Judlės k.
18. Zajančauskienė Paulina, g. 1940 m. Bacaičių k., Kuršėnų vlsč.

Vytenis RIMKUS

Dubysos aukštupio malūnai

Nuotraukos iš autoriaus asmeninio archyvo

Įžymusis kraštotyrininkas Česlovas Kudaba, keliaudamas po Žemaitiją, ypač žavėjosi Dubysos šlaitais: „Išvaizdingos Bazilionų apylinkės. Rytuose Dubysos klonis. Vertingi praeities liaudies techninės kūrybos paminklai – vandens malūnai. Vienas jų yra prie Dengtilčio kaimo. Sakoma, buvęs toje vietoje tiltas su šiaudų stogu. Kiti malūnai Mirskiškėje ir Bernotuose.“[1] Po 1831 m. sukilimo sustojus Dubysos–Ventos kanalo statybos darbams, „<...> ant Dubysos krantų vienas prie kito pradėjo augti vandens malūnai: Dengtilčio, Mirskiškės, Bernotų, Burkšų, Darbučių. Kelionės aplinkinių ir tolimesnių vietovių žmonėms su būsima duona į juos būdavo lyg šventas ritualas, kuriam labai rimtai ir susikaupę iš anksto ruošdavosi“[2].

Pradedant nuo Dubysos ištakų – Rėkyvos ežero pakrančių – pelkių pirmoji užtvanka formuoja didelę užtvanką, apsupusią Reizgių piliavietę, kita užtvanka yra Bubiuose, kurios vandens energija naudojama lentpjūvėje. Tarpukario metais čia veikė garsinė signalizacija, kuri anksti rytą, nustatytą valandą, garsiai skelbė darbo pradžią. Tas signalas buvo girdimas plačiose apylinkėse. Už kelių kilometrų palei plentą veikė kita – garinė – lentpjūvė, kuri taip pat garsiai skelbdavo darbo pradžią. Žmonės juokaudavo, kad vyksta lenktynės, kuri signalizacija bus garsesnė ir daugiau darbininkų laiku prisikvies. Bubiai – judri kryžkelė, praeityje, XIX a. pradžioje, čia buvo numatyta įrengti kasamo Dubysos–Ventos kanalo žiemos bazę laivams[3]. Dabar plytinti didelė klampi pelkė – tai buvusios tos bazės liekana, baigianti užželti. Dar prieš keletą dešimtmečių čia buvo įspūdingas tvenkinys, kuriame būta daug žuvų, apie tai liudijo gausūs pakrančių meškeriotojai.

Už poros kilometrų nuo Bubių – Mirskiškės (Miršiškės) dviaukštis malūnas, išlikęs iki mūsų dienų su veikiančiais malimo įrenginiais. Jis galėtų malti, bet, anot atsiėmusių Mirskiškę savininkų, labai mažai tebėra užsakovų, taip kad jo darbas nebeapsimoka. Bubiai ir Mirskiškė – buvusios, o iš dalies ir tebesančios grafų Zubovų ir jų palikuonių valdos.

Kitas vienaaukštis medinis Bernotų malūnas turėjo senovišką sukimosi ratą ir turbiną, jame gyveno savininkas, vėliau – malūninininkas-prižiūrėtojas. Dideliame tvenkinyje buvo daug žuvų, nes jas galėdavo gaudyti tik nuleidus tvenkinio vandenį. 1983 m. apie šią vietovę buvo rašoma: „Atšaka į kairę veda prie Bernotų malūno griuvėsių, kėsančių po senais gluosniais. Baigia užželti mažai kieno vaikščiojamas takelis prie apirusio liepto, kabančio

[1] Kudaba Č., *Kalvotoji Žemaitija*, Vilnius: Mintis, 1972, p. 33.

[2] *Iš tėviškės rankų* (parengė H. Smilgys), Lietuvos kultūros fondas, 1990, p. 22, 25.

[3] Mačiulis D., Ventos–Dubysos kanalas, *Padubysio kronikos*, 2014, Nr. 2 (3), p. 25–47.

virš užtvankos. Tylu, nuošalu prie buvusio Bernotų malūno, tik upė garsinasi, gaudžia, krisdama nuo akmeninių pakopų, o paskui ji tarsi sutrinka, sukasi, prasispraudusi pro krantus apgulusius medžius ir krūmus, Dubysa vėl atkunta...“[4] Šiuo metu malūnas sunyko, pastatas nugriautas, tačiau statomas naujas namas pagal buvusį mastelį, jau įrengtas naujas medinis ratas. Malūnas taps, atrodo, savotiška poilsine vieta.

Tarp Bernotų ir Dengtilčio kanalo pakrantėse yra buvę keletas plytinių, koklių gamykla. Toje vietoje buvo daug iš kanalo statybų metu iškasto molio, o ir pati vietovė buvo molinga. Iš tų plytinių plytų buvo pastatyta nemažai mūrinių namų Šiauliuose, pvz., tuo metu modernūs dideli pašto rūmai išliko nesugriauti net per miesto bombardavimus. Koklių dirbtuvė kurį laiką veikė ir tarybinės okupacijos metais.

Žymiausias iš tų malūnų yra Dengtiltyje, su juo susiję įvairūs nutikimai. Užtvanka įrengta ant senosios Dubysos vagos, taip vadinamojo Sendubysio, prie jos pastatytas medinis dviaukštis pastatas, jame buvo malama, gyveno ir savininko šeima. Už pusšimčio metrų buvo ir tebėra tiltas per kanalą. Visi minimų Dubysos malūnų hidrotechninė įranga ganėtinai sudėtinga, reikėjo tvenkti ir kanalą, ir Sendubysį, daryti perkasas vandeniui tvenkiniuose sukaupti. Pasakojama apie vietovės pavadinimą, kodėl tas tiltas buvęs apdengtas, manoma, šiaudiniu stogu. Tvirtinta, kad tikrasis vietovės ir malūno pavadinimas esąs „Daugtiltis“, tačiau vietos gyventojai tokio vietovardžio nežino, nors dėl dviejų tiltų artumo toks pavadinimas gal ir pasakomas[5].

Apie Dengtiltį štai dar ką galima pasakyti. Tiesiai į tiltą leidžiasi vieškelis Pašiaušė–Bazilionai, labai staigus ir aukštas kairysis Dubysos šlaitas, atnešęs daug nelaimių. Apie 1937 m. buvo organizuoti viešieji darbai ir kalnas pažemintas. Kasama buvo kastuvais, ištiestais bėgiais žemės nuleidžiamos žemyn vagonėliais, o tušti į viršų užtempiami arkliais. Tuo pat metu panašiu būdu buvo nukastas ir tolėliau nuo malūno kylantis to paties vieškelio dešinysis slėnio šlaitas – Beinoriškės kalnas, Bazilionų link. Žemių sampilos ir dabar yra išlikusios.

1944 m. vasarą šiose apylinkėse buvo ilgam apsistojęs frontas. Dangtiltis buvo rusų rankose. Abu tiltai buvo paruošti sprogdinti, visur mėtėsi minos, man pačiam teko jas matyti ir čiupinėti. Grįžus ir apsigyvenus savininkams malūnas buvo pradėtas ruošti darbui, tvenkinyje kaupėsi vanduo ir žuvys. Keli paaugliai sumanė pažuvauti, surado sprogdiklį, įtaisė į prieštankinę miną ir su viela įsiūbavę sviedė į tvenkinio vidurį. Nugriaudėjo stiprus sprogimas, stulpu iškilęs vanduo su purvais užliejo tiltą, iš malūno išbyrėjo visi langai, išsigandę paaugliai išbėgiojo nebesurinkę net žuvies, kurios buvę nemažai ant pakrančių ir vieškelio.

Antrojo pasaulinio karo metais, pradėjus represuoti žydus, Dengtilčio malūnininkas Chaimas Noikė rinko apylinkių ūkininkų parašus, kad jo šeimos neuždarytų į getą, o kaip geram malūnininkui leistų toliau dirbti malūne. Žmonės po tuo raštu pasirašė, o, įteikus tą raštą okupacinei nacių valdžiai, Šiaulių laikraštyje „Tėviškė“ pasirodė straipsnelis „Bazilionų lenkai – žydų užtarėjai“. Paminėtos ir pasirašiusiųjų pavardės: Michnevičius, Chomskis, Pikelis, Korizna ir kt. Provokacija – akivaizdi. Paradoksalu ir tai, kad daugybė pasirašiusiųjų vėliau tarybinės valdžios buvo ištremti į Sibirą jau kitomis dingstimis ar šiaip nukentėjo[6]. Dengtiltį persekiojo nelaimės ir toliau. Ant kelio iš pasalų neaiškia dingstimi buvo nužudytas žmogus, grįžusių žydų šeima taip pat buvo užpulta, apiplėšta, kažkuris ir nužudytas. Likusieji iš šios vietovės dingo. Kolūkio laikais malūnas veikė, šalia vandens turbinos buvo įrengtas mechaninis variklis, jame gyveno žmonių. Nepriklausomybės metais malūnas buvo apleistas, pamažu nyko, bet buvo įtrauktas į saugotinų paminklų sąrašą. Dabartiniu metu jame šeimininkauja nauji savininkai, pastatas ir aplinka restauruojami, Dengtiltis atgyja naujam gyvenimui.

Malūnų yra buvę ir ant smulkių Dubysos intakų, pvz., Šiaušės. Tai apie 30 km ilgio labai vingiuotas upelis, ištekantis iš Rėkyvos ežero. Ties Pašiauše dar XX a. pradžioje veikė ratinis vandens malūnas, tačiau jis negalėjo išlaikyti Dubysos malūnų konku-

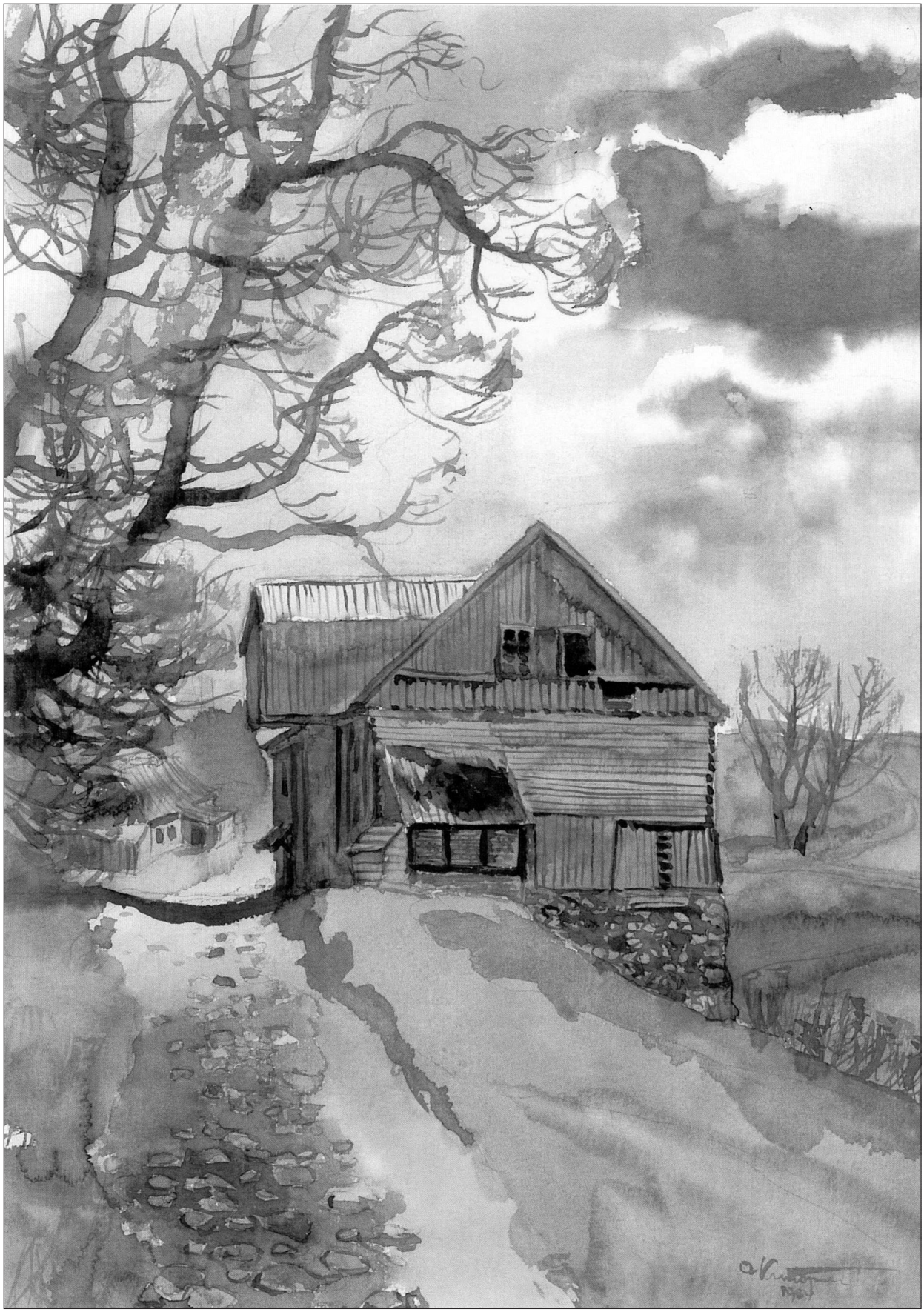
[4] Telksnytė M., Račkaitis V., *Dubysa*, Vilnius: Mintis, 1983, p. 23.

[5] Bražas V., „Dengtiltis“ ar „Daugtiltis?“, *Laikas*, 1993-09-01; Rimkus V., Atgarsiai: Dengtiltis – „Dengtiltis“ ar „Daugtiltis?“, *Laikas*, 1993-09-01.

[6] Bazilionų lenkai – žydų gynėjai, *Tėvynė*, 1941-08-03, Nr. 5; Žadeikytė R. (parengė), Po 60 metų atskleista žydo malūninko istorija, *Šiaulių kraštas*, 2005-08-20, p. 7; Rimkus V., Iš Dengtilčio kronikų, *Gimtinė*, 2005-11-01-30, p. 1, 6.



Dengtilčio vandens malūnas. Antanas Krištopaitis, popierius, akvarelė, 1984 m.



Mirskiškės vandens malūnas. Antanas Krištopaitis, popierius, akvarelė, 1984 m.



Burkšai, buvusio Karolio Zavargageno vandens malūno vieta. Antanas Krištopaitis, popierius, akvarelė, 1984 m.

rencijos ir jo paskutinis savininkas vokietis Karolis Zavergagenas pasistatė jau minėtą Burkšų malūną ant Dubysos. Netoli Rėkyvos ežero, ant Šiaušės, yra buvęs Būdų malūnas. Jis veikė maždaug iki XIX a. vidurio. Buvo išlikusios tvenkinio ir pylimo liekanos, kurios visiškai išnyko prasidėjus apylinkėse melioravimo darbams. Jau tarybiniais laikais panaudojus buvusio Pašiaušės malūno užtvanką pastatytas naujas tiltas Pašiaušės–Bazilionų vieškeliui, susidarė apie trijų kilometrų ilgio tvenkinys, pasiėmęs dalį Vyžos upelio.

Ties Bagdoniškės dvaru į Šiaušę įteka visiškai miniatiūrinis upelis Maldenis, šiuo metu – vos pratekantis griovys. Pasirodo, dar XIX a. pabaigoje ant jo stovėjo malūnas, yra išlikęs pylimas, o tiltas, žinoma, perstatinėtas per Bagdoniškę einančiam keliui į Pašiaušę. Toks malūnas galėjo tenkinti tik Bagdoniškės dvaro ir kaimo poreikius, nes nedidelis vandens kiekis galėjo susikaupti tik pavasario polydžio ir lietingesniu metu.

Antrojo pasaulinio karo metais Meškinės kaimo gyventojas ant Šiaušės buvo įrengęs elektrinę. Siauroje ir sriaunioje jo vietoje, tarp Meškinės ir Pašiaušės, ant upelio, pastatė vos upelio vagos pločio ir apie metro aukščio užtvanką, nesudarančią jokio tvenkinio, įrengė kažkaip įsigytą nedidelę vandens turbiną su elektros varikliu, nutiesė laidus į savo sodybą, apšvietė pastatų vidų ir išorę. Ji veikė keletą metų, buvo ir nepatenkintų kaimynų, kad ji trukdanti žuvų migracijai. Beje, ant Šiaušės vaikiškų laikinų užtvankėlių ties brastomis būta ir daugiau, mes patys – Pikeliškės vaikai – jas statydavome ir griaudavome.

Dubysos aukštupio du malūnai – Mirskiškės ir Dengtilčio – yra įtraukti į saugomą kultūros paveldą, jie restauruoti ir teberestauruojami laikantis galiojančių nuostatų. Tačiau ir kiti malūnai bei jų liekanos, užtvankos, Dubysos senosios vagos, – visa sistema taip pat priskirtina saugotiniems objektams. Jie neretai minimi spaudoje[7], vaizduojami dailės kūriniuose[8].

Dubysos aukštupys – ir nuolatinis, ir nuolat kintantis. Dėl Šiaulių jūros užtvankos didelio ploto ir vandens išgaravimo aukštupyje sumažėjo vandens, pievos tarp Dubysos senųjų vagų likučių ir kanalo supelkėjo, vietomis sunkiai bepereinamos. Įžymieji gražūs Dubysos šlaitai taip pat pakito. Dalis jų buvo apdirbami, ant jų sėjami javai. Ariama buvo išilgai šlaitų, sunku buvo nuimti ir išvežti derlių. Kolūkių metais, ypač atsiradus traktoriams, kombainams ir kitai technikai, apdirbti šlaitus tapo nebeįmanoma, tokia situacija lieka ir dabartiniu meu. Ant jų savaime auga miškas, kai kur jau gerokai ūgtelėjęs, kai kur dar tik pradėjęs sulaukėti. Bet vienaip ar kitaip Dubysa ir jos krantai nepraranda savo grožio, savo legendinės praeities, romantika ir net mistika apgaubtos nūdienos.

[7] Kondrotas M., *Dubysa: maršrutas Nr. 6*, Vilnius: Valst. pol. ir moksl. lit. leid., 1961; Rimkus V., Dubysos aukštupio malūnai, *Kraštotyra*, 1964, p. 145–148; Rimkus V., Padubysių malūnai, *Leninietis*, 1971-01-19; Krivickas J., *Žemaitijos kalvomis*, Vilnius: Mintis, 1972; Rimkus V., Iš Dengtilčio kronikų, *Gimtinė*, 2005-11-01-30, p. 1, 6.

[8] *Lietuvos malūnai Antano Krištopaičio akvarelėse*, Všį Maldžio fondas, 2007; „Mirskiškė“, akv., 1984-04-19, p. 114, 115; „Dengtiltis“, 1984-04-22, p. 42; „Burkšai“ – buvusio malūno vieta, akv., 1984-04-22, p. 36; Krištopaitis A., „Dengtiltis“, akv., *Lietuvos žinios*, 2011-05-09, p. 1; Rimkus V., „Dengtiltis“, akv., 1959, J. Janonio gimn. muziejus.

Jurena ŽAKEVIČIENĖ

Mokykla ir mūsų mokytojai

Nuotraukos iš autorės archyvo

1941 m. rugsėjo 1 d. pradėjau lankyti mokyklą, esančią Šiauliuose, netoli geležinkelio stoties. Tapau Šv. Jėzaus širdies kongregacijos vienuolyno mokyklos pirmojo skyriaus mokine. Tai buvo mokykla, kurioje mokytojavo vienuolės. 1944 m. pavasarį baigiau tris šios mokyklos skyrius. Karo metais mokykla buvo perkelta prie „Rūtos“ saldainių fabriko esančio pastato. Trūko patalpų. Mokėmės net po 2–3 skyrius kartu. Vokiečių okupacijos metais mokykloje įsteigė karo ligoninę, kurioje buvo gydoma daug sužeistų vokiečių kareivių. Rytais, eidama į mokyklą, matydavau šiurpių vaizdų: vežimuose veždavo sukrautus negyvų rusų belaisvių kūnus; kartais gatve varydavo visą koloną vos paeinančių belaisvių, apsuptų ginkluotų sargybinių. Belaisvis, pamatęs ant grindinio nukritusį kopūstlapį ir norėjęs jį paimti, būdavo nušaunamas. Matydavau žydus su geltonomis žvaigždėmis ant nugaros ir priekio. Šaligatvis jiems būdavo draudžiama zona, turėdavo eiti tik grindiniu.

Dažnai pagalvodavau apie savo buvusius mokytojus, tarp jų ir apie Mariją Rinkevičiūtę. 1957 m., po dvylikos metų pertraukos, parašiau jai laišką, nesitikėdama sulaukti atsakymo. Nežinojau, ar mokytoja gyva. Mano laiškas keliavo ne paštu. Nežinojau adreso, tik pavardę užrašiau ant voko. Gerų žmonių dėka laiškas pasiekė adresatą. Buvo daug džiaugsmo ir nuostabos. Dabar jai 102 metai. Susirašinėjame. Nepaprasti mokytojos laiškai... Prisimenu, kaip mokytoja Marija Rinkevičiūtė kalbėdavo su mumis apie to meto įvykius. Klasėje darbas vykdavo darniai, mokytoja sugebėdavo kantriai aiškinti mokslo dalykus. Niekada nesubarė, nekėlė balso, aiškino elgesio taisykles. Ji buvo graži, vilkėjo tamsią suknelę su balta apykaklaite. M. Rinkevičiūtei neleido dirbti mokykloje, nes buvo vienuolė. Ji neišsižadėjo savo įsitikinimų. „Jau praeity paliko baltos dienos su skaidria jūsų, vaikučių, šypsena; tik sunkus perlas, pakibęs ant blakstienos, man vis kartoja, kad likau viena“ (įrašas ant fotografijos).

Kai baigiau tris vienuolyno mokyklos skyrius, persikėlėme gyventi į Juškaičius, – artėjo frontas. Laikas buvo neramus, vis garsiau dundėjo patrankos. Kai pavakary nueidavome prie Dubysos, dundesys ypač buvo girdimas. Vasaros viduryje, liepos 19 d., bombardavo Šiaulius. Tėvelis buvo sužeistas: septynios žaizdos kojose, o vienas šrapnelis įstrigo čiurnoje ir liko iki mirties.

Pagaliau bombos pradėjo kristi į Lopetiškių mišką. Frontas buvo jau čia pat. Sunkiai išgyvenome keturis mėnesius ir spalio pabaigoje, nutolus fronto linijai, prasidėjo mokslo metai.

Tą rytą prie mokyklos durų mūsų laukė mokytoja Morkūnienė. Aš tapau ketvirtoke.

Mokytojai Morkūnai buvo pradinių klasių mokytojai. Tuo laiku trūko vadovėlių ir sąsiuvinių. Keli



Jurena. Šiauliai, 1937 m.



Mokytoja Marija Rinkevičiūtė. Kaunas, 1957 m.

mokiniai dalijosi viena knyga. Gruodžio pabaigoje sužinojome, kad bus steigiama progimnazija. Reikėjo surinkti 100 mokinių, o 4 trūko. Tarėsi su tėvais ir suruošė egzaminus mums keturiems, geriau besimokantiems: Antanui Petrauskui, Česlovui Vilčikauskui, Gražinai Traškutei, Jurenai Jocaitei. Tikrino žinias ir raštu, ir žodžiu. Išlaikę egzaminus, po kalėdinių atostogų jau lankėme I progimnazijos klasę.

Lietuvių kalbą dėstė mokytoja Morkūnienė, anglų – mokytojas Morkūnas. Netrukus atvyko dirbti mokytoja Barbora Mejerytė. Ji dėstė anglų ir rusų kalbas. Mano atmintyje mokytoja išliko iki šiandien. Ji buvo vyresnio amžiaus, santūri, kalbanti tik tai, kas būtina. Tikrino žinias, nepraleisdavo nepadarytų namų darbų. Kalbėjo aiškiai, gražiai, raiškiai tardama žodžius. Stengėsi perteikti svetimų kalbų skambesį ir tartį. Mokė eilėraščių. Rusų poeto Nekrasovo „Šienapjūtė“ („Сенокос“) iki šiol mintinai tebemoku. Didelį dėmesį mokytoja skyrė rašybai. Ji taip aiškiai diktuodavo diktantus, kad nebūdavo sunku gerai parašyti. Norėdama perteikti literatūrinį vaizdą, net padainuodavo žemu balsu.

Norėjome, kad mokytoja su mumis nusifotografuotų, bet nepavyko prikalbinti. Ji liko santūri ir uždara, tačiau toks tai buvo laikas.

Mokytojos dėka pamilau kalbas ir, kai pasinėriau į jų gelmes, taip ir nesiskyriau 50 metų. Dirbau Laukuvos gimnazijoje, dėsčiau anglų ir prancūzų kalbas.

Kai mokiausi Šiaulių mergaičių gimnazijoje ir studijavau Vilniuje, vasaros atostogų metu aplankydavau savo mokytoją. Nešina medumi kvepiančia gubojų ir baltųjų flioksų puokšte eidavau pamiškės takeliu nuo Juškaičių į Žalpelius.

Turėjome mokytoją Stasį Gaubą. Jis mūsų mokykloje dirbo neilgai, turbūt vienerius metus.

Buvo pavasaris, gegužės 7-oji. Tai mokytojo vardo diena. Sumanėme pasveikinti. Pušynėlyje, prie kapinių, žydėjo šilagėlės. Priskynėme puokštelę, perrišome šilkiniu, trispalviu tautiniu kaspinu ir įteikėme mokytojui. Jis padėkojo ir greitai paslėpė kaspiną apglėbęs delnais.

Mokslo metai ėjo į pabaigą. Artėjo egzaminai. Kartą buvome susirinkę į konsultaciją, laukėme mokytojo. Matome, kad mokytojas Gaubas ateina vieškeliu, lydimas ginkluotų pareigūnų. Mes labai sunerimome, o jis visiems pamojo atsisveikindamas. Jį ištrėmė į Sibirą. Atėjo tik vienas laiškas su sakiniu „Mes grįšime“, negrįžo, žuvo ten, nuskendo upėje.

Labiausiai prisimenu muzikos pamokas. Mokytoja Stefanija Garnelienė ne tik supažindino su natomis, bet mokė ir solfedžio. Dainuodavome keturiais balsais, lyg choras. Melodijos būdavo gražios. Kartais ruošdavome programėlę, pasirodydavome



Bazilionų progimnazijos I klasė, 1945 m.

tėvams ir kitiems Bazilionų gyventojams. Dainuodavome duetą su klasės drauge Antanina Koskute („Graži tėvynė mano“; „Našlaitės daina“).

Mokytojas Stasys Garnelis atvyko apie 1947 m. Dėstė įvairius dalykus. Buvo aukštas, garbanotais plaukais. Jis buvo mūsų auklėtojas 1947–1948 m.

Mokytojai Gaubas ir Garneliai gyveno Žalpeliuose, pas mokytoją Barborą Mejerytę. Po daugelio metų, klausydamasi sveikinimų koncerto radijo bangomis, išgirdau minint Garnelių pavardę. Sumaniau parašyti laišką – gal atsilieps. Sulaukiau. Neilgai susirašinėjome.

Pamenu mokytojus Ireną Adomaitytę-Purvaneckienę, Purvanecką (matematiką), Ščerbą, Zavecką, Daunį (buvęs direktorius), Kazimierą Charževskį, Janiną Lukoševičiūtę. Gražiai bendravome su mokytojais. Mano atsiminimų knygelėje yra dviejų mokytojų įrašai.

Kaip mes bendravome su klasės draugais? Rašėme vieni kitiems dainas, pasikalbėdavome apie karo baisumus, tremtį, mokėmės, kartais šokdavome gėlių valsą.

Sunkūs buvo laikai. Kasdien tvyrojo įtampa, nežinomybė, baugino ateitis, nesijautėme saugūs namuose. Vežė į Sibirą, sodino į kalėjimus.

Namuose būdavome pasiruošę, nes vežė vienus po kitų. Mūsų kaimynai buvo Banevičiai, Jaselskiai, Petkevičiai, Traškai, Pliuščikai, Adomaičiai, Jaugeliai ir kt. Vienas už kitą kraupesni įvykiai rutuliojosi iš eilės. Nuo 1945 iki 1948 m., kol mokiausi Bazilionų progimnazijoje, einant į mokyklą dažnai teko praeiti pro ant pievos pamestus jaunų vyrų kūnus. Jie gulėdavo prie pat kelio, kuriuo eidavo vaikai ir kiti žmonės. Jų kūnai būdavo kruvini, išdarkyti, galvose skylės, matydavosi smegenys, jas lesdavo miestelio žąsys...

Kartą sutikau ateinantį gal 6 metų berniuką. Jis ėjo suspaudęs kumštelį. Mane sutikęs atgniaužė, o jo delniuke – 5 auksiniai vestuviniai žiedai. Jis sakėsi numovęs žiedus nuo lavonų. Dažnai pagalvoju, kuo tapo tas mano sutiktas vaikas, kaip klostėsi jo gyvenimas.

Lavonai gulėdavo tol, kol pakeisdavo kitais. Juos sumesdavo į upelį, vadinamą Degle. Koks vandalizmas. Labai norėdavau pamatyti Lietuvos partizanus su Lietuvos kariuomenės uniformomis. Maniau, ateis laikas, kai apie juos kalbės, rašys, prisimins ir jie bus pagerbti.

Sulaukėme, tik ne visi.

Kaip reikia, kad prisimintume ir kartų kartoms pasakotume, ką išgyveno ankstesnės kartos. Pamiršti nevalia, nes mūsų žemė matė tiek daug kančios, branginkime savo Lietuvą.

Mokykloje rašydavome:

„Lietuvoje gimęs, Lietuvą mylėk,
Vargo valandoje tu iš jos nebėk.“

Zofija STANELYTĖ-POPOVIENĖ

„Perkaso“ kolūkis

Nuotraukos iš autorės archyvo

„Perkaso“ kolūkyje pradėjau dirbti 1953 m. rugsėjo mėnesį apskaitininke. Man tada buvo 16 metų. Pats kolūkis buvo sukurtas 1950 m. iš keleto mažų, vieną kaimą apjungiančių kolūkių. „Perkaso“ vardu pavadintas todėl, kad kolūkio teritoriją pusiau skyrė Ventos–Dubysos kanalas. Kolūkis buvo suskirstytas į keturias brigadas. Į pirmosios brigados teritoriją įėjo Žadvainių, Valatkių ir Pašvinės kaimo vakarinė dalis iki ežero; į antrosios – Šalpirčių ir Bunokiškės kaimai; į trečiosios – didelis Trauleinių kaimas; į ketvirtosios – Linartų, Kurtuvėnų, Margių, Laisvučių ir Pašvinės kaimo rytinė dalis iki ežero. Visą „Perkaso“ kolūkio egzistavimo laiką kolūkio pirmininku buvo renkamas Juozas Vašvila, gimęs 1917 m., gyvenęs Šalpirčių kaime. Tai buvo gražių veido bruožų, šviesių plaukų, aukšto ūgio, labai nervingas ir niūrus žmogus. Menkai raštingas, galima manyti, kad nebaigęs net pradinės mokyklos. Taip pat visą kolūkio egzistavimo laiką vyriausiuoju buhalteriu dirbo Juozas Melnikavičius, gimęs 1913 m., gyvenęs Linartų kaime. Šis mažučiukas, storuliukas, labai gražių veido bruožų žmogus buvo gana suktas, bet gabus. Gerai orientavosi buhalterijoje, nors turėjo tik pradinį išsilavinimą. Taip pat visą laiką pirmosios brigados brigadininku dirbo Vaclovas Gylys iš Pašvinės kaimo. Antrojoje brigadoje ilgą laiką dirbo brigadininkas Feliksas Žalnieravičius (kitų tos brigados brigadininkų nepamenu). Trečiojoje brigadoje taip pat pamenu tik vieną brigadininką – Kazimierą Jagminą. Ketvirtojoje – Juozą Šukį ir Praną Tuziną iš Linartų kaimo bei Zigmą Einingį ir Kazimierą Gelžinį iš Kurtuvėnų kaimo. Pastarasis mokėjo tik skaityti ir šiek tiek rašyti. Turėjo tris pravardes: Deputatas, Valstietis ir Tupkinas.

Daugelis kolūkio tarnautojų buvo bemoksliai, keletas – baigę pradines mokyklas. Tik nuo 1954 metų į kolūkį buvo paskiriama po vieną žemės ūkio specialistą. Pirmoji buvo zootechnikė Jadvyga, jai išvykus – agronomė Ona Arcimavičiūtė, jai ištekėjus už Antano Dailidės ir išvykus gyventi kitur – vėl paskirta zootechnikė Genovaitė Matusevičiūtė.

Kolūkio centras buvo įsikūręs Žadvainiuose, administracinės patalpos – dvaro rūmuose, didžiojoje ir gerojoje rūmų dalyje, kurią nuo gyventojų skyrė ištisinis koridorius su dviem išėjimais į lauką. Iš dviejų kambarių buvo padaryta salė kolūkiečių susirinkimams ir kultūriniams renginiams. Į salę įeiti buvo vienerios durys iš koridoriaus. Salės kairėje pusėje buvo keli langai, dešinėje – statinė krosnis ir trejos durys: pirmos – į „Raudonąjį kampelį“, kuriame glaudėsi melžėjos ir sargas, antros – į raštinę, trečios – į klubą-skaityklą. Krosnis šiek tiek šildė tik raštinę ir salę, kitos patalpos buvo nešildomos. Kitoje, mažesnėje, rūmų dalyje gyveno Zofija Baranauskienė su dukra Zofija, Ona



„Perkaso“ kolūkio administracijos darbuotojai, 1955 m.

Andriuškienė su dukra Irena, dvaro ponų Miliušų sūnus Stanislovas, ponaičiuku vadinamas, ir gausi Antano ir Onos Biknių šeima. Rūmų palėpė buvo nesutvarkyta. Įrengtas tik mažas neapšildomas kambarėlis, jame stovėjo keli dvarininkų baldai. Tuo kambariu naudojosi Zofija Baranauskaitė.

Šiaurinėje rūmų kiemo dalyje augo seni, apleisti medžiai, daugiausia liepos. Rytų pusėje buvo apleista klomba, šalia jos stovėjo Mergelės statula. Niekas nesidomėjo, ką ši statula vaizduoja, kas jos autorius, kuris dvarininkas atgabeno ją į Žadvainius, bet taip pat joks vandalas jos ir neišniekino. Rymojo sau Mergelė, žiūrėjo į raštinės langus, už kurių kolūkio „galvos“ arba siaubingai riejosi, arba draugiškai maukė samagoną. Taip ji išrymojo iki 1959 m., kol „Perkaso“ kolūkis buvo perorganizuotas į tarybinį ūkį ir prijungtas prie Gilvyčių tarybinio ūkio. Tada „Žadvainių Mergelė“ buvo nuvežta rymoti į naujai besikuriančią Gilvyčių tarybinio ūkio gyvenvietę. Labiausiai Mergelės netektį išgyveno Ona Biknienė su savo dukromis. Jos kiekvieną pavasarį statulą nubalindavo kalkėmis ir vadindavo Šv. Marija.

Pietinėje rūmų pusėje buvo apleista veranda. Prie jos augusiame maumedyje buvo gandralizdis (dar nuo dvarininkės Vandos Chodakauskaitės laikų), į kurį kiekvieną pavasarį sugrįždavo gandrai. Toje pusėje buvo ir kelelis, vedantis į didįjį Žadvainių kelią, kiek tolėliau – kūdra.

Iš vakarų pusės buvo Biknių šeimos butas ir kiemas su gėlių darželiu, keliais vaismedžiais, vaiskrūmiais. Apskritai ir pats rūmas, ir visa aplinka buvo apleista, neprižiūrima. Maždaug apie 100 metrų nuo klombos buvo dvaro svirnas, kuriuo naudojosi kolūkis. O šio svirno sandėlininku ilgiausiai išdirbo Aleksas Urbonas iš Pašvinės kaimo. Dar toliau nuo svirno – apgriuvę tvartai, kuriuose ir kolūkis, ir Žadvainių gyventojai laikė gyvulius. 1954 m. Žadvainiuose buvo pastatyta pirmoji kolūkyje mūrinė galvijų ferma ir tuomet joje buvo laikomos visos kolūkio melžiamos karvės. Šios fermos vedėjais dirbo Janina Gelžinytė-Dilinskienė iš Pašvinės kaimo, Jonas Dagys iš Trauleinių kaimo, Kazimieras Kantauskas iš Valatkių kaimo.

Kolūkio buhalterinę apskaitą tvarkė trys žmonės: vyr. buhalteris Juozas Melnikavičius, sąskaitininkė Marytė Tuzinaitė-Nosienė iš Linartų kaimo, jai susilaukus vaikelio, – Janina Grigolaitytė-Grigaitienė iš Valatkių kaimo. Aš nuo 1953 m. dirbau apskaitininke. Apskaitininko darbas buvo toks: kolūkio brigadininkai ir fermų vedėjai pateikdavo žinių apie kolūkiečių nudirbtus darbus, nurodydavo atliktų darbų plotus, kiekius, apimtis ir t. t. Apskaitininkas pagal instrukcijose nurodytas išdirbio normas apskaičiuodavo, kiek kuris kolūkietis uždirbdavo darbadienių. Retai kam nusišypsodavo laimė per dieną uždirbti darbadienį, ypač tai buvo



„Perkaso“ kolūkio buhalterijos darbuotojai, 1956 m.



Kolūkio administracijos darbuotojai prie Žadvainių fermos, 1955 m.

sunku laukininkystės darbininkams. Kolūkių nuostatuose buvo numatyta darbingų vyrų darbadienių minimumas 200, moterų – 120. Jokių socialinių garantijų kaip pensijos, atostogos, nedarbingumo pažymos kolūkio nuostatuose nebuvo numatyta. Už įvairius nusikaltimus kolūkiečiams kolūkio valdybos sprendimu būdavo nurašomas tam tikras darbadienių skaičius. Kolūkio valdyba už darbadienius kolūkiečiams atsiskaitydavo kitų metų pradžioje, kuomet būdavo apskaičiuotos visos metų pajamos, išlaidos, atsiskaityta su valstybe, palikti sėklų fondai, pašarai gyvuliams, o likusieji grūdai ir pinigai išdalyti kolūkiečiams už darbadienius. Vidutiniškai „Perkaso“ kolūkio kolūkiečiai gaudavo apie 0,5 kg prastos kokybės grūdų ir po keletą kapeikų už darbadienį. Mano kaip apskaitininkės atlyginimas buvo 20 darbadienių per mėnesį. Tai už keturis pirmuosius mėnesius gavau apie 40 kg grūdų ir tiek pinigų, kad jų užteko nusipirkti juodos spalvos štapelio atraižai, iš kuriuos mama pasiuvo klostuotą sijonėlį. Tuomet tikrai jaučiausi „soti, laiminga, gražiai aprengta“. Su savo darbu lengvai susidorodavau, nes buvau mokyčiausia darbuotoja iš visų tuometinių kolūkio tarnautojų. Tiesa, tokį pat išsilavinimą turėjo Janina Grigolaitytė. Nuo darbo likdavo daug laisvo laiko, bet juo pasinaudoti negalėdavau. Dirbdavome kasdien nuo ryto iki saulės laidos vasarą, o žiemą dar ilgiau vakarodavome. Pietų pertraukos nebūdavo, valgydavome atsineštus sumuštinius prie rašomųjų stalų ir vaizduodavome, kad esame labai įnikusios į darbą. Bet, kuomet vyr. buhalterio raštinėje nebūdavo, tai mes atsiimdavome už visą vergystę. Nieko nedirbdavome, išdykaudavome, plepėdavome. Nei elektros, nei telefono raštinėje nebuvo, tai vyr. buhalteris kas 10 dienų mus su sąskaitininke siųsdavo į Kurtuvėnų paštą (mes buvome išsiprašiusios visur eiti kartu) „nešti žinias“. Paštininkas mūsų pateiktas žinias apie darbus kolūkyje ir pasiektus gamybinius rodiklius perduodavo Šiaulių rajono partijos komitetui, mašinų-traktorių stočiai. Kartais mus pasiųsdavo ir į kurią nors brigadą ar fermą kokiu skubiu reikalu. Tai mums buvo džiaugsmo valandėlės. Mūsų nebaugino nei dideli atstumai eiti pėsčiomis, nei blogi orai – kad tik ištrūkus iš tos prirūkytos ir pridvisusios raštinės. Turėjome ir kitą džiaugsmą – kolūkio „galvos“ ir „kaklai“ beveik kasdien suėję į visokius pasitarimus, apsitarimus barėsi, keikėsi, vienas kitą skųsdavo, kaltindavo, galop viską užbaigdavo taikiai. Tada mus siųsdavo į „tašką“ parnešti samagono pasitarimams apvainikuoti. Eiti du kilometrus į „tašką“ buvo didelis džiaugsmas, bet paskui sėdėti prirūkytoje, samane pridvisusioje raštinėje, klausytis geriančiųjų šlykščių kalbų – kančia. Vyrai mums draugiškai siūlydavo, paskui jau visai nedraugiškai versdavo gerti samagoną



Šienapjūtė, 1957 m.



Kolūkio sunkvežimis GAZ -51 Nr.25-04

kartu su jais. Kur visa tai mus, jaunutes mergaites, galėjo nuvesti. Dabar esu dėkinga sau ir likimui, kad taip tvirtai viską atlaikiau: nepaėmiau taurelės į rankas, nepasidaviau, nepalūžau.

Galiausiai sugriuvo vienintelė krosnis, šildžiusi visą kolūkio centrą. Kad ją galima suremontuoti, nei viena kolūkio „galva“ nesugalvojo. Todėl 1955–1956 m. žiemą dirbome nešildomose patalpose. Vienintelis šilumos ir šviesos generatorius buvo žibalinė lempa, kuria degindavome visą dieną, kad pasišildytume nuo šalčio sužvarbusias rankas ir galėtume toliau rašyti.

Iš savo namų į darbą Žadvainiuose eidavau apie 4 kilometrus, pusę to kelio mišku, kuriuo pirma manęs dažnai tik zuikelis būdavo prabėgęs (kartais ir vilkas), o mano apavas – kaip ir derėjo kolūkietei – vilnonės puskojinės ir kaliošai. Taigi į neapšildomą raštinę atbrisdavau vos ne iki pusės kiaurai peršlapusi ir taip reikėdavo išbūti visą dieną. Vienintelis žibalinės lempos po sijonėliu juk nepasikiši ir nepasišildysi, kur kiti šildysis rankas. Taip galėjo pasielgti tik supuvusios buržuazijos liekana, o ne sąmoninga kolūkietė, gyvenanti pagal komunistinės moralės principus. Ačiū Viešpačiui, kad ne tik nuo alkoholio, bet ir nuo ligų tvirtai atsilaikiau.

Po tos žiemos, vienerius metus, kolūkio raštinės patalpos buvo perkeltos į Kiršinienės sodybą Trauleinių kaime, o Žadvainiuose administracinės patalpos šiek tiek paremontuotos, įvesta elektra, telefonas.

Mane 1956 m. pabaigoje kolūkio valdyba pasiuntė į Vilniuje organizuotus buhalterių kursus. Grįžusi dirbau vyr. buhalterio pavaduotoja.

Buvo kolūkio gyvenime ir linksmų dalykų. Jau minėjau, kad kolūkyje veikė klubas-skaitykla. Ši kultūrinė įstaiga priklausė Šiaulių rajono Kultūros skyriui. Klubo-skaityklos paskirtis buvo siekti, kad kolūkiečiai skaitytų knygas, aprūpinti juos knygomis, organizuoti meno saviveiklą, kultūrinius renginius. Klubo-skaityklos vedėjas privalėjo būti komjaunuolis. Pirmoji vedėja buvo Janina Caronkutė-Murauskienė iš Bunokiškės kaimo, vėliau – Stasys Kasparavičius iš Šalpirčių kaimo, Pranas Merkelis iš Laisvučių. Visi jie buvo baigę tik pradžios mokyklas, apie kultūrinį darbą nieko neišmanė, tačiau visus juos viliojo 360 rublių mėnesinis atlyginimas. Ilgiausią laiką klubo-skaityklos vedėja išdirbo Regina Bražaitė-Baktienė, kuri buvo baigusi Bazilionų vidurinę mokyklą. Paskutinis šios įstaigos vedėjas (1960 m. klubai-skaityklos buvo panaikintos) buvo Mykolas Žalnieravičius iš Valatkių kaimo. Kiek tie klubo-skaityklos vedėjai organizuodavo šokių vakarus, kiek ne, dažniausiai susiorganizuodavo pats kolūkio jaunimas, tarp kurių buvo keli muzikantai. Taip kiekvieno sekma-





„Perkaso“ kolūkio saviveiklininkės

dienio vakarą vykdavo šokiai. Susirinkdavo daug jaunimo. Jeigu ateidavo kurtuvėniškiai, dažniausiai susipešdavo su vietiniais. Salę apšviesdavo žibaline lempa, padėta ant krosnies. Kai prakiuro salės lubos, sugriuvo krosnis ir salės nebešildė, šokdavome nenusivilkę paltų, su skarelėmis ir kepurėmis, bet labai romantiškai per stogo skyles skaičiuodami žvaigždutes, deja, ne ant pirštelių, nes jie buvo paslėpti storose pirštinėse. O vis dėlto buvo labai linksma. Su džiaugsmu tenkinomės tuo, ką turime, nes nežinojome, nesupratome, kaip galėtų būti geriau. Subūrėme dramos būrelį, ruošdavome vaidinimus, vykdavome net gastroliuoti. Įspūdingiausios gastrolės buvo į Gilvyčius vėlyvo rudens metą. Viena mūsų aktorė, fermos vedėja J. Gelžinytė, paėmė iš fermos porą arklių, vežimą, į kurį sudėjome visas spektaklio dekoracijas, susėdome visi 7 aktoriai ir išvažiavome. Gilvyčiuose sėkmingai pasirodėme ne tik scenoje, bet ir šokių salėje, todėl mes iš tos laimės ir garbės pamiršome savo kinkinį. O kai prisiminėme, kinkinys jau buvo netoli Žadvainių. Taip visa aktorių trupė 6–8 kilometrus tamsią rudens naktį pėsčiomis keliavome namo. Bet ką reiškia jaunam tie 6–8 kilometrai kelio bemiegę naktį? Nieko, palyginus su patirtais linksmais įspūdžiais. Kitų gastrolių vykom 8 kilometrus į Gudmoniškių kaimą, bet jau keliavome savomis kojelėmis, ant pečių nešdami dekoracijas, jokiais kinkiniais nebepasitikėjome. Bet tą pavasario naktį vos nenuvarėme į kapus nuo išgąsčio keletą melžėjų, kuriuos apie 4 valandą nakties su arkliukais miško keliu važiavo melžti kolūkio karvių ir pamatė mūsų trupę, įvairių personažų rūbais apsirengusią, ant pečių sukrautomis dekoracijomis. Mūsų artistai juokais dar jas pagąsdino. Tai buvo didelis nuotykis, ilgai neišaiškintas kolūkio gyvenime. Ką mes tada vaidinome, iš kur imdavome literatūros, aš neprisimenu. Kartą sugalvojome surengti artistų balių. Viena aktorė prižadėjo nugvelbti iš tėvo samagono butelį, kita – padaryti alaus iš cukrinių runkelių, aš turėjau nupirkti kilogramą kilkių už 2 rublius (senais pinigais). Buvo baliuje ir lašinių, ir sūrio. Šiaip buvo labai smagu, bet draugės pasodino šalia manęs man simpatizuojantį vyruką, prie kurio aš nedrįsau valgyti, ir visą balių išbuvau alkana.

Kartą per savaitę kolūkio salėje buvo demonstruojami kino filmai. Buvo tokia tvarka: numatytą dieną mūsų kolūkio žmogui reikėjo nuvažiuoti į Gilvyčius ir iš ten parvežti visą kino aparatūrą bei mechanikus. Jie dieną mūsų salėje viską paruošdavo, o vakare demonstruodavo kino filmus. Kitą dieną iš Žadvainių kino aparatūrą su mechanikais išveždavo į Kurtuvėnus. Ir taip viskas ratu, ratu. Ką mechanikai valgys, kur miegos, niekas galvos nesuko, šį darbą jie dirbo už pinigus, o ne už darbadienius ir tuo viskas buvo išspręsta. Atveždavo labai



Ekskursija Vilniuje, 1954 m.



Ekskursija Rygoje, 1955 m.

gerų filmų, nors demonstravimo kokybė buvo labai bloga. Jei jaunimas pageidaudavo, po kino galėdavo šokti, grojant plokštelėms. Po kolūkio ataskaitinių susirinkimų, kad kolūkiečiai neliūdėtų, jog už darbadienius beveik nieko nelieka arba gauna tik pelų, būdavo demonstruojami juokingi filmai.

O dar linksmiau gyventi pasidarė, kai 1954 m. kolūkiui buvo priskirtas sunkvežimis GAZ-51 numeriu ЛШ – 25-04. Šia mašina „juodų darbų“ beveik nedirbo. Ja naudojosi kolūkio pirmininkas kaip tarnybine mašina, bet negailėjo ir kolūkiečiams. Vairuotojais dirbo Alfonsas Gelžinis, Jonas Dagys ir Povilas Čepulis. Tų pačių metų rudenį važiavome į ekskursiją į Vilnių. Tam buvo padaryti suolai kėbule, nors „dangus ir atviras“. Iš pradžių pats pirmininkas sėdėjo kabinoje šalia vairuotojo, bet paskui, bijodamas, kad vairuotojas neužmigtų, po valandą mus, jaunas mergaites, siųsdavo į kabiną kalbinti jauno vairuotojo. Taip laimingai per naktį nuvažiavome į Vilnių. Pirmąkart gyvenime visą dieną gėrėjomės Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos sostine Vilniumi, vaikštinėjome Stalino prospektu, o naktį laimingai grįžome namo.

1955 m. vasarą važiavome į ekskursiją į Rygą. Vėliau kolūkiečiai į Rygą važiuodavo dažnai, ypač prieš šv. Kalėdas, Naujuosius metus. Prisidėdavo pilną kėbulą šiaudų, sulįsdavo į juos, kad nesušaltų, ir visai šauniai nuvykdavo. Visa bėda, kad gulint nebuvo matyti horizonto, o jame – komunizmo.

Vasarą važiuodavome į Palangą. Kai vykome pirmą kartą, tai visi norėjome kuo greičiau pamatyti tą stebuklingą jūrą, tad, dar neprivažiavę miesto, visi sustojome kėbule ir žiūrėjome į tą pusę, kur, mūsų galva, turėjo būti jūra. Ir mums netrukdė jokia kelių inspekcija, negadino nuotaikos jokie nurodymai, draudimai, apribojimai. Kur mums patiko, ten ir apsistojome.

Tikriausiai dar daug gražių laimėjimų būtų pasiekęs mūsų kolūkis, įnešęs didelį indėlį į komunizmo statybą, o kolūkiečiai būtų gyvenę dar turtingiau, kultūringiau, linksmiau, nes taip vis buvo džiuginama, jei ne tie nelemti 1959 m., kuomet „Perkaso“ kolūkis buvo perorganizuotas į tarybinį ūkį ir prijungtas prie naujai besikuriančio Gilvyčių tarybinio ūkio.

DOKUMENTAI

Romualdas OZOLAS

Ištakos

1955–1957 METŲ DIENORAŠTIS

Nuotraukos iš Romualdo Ozolo archyvo

„Tai mano mokyklinių metų dienoraštis, rašytas 1955–1957 m., kai mokiausi Bazilionų vidurinės mokyklos devintoje–vienuoliktoje klasėse. Devintoje tik pradėta, didžiuma užrašų – iš dešimtos ir vienuoliktos klasių, kai ėjo septynioliktieji.“[1]

1956 m. gegužės 29 d. Kas gali būti gražiau už ankstyvą pavasario rytą?!

Saulė, išlindusi iš už eglių, papuoštų vaiskiomis berželių kepurėmis, tirpdo paskutines žvaigždes, dildo mėnulio diską, dangaus skliautą nudažo skaidriu, skaidriu melsvumu; saulės nutvieksti pamažu plaukia garbanoti žilaplaukiai debesėliai į savo amžiną, nesibaigiančią kelionę.

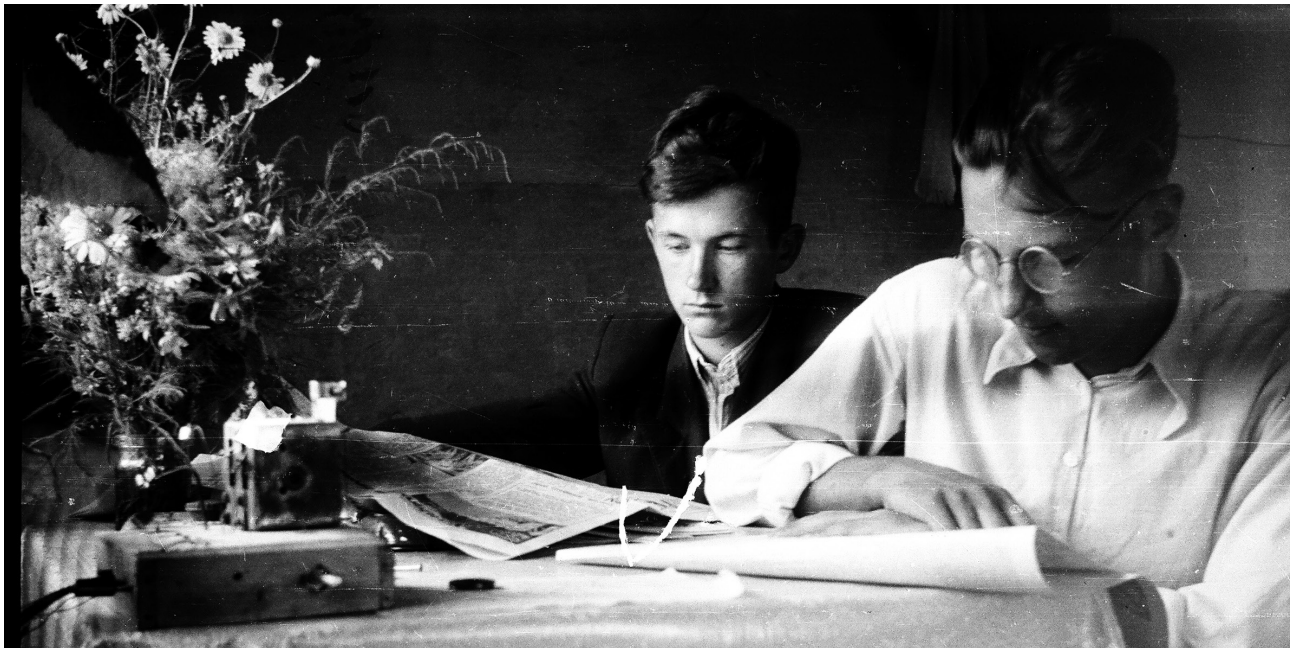
Ir ne tik dangus pajaučia motinišką saulės ranką: ji lengvai nučiuožia žemės paviršiumi, ir tamsi žaluma nutviska įvairiais šviesos niuansais. Atgyja slėniai, pašviesėja kalneliai, nyksta paskutinis palšas rūkas, atidengdamas platų tvenkinį. Vanduo, suvilnytas lengvučio vėjelio, sumirga, suspinduliuoja šimtais žiburėlių, bet po kiek laiko nurimsta, ir jo tamsiame paviršiuje atsispindi pakrantės gluosniai, nužerti saulės.

Oras, prisisunkęs aitraus, bet tokio malonaus žydinčių ievų kvapo, lengvo lapų šnarėjimo, daugiabalsės paukštelių simfonijos, vėsia srove pamažu juda pirmyn, gaivindamas pojūčius. Įjautrinta ausis pagauna tolimą gegutės kukavimą, nepertraukiamą varnėniukų čypsėjimą senoje kriaušėje, apkibusioje žiedais; iš nepaliaujamo balsų ir balselių srauto ji išskiria skambų lakštingalos jurgutį.

Saulė kyla vis aukštyn. Nuo rasakilių ji renka nakties pabertus stambius krištolinius rasos karolius, vis labiau kaitina orą ir žemę; prasideda karšta vėlyvo pavasario diena. Ir koks malonumas tokią dieną eiti į mokyklą, tūnoti klasėje tvankiame, nevėdintame ore? Aš su malonumu palikčiau suolą, kreidos dulkes ir eičiau laukais, miškais, gerčiau tą nuostabių aromatų prisisunkusį orą, džiaugčiausi begaline gyvybės jėga... Eičiau, bet neinu. Neinu todėl, kad reikia kalti formules, spręsti uždavinius. Vis dėlto koks netikslus gyvenimas. Kas man tos formulės, teoremos. Gyvų vaizdų, žmonių, gyvenimo aš noriu. <...> Žinoma, ir mokyklai aš visiškai neabejingas. Dirbant atsiranda koks nors siekimas, troškimas. <...>

1956 m. gegužės 30 d. Mokykloje aš visiškai pasyvus. Nors miego nesinori, nes išsimiegojau gerai, bet pažymiai išvesti, rūpintis nėra ko, nebent tik

[1] Ozolas R., Ištakos. 1955–1957 metų dienoraštis, *Padubysio kronikos*, 2014, Nr. 2 (3), p. 93. Tęsiame „Padubysio kronikų“ 2014 m. 2 (3) numeryje pradėtą gerb. Romualdo Ozolo mokyklinių metų dienoraščio publikavimą.



Spaudos puslapius bevartant

pasakyti draugams. <...> Man džiugu, nes iš tų dalykų, kurių nėra egzaminuose, ketvertų neturiu. <...>

Po visko, kai jau visi buvo laisvi, susirinko sportininkai (tikriau – juos surankiojau) į klasę ir apsvarstėme treniruočių planą. Pas mus visada taip – paskutinėmis dienomis. Ir mūsų jėgos tokios silpnutės, kad juokas ima. Entuziazmo nėra, visi atsisakinėja. O Lastauskis viliasi pergalės.

Pas mus tokia mada – daug žadėti ir nieko nedirbti. Taip ir šį kartą. Bukauskienė sakė eiti į Pagelavą, bet visi, nesulaukę organizatoriaus, išsiskirstė ir patraukė ten pavieniui. Aš, parėjęs namo, radau Adą, todėl pavalgęs nutariau su ja nueiti į Pagelavą. Pasiėmiau fotoaparatą ir su ja per mišką nuėjom iki ežero. <...> Žinoma, mes tuoj ėmėm krėsti šposus; aš atsisėdau su Urbelio akordeonu, jos iš šalies ir nusipaveikslavom. <...> Vėlai, netoli pavakario, atėjo mokytojai, kai aš jau buvau išpaveikslavęs beveik visą filmą. Todėl kažkaip nepatogu dėl to, kad nenupaveikslavau jų. Bet ką darysi. Jie nuėjo į užkandinę, o mes pasukom namo. <...>

1956 m. gegužės 31 d. <...>

1956 m. birželio 1 d. <...>

Kai nuėjau į mokyklą, susirinkę buvo beveik visi. Kai kas jaudinosi, o aš vaizdavau šaltą, nors iš tikro ir nesijaudinau. Tik prieš pat temų paskelbimą kažkaip buvo neramu. Ir vargas! Temos visai netikėtos. Visos trys: „S. Nėries karo meto laikotarpio kūryba“, „Jonaičio revoliucinės kovos kelias A. Vienuolio romane „Puodžiūnkiemis“ ir „P. Cvirkos apsakymų naujojo žmogaus paveikslas“. Nė viena nežinoma. Pasirinkau antrąją, nes buvo ko meluoti. Kol sustačiau planą, kol išėjau lauk ir perskaičiau už garažo paslėptus užrašus, išėjo valanda. Rašymui neliko daug laiko. O jau rašiau! Iš tuščio į dyką. Viską bendromis frazėmis, nes knygos neskaičiau. Paskui parašęs dar pribraukiau tiek, kad pačiam baisu pagalvoti. O dar planas neatitinka dėstymo. Žodžiu, minusų tiek, kad drąsiai galiu svajoti apie du, geriausiu atveju tris. Štai tau ir 5.

O dar ta cydra Stumbrytė ne tik mokiniams, bet ir mokytojams nė pajudėti neleidžia. Net Norkutę perspėjo. O Mickevičiūtė tai laisvai leido nusirašinėti, skaityti užrašus. Jau tokia lupyna ta senmergė, kad tiesiog nesąmonė. Tiesiog fanatiškai akuratni ir dėl to atrodo lyg durna. Visi iš jos juokiasi.

Po rašomojo dar kalbėjomės su auklėtoja apie festivalį, bet nieko konkretaus nesutarėm. Lastauskis supyko, kad aš nėjau į treniruotę, bet paskui, kai pasakiau, kad aš dirbu namie, jis pasakė, kad aš privalau pasiklausti ir tik tada išeiti. Tas tiesa.

<...>

Namie neturėjau ūpo. Rašomąjį nupiešiau kuo niūriausiomis spalvomis, bet, rodos, taip ir bus. Pa-

valgiau ir skaičiau Stendalio „Raudona ir juoda“ bei Gorkio apsakymus. Vieno per daug meilingai, kito per daug šiurkščiai. Mopasano niekas neatstos. <...>

1956 m. birželio 2 d. Atsikėliau vėlai, mankštos nedariau – iš nosies bėgo kraujas. <...> Po pietų parašiau apsakymą, bet jį reikės iš pagrindų pakeisti, suteikiant daugiau jumoro. Į pabaigą rašiau nesusikaupęs – galvojau apie lietuvių egzaminą. Anksti išėjau pas Pruncę ir abu kalbėjomės apie tai. Klausėmės muzikos, transliacijos apie Tito sutikimą Maskvoje. Po to išėjom. Bazilionuose susitikom Stepaną, daugiau mokinių ir visi sakė, kad rašomasis parašytas labai blogai. Aš tikrai galvojau, kad gausiu tris, bet kažkur dar ruseno viltis penketui. Iš anos mokyklos nuėjom į Petrauskienės mokyklą, čia buvo rusų konsultacija, o po to laukėm lietuvių pažymių paskelbimo, blevyzgodami. Auklėtoja atėjo nusiminusi – trys dvejetai – Stepanui, Pruncei ir Joniui. Man 4. Sako, galėjo rašyti 5, bet pribraukyta. O taip tai be klaidų, mintis gera. Ot asilas!!! Aš savęs nekenčiu.

<...>

1956 m. birželio 3 d. <...>

Pirmą valandą buvo sutarta eiti į rungtynes, bet buvo dar anksti, tai aš parašiau kelis žodžius apie poeziją, t. y. apie mūsų, pradžiokų, rašytą poeziją, apie rašiusių draugų likimą.

<...> Mokykloj jau buvo visi kolūkiečiai, tik mūsų komandos trūko. Norėjo, kad aš žaisčiau, bet nesutikau. Paskui atvažiavo Lensbergas ir jis žaidė, o aš paveikslavau.

Mūsiškiai pralaimėjo. Žinoma, kitaip negalėjo būti, nes jie labai stiprūs. Po tinklinio žaidėm krepšinį. Aš kapitonas. Juokai! Apsirengėm uniformą, sužaidėm neblogai, ypač Stiopkai atėjus. Rezultatas 35:5 kolūkiečių naudai. Bet jie gi „meistrai“: Martynas, Ernestas, Puščius, Karlinskas, Baranauskas, o mes, kas: Pauluščenko, Baškys, Taučas, Vidmantas, Lukianskas, na ir aš. Mickevičiūtė pripažino, kad neblogai. Galėjom pralošti kokių 80 taškų skirtumu.

<...>

1956 m. birželio 4 d. <...>

1956 m. birželio 5 d. <...> Kaip visada prieš egzaminą – šioks toks jaudinimasis, bet aš ypač ramus. O ir jaudintis nėra laiko: važiuojam kėdžių, bet be reikalo – ateina tik Bukauskienė ir Preidis. Atpasakojimas gana nesunkus. Rašyti neskubu. Kiek laiko buvo padėtas tekstas ant staliuko, todėl aš, sėdėdamas pirmame suole, mačiau. Bet neilgai. O tas blogai, nes atitraukia nuo savarankiško galvojimo. Bukauskienė ir Preidis tikrino beveik visų, matyt, bijo dvejetų. Aš parašiau nekaip, juntu. Atidaviau paskutinis.

<...>

1956 m. birželio 6 d. <...>

1956 m. birželio 7 d. <...>

1956 m. birželio 8 d. Šiandien – vokiečių egzaminas.

<...> Ėjau traukti bilietą žinodamas kokį – 20. Bilietus žinojo daugelis, o aš, kaip ir kiti, pasirašiau špargalkę, pasimokiau ir tik tada išėjau. Kai išėjau traukti, Stumbrytė turbūt tyčia užstūmė sąsiuvinį ant to bilieto, nes 20 buvo labai sunkus. Kai aš paėmiau, ji pasakė:

– Dabar klasė būkit rami. Sunkiausias jau ištrauktas.

Bet iš tikrųjų nei tekstas, nei sakinys nebuvo sunkūs, nes jau buvo klasėje skaityti. O gramatiką nusirašiau. Kaip vis dėlto sunku nusirašinėti! Bet kol viską baigiau, beveik nebespėjau perrašyti atpasakojimo. Išėjau drąsiai. Vertime iš karto padariau klaidą, bet daugiau nesusimoviau ir buvo gerai. Puikiai atsakinėjo Mendelytė, o Vaitiekaitis, Urbelis – visai silpnai. Blaškosi, nesiklauso suflerių, maustosi. Gavo vasaros darbų. <...>

1956 m. birželio 9 d. Šiandien festivalis. Vėl nebuvau namie visą dieną. Iš ryto dirbau namie – traukiau iš šulinio kibirą, sėjau burokus, šėriausi, nes mama vis šaukia, kad nieko nedirbu. <...> Na, o kai atėjom į mokyklą, tai jau repetavom ir klasėje, ir lauke. <...> Kai prasidėjo bėgimas, ėmė kilti debesys, vis augo. Tuo tarpu bėgikams buvo tvanku: Martynas 1500 m atbėgo pirmasis, bet užduseęs, Urbelis 800 m atbėgo pirmas, irgi privargęs. Vaitiekaitis bėgo antras, o Taučas – trečias. Bet prieš pat finišą Taučas lenkdamas pakišo jam koją, Vaitiekaitis parvirto ir atbėgo trečias. Po to buvo šuoliai. Čia dalyvavau ir aš. Du sykius atsispyriau kaire koja,

o trečią – dešine ir teparodžiau tik 4,5 m. Blogai, bet užėmiau pirmą vietą, Baškys – antrą ir Karlinskis – trečią. Šoko ir daugiau. <...> Bet netrukus prasidėjo lietus ir visi festivaliečiai nukūrė į salę. Ten atliko programą. Susimovėm su dainom. <...> Po programos buvo žaidimai: bėgimas maišuose, virvės traukimas, nosies lipdymas. Laima nugalėjo Taidą virvės traukime. Gavo dovaną – muilinę. <...>

Mes nebežiūrėjom. Klasėje prasidėjo šokiai. Ona išvažiavo, turbūt supykus. O mes pašokom smagiai: ir su Ada, ir su Janike, su Olga, Regina, Terese. Bukauskienė išvedė mane, tai aš ją turėjau išvesti. Kalbėjomės apie mano galimybę gauti aukso medalį. Netikiu. Išvedžiau ir auklėtoją. Kalbėjom apie kapelą.

<...>

1956 m. birželio 10 d. <...>

Šeštą konsultacija. <...> O iš rytų kilo audra. Na ir pasiuto. Pirma pasirodė geltonai pilka migla, kuri vis artėjo. Į dangų kilo žali lapai, popieriai, dulkės, lūžo šakos, virto tvoros, o paskui kad užpylė lietus, tai klasėj pasidarė tamsu. Ledai tai kaip pirštas: kad duoda per langą, net sudreba. Pylė ilgai, smarkiai, o kai nieko gero nepasikonsultavęs ėjau namo, buvo šalta. Žaluma tamsi, po audros gera. Bilotienei išmušė langą, mums nulaužė obelį, bet gerai, kad nenugriovė daržinės, o tai galėjo įvykti. Pagelava buvo pilna žmonių, bet, sako, tuoj ištuštėjo. <...> Tiesa, Ona užėmė su Šiaulių komanda pirmą vietą dviračių lenktynėse. O aš štai jau valandą rašau, nesimokydamas bilietų. <...>

1956 m. birželio 11 d. Visą dieną nuo pusės devynių iki pusės penkių mokiausi bilietus. Pakartojau visą teoriją. O kaip nuvargau! Kai labai nusibosdavo, eidavau lauk kelioms minutėms arba klausiausi tokios moters pasakojimo apie audrą. Sako, miškai išguldyti, sužeidė žmonių, o namų kiek nugriovė! Mieste irgi dideli nuostoliai.

<...>

1956 m. birželio 12 d. Šiandien – geometrijos egzaminas. <...> Rūpinaus suolais, gėlėmis, staltiese. Prasidėjo jau po devynių. Norėjo, kad aš eičiau iš karto atsakinėti, bet nėjau, laukiau. Atsakinėjo Dambrauskis, Urbelis, Pruncė. O aš žiūrėjau į bilietų uždavinius. Ažubalis nusijuokė ir padavė



Sesuo Laima prie Geluvos ežero. Romualdo Ozolo nuotrauka

23 bilieto uždavinį. Išsprendžiau. Paskui juokais prašiau Šerytės, kad parodytų 23. Nerodė. Kai ji išėjo, mokiniai paprašė, kad Ažubalis parodytų 23 – sunkiausias. Tas nusijuokė ir parodė. Atėjo Šerytė. Aš išėjau traukti ir jį ištraukiau. Šerytė kad nustebo! O aš ėjau atsakinėti nesiruošęs. Uždavinį išsprendžiau lentoje, o teoriją – lape popieriaus, suole. Be to, padėjau Onai išspręsti uždavinį. Savo teorinius klausimus paaiškinau Ažubaliui patyliukais tik iš pradžios – ir užteko. Net Šerytė neklausė. O po to šnekėjom su Ona, Olga ir Rimu apie savo ateitį, apie darbą, sportą. Buvo treniruotė, o po treniruotės atvažiavau į mokyklą. Jau pažymiai paskaityti. Labai gerai. Trejetai du – Antaniukui ir Kaziukui. Daugiau ketvertai ir penketai. <...> Gerai, kad išlaikytas sunkiausias. <...>

1956 m. birželio 13 d. Buvo istorijos konsultacija. Atėjau nekartojęs <...>. Nuo 4 konsultacija buvo silpniesiems, o stipresni atėjo nuo 6 valandos. Aš buvau nuo 4, nes atėjau su Prunce. Konsultacija buvo labai naudinga, nes pakartojom stipriai pusę bilietų. <...>

1956 m. birželio 14 d. Nuo pat ryto, gerai išsimiegojęs, ėmiau kartoti istoriją. Perskaičiau visą knygą. <...>

<...> Ot, su Masyte tai pakalbam apie politiką ir, atrodo, ji kažkaip skaitosi. Kalbėjom apie Šveicariją, apie socializmo pasiekimą revoliucijos ir parlamento keliu, apie karo klausimą, Tito, Staliną. Matyt, ji mūsų dvasios žmogus.

1956 m. birželio 15 d. Šiandien istorijos egzaminas – paskutinis. Vėl tas pats skubėjimas, jaudinimasis, pasiruošimas. Tik nežinau – aš nė kiek nesijaudinau, net nepagalvojau apie egzaminą. Kaip į konsultaciją atėjau. Ir bilietą traukti išėjau šaltai: užsimerkiau, pamojavau su ranka ir dūriau pirštu į vieną bilietą, tuo sukeldamas juoką. O kai pasirodė, kad tai 11, mano pageidautasis, prie juoko prisidėjo nustebimas. Ruošiausi laisvai, klausydamasis Onos sufleravimo, nors būčiau apsiėjęs ir be jo. <...> Atsakinėjau smulkiai, iš eilės, tai nė vieno klausimo nedavė baigti. Vadinasi, penki! <...>

1956 m. birželio 16 d. <...>

Parėjęs vėl skaičiau Gorkio apsakymus. O pavakare išėjau sodinti pomidorų. Pasodinau 100, o kojas labai nušaliau. Kažin, ar nesirgsiu. <...> O tas Gorkis komunistą nupiešia teisingai – tikslo siekiantį bet kokiomis sąlygomis.

1956 m. birželio 17 d. Mamos nėra – vakar išvažiavo į Saločius. O mes su Laima – į spartakiadą. <...> Nuvažiuodami visą kelią šnekėjom nešvankybes ir juokėmės, tik prie Meškuičių sustojom. O ten lygumos ir nuobodu būtų gyventi. Kur kas gražesni mūsų kalniukai, pakalnės, daubos. <...> Jų mokykla tai bent! Klasės, kabinetai, koridorius, sporto salė. Puiki mokykla, smetoniška. Ir stadionas neblogas: krepšinio, tinklinio, futbolo aikštelės, bėgimo takai.

<...>

<...> Visi išsirikiavo ir, vedami teisėjo, praėjom pro tribūną. Kai sustojom, jis atidavė raportą vyr. teisėjui ir buvo pakelta vėliava, o po parado prasidėjo užbėgimai. Man bėgti nereikėjo. Bet netrukus buvo šuoliai į aukštį. Peršokau tik 130 cm, o Čerapokas – 145 cm. Man turbūt III vieta. Ką darysi – koks darbas, tokie ir rezultatai. Iš viso šuoliams aš netikęs, nebent tik į tolį. Čia nušokau 4 m 98 cm, beveik 5 metrus. Čerapokas nušoko 5,40. Tai jau atskyris. <...> Laima visose rungtyse pasirodė gerai, vis III, II vietas, o trikovėje I. Visi technikoriai pasirodė puikiai. <...>

Vakare buvo šokiai. <...>

1956 m. birželio 18 d. <...> Po pietų vis tiek turėjau žaisti krepšį. <...> Rezultatu 18 : 48 prakišom. Ką gi, jie susižaidę, o mes nė vienos treniruotės. Bet vis tiek antra vieta, nes minuso sistema pralaimėję Gruzdžiai užėmė III vietą.

Po rungtynių mes niekur nevaikščiojom, o gulėjom, nes buvom nusivarę. <...>

1956 m. birželio 19 d. Atsikėliau vėlai, kažkaip pikta, kad nepasisekė spartakiadoje. <...>

1956 m. birželio 20 d. Pas jautį vedė karvikę, todėl mane prikėlė, kad palaikyčiau karvę, kad nenusitrauktų. <...> Kažkoks noras dirbti, nes diena drungna, lietinga, ypač darbinga. Vėl perskaičiau Gorkio apsakymą. Vietom tiesiog nusipaisto vargšas. Paskui tvarkiau vėjo nulaužtą obelį. Kol nukapojau šakas, supjaustėm liemenį, atėjo 5 valanda, ir aš išėjau į chorą, pasiėmęs smuiką. Jau prie durų susitikau muzikorių, sako, smuika nekokia. Tą ir aš žinau. O iš kur gauti gerą? <...>

1956 m. birželio 21 d. Pusę šešių užbirbė laikrodis ir aš šokau iš lovos. <...> Per miestelį, beržyną, klimpdamas purve, nueinu pas Valančių.

Prie durų susitinku ją ir tuoj gaunu darbo – nešti vandenį. Prinešu katilą, užkuriu ugnį, o paskui padedu jai. Ir nei pailsėti neteko iki pietų – vis nešiau vandenį (toli – apie 50 m, ir dar į kalną), kursčiau ugnį, maišiau saldę. Kiek geriau buvo, kai atvažiavo Baracevičius. Tada nuvažiavau į Bazilionus, iš buhalterio parvežiau statines, pasiėmiau laikraščius, kurių tačiau skaityti neteko. Po pietų (pietavau namie) vėl prasidėjo darbas, bet daugiau dirbo Haniukas. Aš pavaikščiojau po jų sodą, po „parką“. Po pietų užėjo baisus lietus, perkūnija, žaibai. <...>

Tai buvo nuostabiausias audros vaizdas. Saulė nusileido į tamsų debesį, pusė dangaus vakaruose buvo be debesų, ir į viršų kilo pluoštai spindulių. O rytuose, prieš vakarų vėją, kilo tamsūs audros debesys. Priekyje matėsi pilki, skaroti, vėliau, arčiau priėję, ir apšviesti saulės atrodą kaip gaisro liepsnos, debesys, o toliau juodi lyg naktis. Jie slinko prieš vėją, lydimi nepaliaujamų akinamų žaibų ir beveik į vientisą dundėjimą susijungusio griaustinio dundesio.

Audra grėsmingai artėjo; nuo saulės iš už miško apšviestų debesų visa žemė įgavo kažkokį keistą gaisro atspalvį, darėsi tamsu. Pagaliau staigiai sutemo, į stogą jau barbeno pirmieji lietaus lašai, draskėsi vėjas, o dangų skrodė, plėšydami debesis, milžiniški, akiną žaibai. Bet kol visa tai užėjo ant mūsų, žaibai nusilpo ir audros didingumas pranyko, o dangus apsitraukė vientisa lietaus skraiste. Nurimęs nuėjau miegoti, nes buvau labai nuvargęs.

1956 m. birželio 22 d. Miegojau ilgai, o paskui ėmiau tvarkyti knygas. Nudažiau lentyną, pjoviau malkas, skaldžiau, o penktą valandą išėjau į Bazilionus. <...>

1956 m. birželio 23 d. Naktį buvo audra, baisi audra, lydima nepaliaujamo griausmo, žaibų ir nuolatinio vėjo kaukimo. Kai vingiuotas ar laužytas žaibas nušviesdavo vandenyje skendinčią žemę, banguojančius tvinstančių tvenkinių paviršius, danguje galėdavai išskirti debesų pluoštus, o kai, akinamai blykstelėjęs, žaibas išnykdavo, viskas paskęsdavo tamsoje; griaustinis tada skambėdavo dusliai, baisiai, bet nespėdavo dar nudundėti paskutiniai jo murmėjimai, kai vėl padangę perskrosdavo kartais keliose vietose akinamai balti ugnies kirčiai.

Mes visi atsikėlėme, pasiruošėme. Aš pasiėmiau laikrodį ir laukiau. Bet apie mus trenkęs tik kelis kartus, perkūnas nurimo, audra nuūžė, o iki ryto pylė sodrus, šaltas lietus, užtvindydamas pievas, tvenkinius, laukus. Aš vėl nusirengiau ir užmigau.

Atsikėlęs išėjau į Bazilionus. Ten turėjo įvykti plaukimo ir šaudymo varžybos ir choro repeticija. Mokykloje buvo Bubiškės, Baškys, Lastauskis. Su jais nuėjau padėti sutvarkyti Pagelavoje plaukimo baseiną. Paėmėm mašiną, iš Gruzdžio – lentų, kuriomis Pruncė ir keli vyrai tvėrė bažnyčios tvorą, susėdom į mašiną, surinkom dar kelis vaikus ir nuvažiavom į lentpjūvę. <...> Pagelavoj greit nutiesėm takus, išsimaudėm ir parvažiavom. <...>

Prie mokyklos buvo daug mašinų, mokinių, kolūkiečių, mokytojų. <...> Pagaliau prasidėjo šaudymas. Iš mūsiškių šaudė Dambrauskas, Tarainys. <...> Kol vyko varžybos, mes gulėjome ant pievos ir juokavome, o kai atvažiavo mašina, nuvažiavau į Bubius. Mergaitės išlipo prie mokyklos, o mes – Henrikas, Česnauskis, Labinas, aš – nuvažiavom



Sesuo Virginija Vidutė prie Geluvos ežero. Romualdo Ozolo nuotrauka

prie pieninės ir pasivogėm ledų dėl alaus. Aš pasilikau Bubiuose. <...>

1956 m. birželio 24 d. Šiandien – dainų šventė. Bendžius sakė, kad susirinktumėm pusę aštuonių, bet aš miegojau iki devynių, galvojau, kad nebus punkt. O buvo. <...> Na, o ir dainuojant išėjo ne ką geriau, ypač vyrų choro dainos. Tik vieni formalumai – išrikiavo, patikrino, lauk ilgiausiai, kol, pagaliau, nuėjom. Eisena pritariant orkestrui tikrai graži, bet kiek dėl tos valandėlės vargo! Baisu, juk kiti miegojo mokykloje per naktį. Po choro šoko. Mes ėjom į mišką, žiūrėjom į plaukiančias žuvis. Tai karpiai – pirmą kartą tokius teko matyti. <...> Susitikau Baškį, su kuriuo mokiausi 7 klasėje. Dabar jis mechanikas alebastro fabrike, išeis į kariuomenę. Susitikau ir Iną. <...> O mušosi tą dieną, kiek žmonių suluošino! Baisu! <...>

1956 m. birželio 25 d. <...>

1956 m. birželio 26 d. <...> Atvažiavo darbininkų mašina, paėmė. Pakelėje vis rinko naujus ir naujus, vežė į Šiaulius, prie plento statybos. Na ir darbelis, varge, varge! O ir tų darbininkų kalba – baisu. Nuvažiavę už abu sumokėjom 6 rublius, o parvažiuodamas tokiam ruskiui turėjau mokėti 5 rublius vienas. Pas Lydą nėjau, nuėjo mama, o aš nudrožiau pas

Kazę. O jau tvarka pas juos! Verda kiaulių žarnas, smarvė baisi, vaikai lyg šeškai. Vargas. Kol namie, tol nematai, pripranti prie savo, o išvažiuok tik...

Kol atidarė knygyną, aš apsikirpau, pasivalkiojau gatvėmis, o atidarius išsirinkau knygas. Iš karto ėmiau Korolenkos „Giria gaudžia“, paskui Cveigo „Mindaugą II“ ir pagaliau, sugrįžęs dar kartą, Biliūno raštus. <...> Janei dovanoti nutariau Biliūną. Pavalgęs išėjau į Bazilionus. Susitikau visus „nuolatinius darbininkus“, nuėjom į mokyklą ir, patvarkę suolus, kalbėjom apie neskelbiamus dalykus. Na, ir pakalba gerbiamieji! O auklėtoja man pasakė, kad mano tema apie „Žemę maitintoją“ užėmė trečią vietą. Netikėjau. Kažkaip smagu, kad darbas nežuvo. Tas stiprina mano pasitikėjimą. Net tėtis džiaugėsi. <...>

1956 m. birželio 27 d. <...> Iš pat ryto galvojau, ką užrašyti Janei. Norėjau šį tą savo, bet neišėjo. <...> Bet pagaliau susitvarkiau, prisilaužiau jazminų, pasiėmiau knygas ir išėjau. Mokykloje jau daug mokinių, mūsų daugelio nėra, neatsinešė knygų ir aš lekiu namo, paimu savo knygas, paimu kelias iš krautuvės ir atvežęs tvarkau, o Birutė užrašinėja. Žinoma, lakstymas, šaukimas, ieškojimas, sumišęs su susijaudinimu, viešpatauja tol, kol visi nueina į salę, kurioje jau susirinko vienuoliktokų tėvai. Mes su knygomis įeiname į salę, susėdame, o Bukauskienė pradeda susirinkimą. Ji stengiasi kalbėti graudžiai, sujaudinti, bet ne širdies balso sakomi žodžiai mažai mus tejaudina. Kas kita buvo, kai užlipo į tribūną Ažubalis. Kaip žmogus, išgyvenęs su klase, su kiekvienu, daugumą jo nelaimių ir džiaugsmų, jis kalba tikrai į širdį pataikančiais žodžiais. Jis pasakoja apie tai, kaip sunku buvo dirbti, kaip daugelis nesuprato vienas kito, ir tik vėliau, daug vėliau, viskas išaiškėjo. Jam gaila palikti klasę, bet, išeinant į gyvenimo kelią, jis linki visiems gero vėjo. Dauguma mergaičių, ypač Janė, verkė. Po to įteikė atestatus. Kiekvieną pašaukė į sceną, padavė atestatą, paspaudė ranką. Jis pasirašydavo, o mes, nulipus jam nuo scenos, įteikdavom knygą. Po įteikimo kalbėjo vienuoliktokai Navickas, Nojikas, Augaitis, Daunoravičiūtė. Jie dėkojo už mokymą, už rūpinimąsi. Navickas dovanojo mums knygų, kalbėjau aš, bet labai nevykusiai, Ada, po to dar Ažubalis ir tuo iškilmingoji dalis baigėsi. Išėję nusipaveikslavom ir užlipom į viršų. Na ir prasidėjo balius. Visi pagal vizitkortes susėdo, gėrė. Prakalbas sakė. Atsistoja Šerys, paprašo tylos ir sako, kad dabar kalbės mūsų gerbiamas Augaitis, Šimkevičius, Baracevičius, Valančius. Žinoma, visi jaudinasi, nors ir įgėrę. Aš nenusigėriau, net neįkaušau. Atstovė iš Šiaulių sako: „Tu simuliuoji. Atsilikęs, be reikalo tave giria.“ Gerai. Aš to ir noriu. Dainuojam, šaukiam, paskui einam šokti. Mano nuotaika pagenda, kai atvažiuoja Ona ir Olga, būk tai nespėjusios iš Kelmės. O Parakininkas pasigėrė, privalgė tortų, kabindamas nagais nuo stalo, nuėjo į klasę ir apsivėmė. Ažubalis liepė išvalyti, o jis įsižeidė, sako, kad ne jis tai padarė. Ažubalis pasakė, kad neprieštarautų, jis nesąs piemuo. Parakinis atrėžė: „Aš irgi ne piemuo.“ Ažubalis supyko, sako, lėks Rimas lauk, nes tik per Ažubalio malonę jis čia įlindo. Jau dauguma tėvų išsiskirstė, gėrė, kas dar norėjo, mokiniai buvo tik klasėje. Aš dar palaukiau ir išėjau, nes buvo visai šviesu, saulė jau pakilusi. <...>

1956 m. birželio 28 d. Dar miegojau, kai atlėkė Vyda ir pasakė, kad atvažiavo kauniškiai. Juozas beveik nepasikeitęs, tik dar labai silpnas, beveik pramiegojo. Bet nuostabu, kad išliko beveik stebuklas. Už tai klebonas ir išaukštino Juozą.

<...>

<...> Antanas vakar susimušo su Zigmu, o šiandien Rimas norėjo duoti Janei, kam ji pasakiusi, kad jis prisivėmęs. Zigmas stovėjo šalia, tai kai pylė Rimui, tas tuoj išsitiesė. Po to Antanui. Tokie vyrukai greitai sutvarkomi. Svečiai jau skirstėsi. <...>

1956 m. birželio 29 d. <...> Šią dieną išgėriau baltosios ir truputį apsvaigau taip, kad vaizduoti girtą jau įmanoma. Bet iš tikro galva sukasi. Aš nebesėdžiu prie stalo, o Parakininkas demonstratyviai prieš Ažubalį pasistatė puslitrį ir geria. Kvailys.

<...>

1956 m. birželio 30 d. Šiandien po trijų ulionės dienų dirbau – vagojau bulves. Dalį tėtis, dalį aš, kad išmokčiau. <...>

1956 m. liepos 1 d. Sekmadienis. Niekur nėjau, tvarkiau knygas ir popierius. Nors ir atsibodo, bet šiaip taip pabaigiau.



Po darbų. Romualdo Ozolo nuotrauka

1956 m. liepos 2 d. Šiandien darbo daugiau. Iš ryto kapojau žabus, sutvarkiau, kažkaip gera. Po pietų ėjau pas Papreckį arklio. Nuėjau į eglynus, kol suradau, paskui parjojau, pakinkė ir parvažiavau. Visi išėję į Pagelavą, tai ir aš išėjau. Tėtis tuoj grįžo, nuakėjo bulves. Grįžau ir aš, bet vagoti nevagojau <...>, todėl nuvedžiau arklį vėl atgal į ganyklas ir tik sutemus tegrįžau.

1956 m. liepos 3 d. Iš ryto kepinaus saulėje, skaičiau, po pietų mėginau rašyti apsakymėlį, bet karšta. <...>

1956 m. liepos 4 d. Žadėjau treniruotis, rašyti, bet nieko neišėjo. <...> Skaičiau apie Stalino asmenybės kultą. Muilo burbulas.

1956 m. liepos 5 d. <...> Mama liepė ravėti daržą, rašyti nesiseka, tai ir išeinu <...>.

1956 m. liepos 6 d. <...> Vakar buvom su tėvu sutarę pasiskolinti iš Mingilo dviratį, važiuoti į Kuršėnus, į tą turistinį žygį, o iš ten – į Tautgailius ir į Kruopius. Bet šiandien tėtis pasakė, kad ubagauti negarbė. Aš išėjau. Užėjau pas Pruncę. Jis „meistravoja“ radiją, kalbėjomės apie mokytojus, išgėrėm alaus. <...> Nuėjom į raštinę. Pasisveikinę su Slivkaite pasiteiravom apie žygį. Ji pakvietė Bukauskienę, ir mes tarėmės, ieškojom žmonių, kai jau ryt reikia išvykti. Davė paskaityti informaciją apie tą žygį ir darbą kolūkyje. Gražiai rašo! Žygis turi vystyti turizmą, sportą, reikia rinkti herbarus, kolekcijas, vesti dienoraštį. O mes nieko. Nuvažiuosim ant juoko. Darbas kolūkyje turi supažindinti su žemės ūkiu, darbais, vystyti laisvalaikiu sportą, meninę saviveiklą. O mes... <...> Atėjus vėl Bukauskienei, nieko doro ir konkretaus nenumatėme, o nutarėme ryt susirinkti.

<...>

1956 m. liepos 7 d. <...>

Namie ramiai man beskaitant laikraščius, atvažiuoja Baškys, Smilgys ir Jokubauskas, su kuriais aš norėjau važiuoti tyrinėti vienuolyno, ir pareiškia, kad važiuotumėm tuojau. Aš bematant sutinku. Juk įdomu!

Pasiimam dvi dalbas, kastuvą ir, sėdę ant dviračių, dulkiant smulkiam lietui, per mišką, per stovyklą važiuojam iki Malakausko. Štai ir kalnas matosi, o ant jo – kelios nušiurusios eglaitės. Perlipę per griovį, brisdami per rasą, pasiekiame kalną, palikę dviračius pakalnėje, duobėje. Jie jau buvo seniau, o aš pirmą kartą, nes žiemą nežinojau. Alfredas rodo man plytas su šuns, o gal ir vilko pėdos, žmogaus rankos įspaudais. Įdomūs daiktai. Pasiimu juos į kolekciją. Šone, kur didelė duobė išmušta, matyti,

bombos (radom stabilizatorių, skeveldrų), matosi sienos. Jos labai storos, iš didelių akmenų, sumūrytos kalkių skiediniu, tikros senoviškos sienos. Mes ieškojom kitų, bet suprasti tos bažnyčios planą mums sunku. Mes išardėm keletą akmenų, iškasėm griovį, radom kažkokių keistų stiklų, prisipylėm kišenes plytgalių ir, apsivaikščioję po aplinkinius kalnus, parvažiavome namo. Nutarėm į Pašiaušę važiuoti artimiausią giedrią dieną. Mama juokiasi iš mūsų darbų, bet man įdomu. <...>

1956 m. liepos 8 d. <...>

<...> Chebra norėjo nukakti į Bubius, bet kelionė iširo. Netrukus prasidėjo kinas. Aš nėjau į salę, bet per langą pažiūrėjau abi filmas. Truputį šalta, bet finansai netvarkoje, reikia taupyti. Jau einant namo visai nušvito dangus ir ėmė aušti. <...>

1956 m. liepos 9 d. Diena saulėta, bet vėsoka. Išėjom ravėti pupų. <...> Nuravėjom pusę daržo. Man pirštai nuo kauptuko, ant kurio vis buvau pasirėmęs, užmirė. <...>

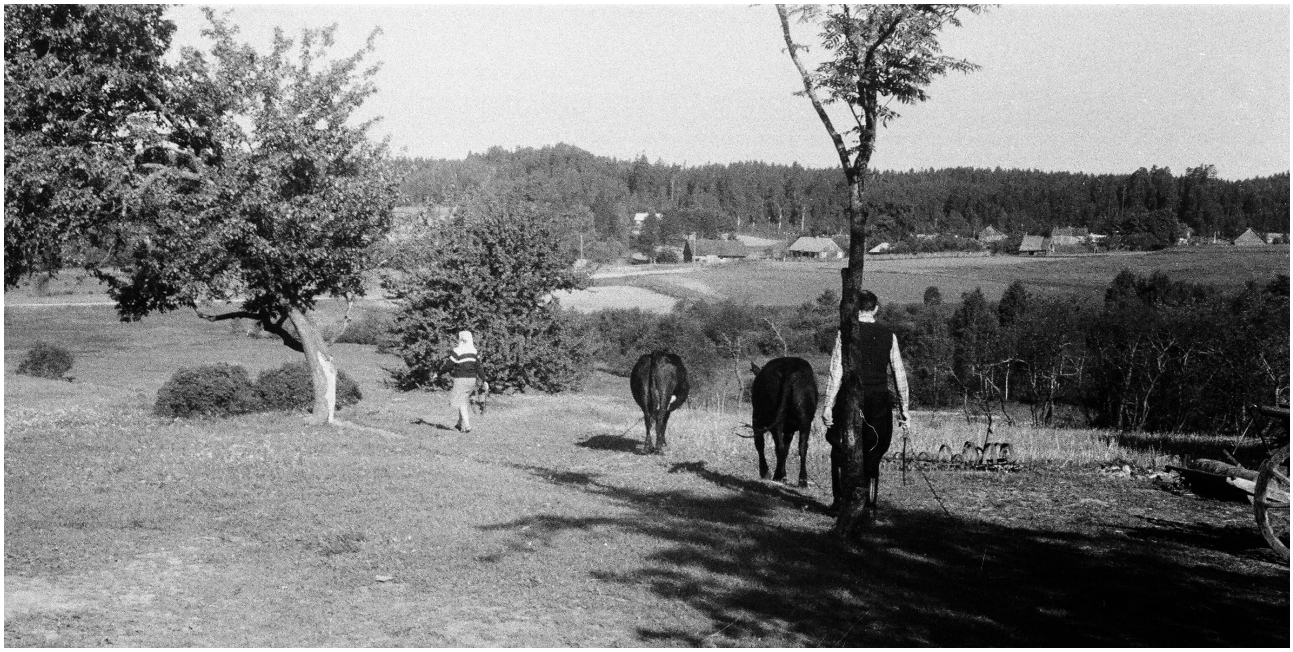
1956 m. liepos 10 d. Iš pat ryto ėmėm ravėti pupeles. Degintis negalėjau, nes debesys, vėjas, šaltoka. Ravim su močiute kartu, mama su Laima kitoj pusėj. Mama su manim pykstasi. <...> Prieš pietus pabaigėm, o po pietų ėjom grėbti ir krauti šieno. Sukroviau gerai, net tėtis pripažino. Sugalvojau ant kūtės pasidaryti kambarėlį ir ten miegoti, dirbti. Tėtis neleidžia, bet aš vis tiek pasidarysiu.

1956 m. liepos 11 d. Tėtis prikėlė ir liepė eiti ravėti daržą. Paėmiau Mikulskio arklį, nuvažiavau pas Bilotienę ir parvežiau arklą. Su Mikulskiu greitai išvagojom daržą ir, parėję namo, nutarėm išvagoti bulves. Jos taip apžėlusios varpučiu, kad kol išvagojom, privargom visi. Parėjęs namo, nutariau pailsėti, paskaityti, bet mama ėmė šaukti. Aš netylėjau. Ką, negalės skaityti! Laima miegamajam skaitė, Vyda trainiojos, aš dirbau, o mama to nematė. Jai tik atrodo, kad mergos dirba. <...> Supykau ir išėjau kaišyti kartelių pupoms. Kol sunešiau žabus, susmaigsčiau, atėjo laikas eiti pas Bendžių. Bet buvo Jonas, kuris gėrė kartu su tėvu ir Lensbergu (sprendžiamas mūsų pasilikimo klausimas), tai mes užsikalbėjom. Jis sako, kad aš studijuočiau agronomiją, nes daug ką žinau. Ne, nenoriu. Apsirengiau ir išėjau į Bazilionus. Bendžius liepė atsinešti smuiką, kai atsinešiau, jis dar nebuvo atėjęs. Mačiau naują bibliotekininkę. Nieko. Bendžius paaiškino pagrindinius principus, paskui taisė smuiką, grojo, o aš žiūrėjau medžioklės žurnalą. <...> Oi, kaip noriu griežti iš natų! Tada kiekviena daina prieinama.

1956 m. liepos 12 d. Iš ryto atėjo Joniškienė, užsiplepėjo su mama, aš netrukdomas galėjau pusvalandį paskaityti. O po pusryčių išėjau į pievą pakirsti žabų, kuriuos dės po šienu. <...> Taip ir vėl diena praėjo. Ir nieko gero. Tik miške, gulėdamas pavėsyje, žiūrėjau į dangų, medžius ir galvojau, kaip aprašyti. Tai tiktų kokio nors pasakojimo pradžiai.

1956 m. liepos 13 d. Vėl ta pati giesmė – atsikėliau vėlai, devintą valandą. Ir kaip nesmagu, vaikštai apsnūdęs. Ėmiau kapoti žabus ir ruošti smaigus pupelėms. Iki pietų pabaigiau, bet žabų nesukapojau. Saulė taip kaitino, kad dirbti buvo sunku ir, pasiėmęs „Žvaigždžių laivus“ ir išleidęs džiovinimui iš kupetų šieną, atsiguliau už rūsių pasideginti. <...> Skubiai, pykdamas, kad tėvas neparvažiuoja, sudėjau šieną ir ėmiau skaityti. O tėtis ne parvažiavo, bet parėjo – įgėręs. Užpuolė, kad skaitau, o juk aš tvarkiau šieną, sutvarkiau daržinę. Susipyko su mama, ir aš, nors per dieną susikiviršydavau su ja, stojau už. <...>

1956 m. liepos 14 d. <...> Bet rašyti taip ir neteko – atsikėlė tėvas ir paprašė, kad nueičiau parvesti arklio. <...> Nuėjau į Bazilionus, pas Papreckį. Jo žmona virė braškes, kur arkliai – nežinojo. Pasiėmiau apynasrius ir išėjau. Susitikau Papreckį. Jis pasakė, kad arkliai už Valančiaus, prie Dubysos. Aš ten ir pasukau. Pro Bendžių, pro kirpėją nuėjau iki kažkokio upelio, paskui šlaitu nusileidau žemyn, peršokau alksniais apaugusį upeliūkštį, užlipau į kalną ir pamačiau bandą. Ten buvo ir arklininkas – su rudu skybeliu, su guminiu kombinezonu, ilgu botagu ir didžiule pypke. Mes jį vadinom kaubojum. Pasisveikinęs ir pašnekėjęs su juo, pasiėmiau arklį, atpančiojau, uždėjau apynasrį ir nujojau. Smagu. Rytas dar ankstyvas, o aš jau seniai nebemiegu ir štai kur trankaus po kalnus. O kalnai iš tikro nemenki. Tai statūs, apaugę alksniais šlaitai, besileidžią į Dubysos slėnį. Puikios vietos. Kažkaip lengva, gera joti. Joju šalikelėmis, kad kelias būtų ilgesnis. Parjojau atgal pas Papreckį



Tėviškės sodyboje. Romualdo Ozolo nuotrauka

ir, kai jis pakinkė arklį, aš nuvažiavau namo. Kai sveikindavausi su sutiktais pažįstamais, man norėjosi sakyti „Laba diena“, nors buvo dar tik 10 valanda. Parvažiavęs arklį pašėriau, o pats nuėjau pavalgyti. Oras buvo nepastovus, lietus galėjo pradėti lyti kiekvienu momentu, tai mes skubėjom. Pirma nuvažiavom ir parvežėm namo sukirstus žabus, išklojau jais po šienu reikalingą plotą ir tada išvažiavom šieno. Tėtis krovė, aš padavinėjau. Pirmasis vežimas buvo nekoks, o antrasis išėjo geresnis. Važiavau aš, o užvažiavimas pas mus sunkus, labai nelygus. Tai porą kartų tik tik nenuvirtau. Šienas buvo drėgnokas ir aš, kaip ir buvau apsivilkęs su prastomis kelnėmis ir megztiniu, nuvažiavau į Bazilionus. Krautuvė buvo uždaryta, nes Zosė priiminėjo kiaušinius. Žibalą pirko dantistės bendrabutė, nes jos neturi malkų, verda valgį žibalu. Vargas. Aš atsisėdau ant lentų ir laukiau. Gatve ėjo Matildos sesuo su kažkokiu bernu. <...> Nusipirkęs druskos parmoviau namo ir netrukus išėjau į miškelį grėbstyti spyglių, nes buvo arklys, o kreikti nėra kuo. Sugrėbiau spyglių kelias krūvas ir atskirai kankorėžių kūrenimui. Tėtis nuėjo grėbti į kitą miškelį, bet atvažiavo mašina ir jis, parėjęs namo, išvažiavo. Žadėjo parvažiuoti greitai, todėl aš pasiėmiau knygą ir ėmiau skaityti. Bet iš šiaurės kilo lietus, o tėvo nebuvo. Tada, parvežęs karvėms žolės, nuvažiavau į pievą, susikroviau kupetą sauso šieno ir parvažiavau. Kalinavas irgi „veža“ šieną, pats pasikinkęs į tokias nasilkas. O jam juk jau per 70 metų! Iškroviau tą šieną ir nuvažiavau į mišką spyglių. Kartu važiavo Paulius. Mama jį buvo primušusi, todėl aš jį kalbinau, kartu dirbom. Taip parvežėm vieną, paskui kitą vežimą. Parvažiavo tėtis, atėjo į miškelį ir pasakė, kad vežti gana, reikia vagoti bulves. Taip ir paliko nebaigta. O ir bulvių vagoti nebaigėm, nes jau užėjo vakaras. Visą dienelę dirbau, gerokai pavargau. Nuvažiavau arklį, galvojau, kad reikės joti, bet Adukas nujojo už mane. <...>

1956 m. liepos 15 d. Iš ryto tėtis lyg ir pyko ant manęs už šokius, todėl nelabai norėjo leisti pas Bendžių. O aš jau seniai buvau žadėjęs nueiti. Vis dėlto iškaulijau. Kaip vakar buvom susitarę, nuėjau pas Butviliuką. Jis valgė, nes dar buvo anksti. Pavalgęs pasiėmė birbynę, parodė triūbą ir mes išėjom. <...> Kai nuėjom pas Bendžių, jis dar valgė. Mes susėdom salone ir palaukėm. Atėjęs jis išrašė natas paties sugalvotai polkai, kuri skamba visai gražiai. Jis ilgai griežė pats, mokė Butviliuką, paskui su smuiku griežė įvairius valsus, fokstrotus, tango, o aš tik biškutį pačyrpinau. <...> Baigėm apie pirmą valandą, bet naudos tik tiek, kad parsinešiau natas. Jis dar galvoja greitai viską padaryti, gal sekmadieniui, – nesąmonė.

<...> Buvo Martynas ir prašė į išleistuves, bet tėtis pasakė, kad be dovanos neičiau – negražu, todėl nutariau iš viso neiti. <...>

Visi sėdėjo už stalo ir gėrė, valgė. Mes pasisveikinom. Tuojau už baudą liepė išgerti stikliuką. Išsisukinėjau, bet nepavyko. Iš karto varžėmės, bet paskui tas pranyko, mes ėmėme jaustis drąsiau. Netrukus išėjom šokti į gretimą kambarį. Šokau su Aldona ir Vida. O juk Aldona pati pirmoji mano vaikiškųjų dienų meilė. Kambaryje buvo tvanku, todėl išėjom lauk ir šokom ant kiemo. Buvo atėjęs kunigas, bet jį užsipuolė Bardauskas, todėl jis išėjo. <...>

1956 m. liepos 16 d. Miegu tol, kol ateina Martynas kviesti pas juos. Greitai nusiprausiu, apsirengiu ir su tėvu nueinu. Ten sėdi Bardauskiai ir Joniškiai. Mane pasodina šalia Bardauskaitės, bet mes tik mestelėjamės žodeliu, ir aš klausausi kitų. Musija gerti, bet aš nepasigeriu. Moterys išsiskirsto, tėvas buvo parėjęs namo suleisti karvei vaistų, o kai atėjo, kalbasi apie politiką. Pasakoja apie amerikonų ir rusų techniką, apie lėktuvus, primėčiusius kažkokių šerių, apie žemės ūkį, apskritai, „mūsų“ atsilikimą. Ateina bobos, jie nutyla, o aš išeinu lauk. <...>

1956 m. liepos 17 d. <...> Turguje nieko gero, niekur nieko. Nusipirkau Uspenskio „Draustinėse giriose“ ir, kol laukiau mašinos, skaičiau. Ilgokai palaukus atvažiavo kareiviška mašina ir mus paėmė. O vis dėlto tai technika, nors ir rusiška. Viduje irgi neblogai. Sustojo prie Pociaus, ten Pruncė dengė stogą. <...>

<...> O pavakare atėjo Martynas. Jis skubėjo atsisveikinti, nes ėjo pas Haniuką į išleistuves. <...> Martynas pasibučiavo su visais, apsiverkė, paprašė rašyti ir išėjo. Gaila vaikino. Parėjus iš Marcinkienės mama pasakė, kad aštuntą valandą Algis juos išveža į Šiaulius. Taip baigėsi Martyno laisvosios dienos...

1956 m. liepos 18 d. <...> Iš skaityklos išėjo Bendžius ir paprašė, kas užeičiau vakare. O netoli Dapšo sutikau Tolutį. Jis pasakė, kad Martynas bus radiolokatorius, kaip ir kiti draugai. Senis Dapšas sakė, kad neparvažiuoja Česė iš praktikos, nespės į Zosės Kazlauskaitės (mūsų aštuntokės) vestuves. <...>

Arklių tarp eglynų, kadugynų baisioje kaitroje ieškojau ilgai, o kai radau, perjojau Dubysą ir padubysiu, pro Dapšą, Valančių parjojau į Bazilionus. Pas Papreckį buvo Kalinavas, pirko braškes. Papreckis pakvietė ir mane, aprodė obelis, serbentus. Padėkojau už uogas, priskyniau Pauliui tūtelę ir išvažiavau. Prisitaisė Adukas ir vežė mane pro Valančių iki Bernotų malūno. Malūnas geroje vietoje, senas, romantiškas. Pasiėmę iš Sirūno miltus, važiavom kitu keliu. <...> Buvau susitikęs Feiferį. Sako, Algis gyvena neblogai, gavo šoferio-mechaniko vardą ir neišvažiavo į Kazachstaną kaip kiti.

<...>

1956 m. liepos 19 d. Visą dieną dirbau alų. Iš ryto buvau Bazilionuose, o parėjęs tuoj išėjau pas Joniškius. Jų lauko virtuvėj užkūriau ugnį, prinešiau vandens, virinau, skaičiau knygą. Taip ramiai atėjo pietūs. Užsaldinau salyklą ir, kol jis tris valandas pasals, išvažiavau į Bazilionus. <...>

Papreckių nebuvo namie, uogų nupirkti negalėjau, todėl su Jokubausku, svarstydami kelionės į Pašiaušę galimybes, nuvažiavom pas Baškį. Jis nešė taisyti dviratį – kelionė negalima. Be to, pasakė, pirmadienį išvažiuojam darbams į Kaliningradą. Nejaugi? Būtų įdomu. <...> O prie alaus neblogai – beveik perskaičiau Uspenskio „Draustinėse giriose“. Vienok alaus gamyba užtruko ir „sekretorių“ ėmėm daryti saulei leidžiantis, todėl baigėm tik 2 valandą naktį. Sušaliau, sustyrau, todėl miegoti buvo sunku – skaudėjo nugarą.

1956 m. liepos 20 d. Išsibudinu ir vėl užmiegu. Mama kalba su močiute, reikia keltis, bet kūne toks nuovargis, kad valdo tik vienas troškimas – miegoti. <...> Močiutė būtinai nori pažiūrėti, ar yra grybų. Išeinam vėlokai. Apeinam vieną miškelį, pasukam pro tvenkinį į didįjį mišką, ieškom grybų, bet nieko nerandam. Taip pavaikščioję po kalnus, pasirinkę uogų, grįžtam namo. Močiutė pasakojo, kad visi sunkiai dirbdavo, bet ir turėdavo, o po vyro mirties, kai visa šeima ėmė dirbti, jiems nieko netrūko. Buvo ir duonos, ir bulvių, ir žirnių, ir pupų, ir grybų, ko daugelis neturėjo. Užtai gyveno, nors ir dirbo sunkiai. Kad dabar galėtų žmonės užsidirbti taip dirbdami!

Parėję iš miško dirbom, rūpinomės artėjančiu balium. Pavakare važiavau pas Kostą silkių. Važiavo daug čigonų. Vis dėlto keistas jų gyvenimo būdas. Jie nelyginant žmonių parazitai, grubiai išsireiškus. Seniau galvojau, kad jų gyvenimas įdomus, o dabar matau, kad betikslis.

1956 m. liepos 21 d. Kaip močiutė buvo žadėjusi, pakėlė prieš septynias ir, mamai burnojant, išėjom į mišką. Rytas šalta drėgme dengė krūmus, pievas; ant brėstančių rugių varpų pakibo tyri rasos lašeliai; tvenkinio paviršiumi slinko lengvas dūmelis. Pakilusi saulė rausvino medžių lapus, sklaidė vis skystėjančias ūkanas, kaitino orą. Mūsų batai peršlapo nuo rasos. Miške buvo geriau – rasos nebuvo. <...> Pauogavom, pakalbėjom ir grįžom namo.

<...> Pavakare mama liepia nuvažiuoti pas Malakauskį, sužinoti apie karpius. Sukčius tas Malakauskis, turi valdžią, būdamas brigadininku. Sakė, eis žvejoti. Ir tikrai, pavakare atnešė. O aš, parėjęs namo, nuėjau pas kunigą. Keliu ėjo girtas žmogelis, keikė valdžią. Kai pasisveikinau su kunigu, pakviečiau ryt užeiti, pakalbėjom apie tą žmogelį, apie mokslą, apie atostogas, apie gyvenimą Palangoje. Išgėrėm po porą stikliukų baltojo vyno, jis davė šampano bonką ir aš išėjau. <...>



Brolis Ričardas Paulius. Romualdo Ozolo nuotrauka

1956 m. liepos 22 d. Iki pietų – ruoša baliui. Laksto mama, laksto Laima, einu ir aš nešti kėdžių, tvarkausi po namus. Buvau taip pavargęs, jog nuėjau pamiegoti. Bet atėjo tėtis įleisti alaus ir pasakė, kad jau yra klebonas, liepė eiti pasikalbėti. Nenorėjau, bet nuėjau. Gėrėm alų, aš atsisakinėjau, klebonas pasakė, kad aš labai griežtas. Paskui klausinėjo, kokias skaitau knygas, ar rašau, žiūrėjo dovanotas knygas, prašė tos temos. Žodžiu, jis sužinojo, kad aš rašinėju. Netrukus atėjo Bilotienė, Elzė, Pruncė, paskui Joniškienė, tai aš nebegalėjau sėdėti, reikėjo ruoštis. Netoli vakaro atvažiavo Marcinkai, Sirūnai. <...> Parvedžiau karves ir su Prunce išėjau į kiną. Buvo vokiečių pieštas filmas „Snieguolė ir septyni nykštukai“. Puikus, juokingas, tiesiog iš visų matytų filmų gražiausias. Ruskių teplionės niekai prieš tą. <...>

1956 m. liepos 23 d. <...> Gulėjau iki pirmos valandos. <...> Pavakare vėl atvažiavo Sirūnai su Marcinkais ir gėrė. Aš pasigėriau – blogai.

1956 m. liepos 24 d. Baisiai bloga po vakarykščios. <...> Užėjo toks noras tvarkytis, kad ėmiau skaldyti malkas. Pietų nevalgiau – nenorėjau. Bet visą dieną prasidirbau su malkom – suskaldžiau, sukroviau ir baigta. Tvarka. Kai apie aštuonias pabaigiau, nuėjau pas Bendžių. Jis pavargęs grįžus iš Rygos, bet griežė, griežiau ir aš. Susitarėm rimtai dirbti. Grįžau jau sutemus. <...>

1956 m. liepos 25 d. Žadėjau mokytis groti smuiku, bet visą dieną prasiterliojau ir pas Bendžių ėjau neišmokęs nieko. Ten ėmėm iš karto mokytis. Jis groja birbyne, aš – smuiku. Kažko sudvejojau, tai jis lyg ir pykdamas ėmė sakyti, kaip žmonės tapdavo genijais. Vis dėlto veikia tokio Paganinio gyvenimas. Užsikalbėjom ilgai. Parėjau visai sutemus.

1956 m. liepos 26 d. <...> Buvo tik po penkių – ir ėmiau čirpinti smuiką. Gerai ant šieno, bet pavargsti. <...> Porą valandų pačirpinęs, atsikeliu, išvedu karves, palesinu vištas, o mamai leidžiu miegoti. <...> Nulekiam krauti šieno, tačiau nebesuspėjam. Pradėjus lyti, parbėgom namo, o kai nustojo, išėjau pas Bendžių. <...>

1956 m. liepos 27 d. Kaip greitai slenka diena po dienos, kaip greitai artėja mokslo metų pradžia ir kaip aš, tiek daug žadėjęs nuveikti per vasarą, nieko neveikiu! Prakeiktas neryžtingumas! O nežinau – neturiu valios ir gana.

Kad ir šiandiena – viena iš tų nuolatinių neproduktingų dienų, nepaliekančių jokio kitokio įspūdžio, apart kartėlio dėl tokio betikslišku mo.

Rytas. Vėjas staugia, plėšosi; dreba ir braška skylėtas daržinės stogas, o aš, apsiklojęs kailiniais, po vakarykščio pokalbio su tuo mulkiu Ernestu miegu, neturėdamas jokio noro keltis. Ir kur čia kelsies, jeigu prakalbėjom iki kokios antros valandos, o, be to, lauke šalta. Brr... O čia, po kailiniais, gera, šilta... Apsiverčiu ir vėl paskęstu į saldų be sapno miegą. Kiek aš taip miegočiau, jeigu ne tos prakeiktos vištos: karkia, kudakina, žingsniuoja prie manęs, nes šalia lizdas. O staiga, kad sukudakuos rudė prie ausies! Šoku iš guolio ir, gūždamasis nuo šalčio, rengiuosi. Gal padaryti mankštą? Bet ta mintis tuoj dingsta, nesuspėjusi subręsti į sprendimą. Aš lekiu nuo šieno ir einu lauk. Oras tikrai bjaurus. Dangumi, vis keisdami formas, plaukia žemi, išdarkyti lietaus debesys. Vėjas per baltinius skverbiasi iki kūno ir aš, jau įėjęs į kambarį, dar drebu. Juk galėčiau pasportuoti ir sušilčiau, bet... nepasiryžtu. Apeinu kambarius.

1956 m. rugpjūčio 2 d. Na, ar ne silpnavalis aš? Pradėjau savo nevaisingos dienos aprašymą – ir nebaigiau. Ką gi, nors ir nebuvo laiko, bet teisintis nė prieš ką nesiruošiu: jeigu būčiau norėjęs, būčiau parašęs. Tiek to, pasistengsiu prisiminti kai kuriuos įvykius.

Liepos 28 diena praėjo be aiškesnio įspūdžio, nuobodžiaujant, bet vakare aš su Ernestuku išvažiavau į Aukštelkę. Jis sutaisė dviratį ir vakare atvežė. Mes tik buvom baigę vežti šieną, kurį per dieną džiovinau, grėbsčiau. <...> Parvažiavau gerai, bet jau netoli aušros. Kaip gera man palėpėje!

Liepos 29 d. Kurtuvėnuose atlaidai, žadėjau važiuoti, bet ėmė lyti lietus ir, nuvažiavęs pas Pruncę, ėmiau klausyti radiją. Atvažiavo Antaniukas, atvežė didintuvą. <...>

Liepos 30 d. Šiandien pirmadienis. Jau anksčiau buvo pranešta, kad reikia eiti į kolūkį <...>. Kolūkio raštinėj Kazelskis pasakė, kad užsiregistruotumėm pas mokytojus. <...> Mūsų buvo kokie aštuoni. Nuėję tuoj apžiūrėjom šiltnamį, daržus. Daržų daug neravėtų, šiltnamio įrengta tik pusė, o ir antroje nedaug gėrybių – keliolika agurkų. Kazelskis netrukus davė darbo – reikėjo smailinti karteles pomidorams, kurių buvo 20 000. Žinoma, iš karto ūpas dirbti nemažas, bet vėliau pavargsti. Padirbėję iki pirmos, gavom pietų pertrauką iki penktos valandos. Po pietų vėl dirbom. Buvom nuėję agurkų, bet pamatė Kazelskis, teko išeiti. Negražu. O kolūkis, kaip žadėjo, valgyti neduoda. Tai tau tvarka. Iš viso ten didelė „tvarka".

Liepos 31 d. Anksti atsikeliu ir einu pas Papreckį arklio. Arkliai už Dubysos. Na ir gražumas tų vietų, tiesiog puikios. <...> Nujodamas arklį, užjojau pas draugus. Jie susitarė ryt neiti. Neisiu ir aš. Jonas papasakojo, kad mirė Žemaitis. Jis buvo tėtės mokytojas. Gaila senioko.

Rugpjūčio 1 d. <...> Su Stasium dviračiu nuvažiavau pažiūrėti jų namo. Negražus namelis, bet su laiku bus nieko. Jie stengiasi, o lėšų maža. Vis tiek gabūs žmonės. Augustas pats dengia stogą, dirba. Bus kambariai, vanduo, visi patogumai. <...>

Rugpjūčio 2 d. <...> Raštinėj Bukauskienei padaviau Laimos ligos raštelį. Ji paklausė, kodėl mes vakar sustreikavom. Mes išsigynėm. <...> Vėliau atėjo Bolius, liepėm jiems dainuoti, nes pas mus toks nutarimas – už pavėlavimą dainuoti. Vaičiulis dainavo visokias durnystes, nešvanku. Atėjo senė Daunienė ir bumba kaip ragana. O kai ji nuėjo, Jonis atnešė agurkų. <...> O Bendžius nieko nesako, net už agurkus. Vis tiek negražu, žmonės kalba, kad mes vogėm. <...>

1956 m. rugpjūčio 3 d. Pro skylę ant galvos papsi lietaus lašai. Šalta. Aš daug kartų išsibudinu, vėl užmiegu. Bet jau pro miegus pagalvoju, kad nereikės eiti į kolūkį. Ir tikrai, kai pavalgęs nuėjau pas Pruncę, jis nesiruošė į darbą, o sėdėjo ir rašė. Net Edmundas, tikrasis kolūkietis, buvo namie. Aš parėjau namo ir, kad negaiščiau laiko, ėmiau skaityti „Martiną Idną". Stebėtinai puikių minčių yra šioje knygoje. Kad ir dėl poezijos. Ten pareikšta, kad poezijai reikalingas kažkoks neaiškumas. Kaip tai teisinga! Aš prisiminiau Olgos ir savo rašinius. Nors tai ne eilėraščiai, bet ir ne apsakymai, o „svajonės". Pas mane viskas aiškiai pasakyta apie ateitį, o pas ją – užuominom, neaiškiai, bet kaip puikiai jai pavyko pavaizduoti tas svajones. O ir iš viso, grožis tik ten, kur kas nors neaišku, paslaptinga; imkim audrą. Kas gali būti gražiau už jos paslaptingas užgaidas, už patį audros kilimą. Ne, nerandu žodžių, ir čia vėl teisus Idnas, kuris sakė, kad tik tikri rašytojai gali žodžiais išreikšti savo jausmus.

Šalta palėpėje, vėjas drasko lapus, bet aš skaitau. Kiek čia jausmo! Koks minties lankstumas! Kada aš taip sugebėsiu?..



Rimta kompanija

Vienos pertraukos metu aš atsimenu, kad reikėjo eiti į darbą. O gal kas susirinko, gal kiti dirba, tik aš čia tūnau? Kažin. Lauke lyja lietus, lyja beveik be perstojo, ant laukų pasklido sunki, tiršta migla. O vis dėlto reikia nuvažiuoti. Padedu knygą ir išvažiuoju. Kelias kaip košė, bet aš netrukus būnu prie šiltnamių. Važiuodamas keliuku, pamačiau lyg tai Bendžių, lyg tai Kazelskį. O dabar tikrai iš už medžių pasirodo Bendžius. Jis apsivilkęs savo nepakeičiamu lietpalčiu, kepure, tik ant kojų – nauji kaliošai, kuriuos nuolat valo. Pasisveikinu. Jis paklausia, ką aš šiandien veikiu. Aš neaiškiai sumurmu, kad grojau. Jis, aišku, netiki. Pasižiūrėjęs, kad nieko nėra, jis eina atgal, o aš kartu. Mano balti batai baisūs, purvini. Bendžius pažiūrėjo, pagalvojo ir tarė:

– Aš tau užrašysiu darbadienį. Vis mažiau reikės čia vaikščioti. Dabar toks purvynas, vien už atėjimą užrašysiu. Tik tu nesigirk.

– Ne, ne, nesigirsiu... Nereikia, kaip čia... – lemenu aš. <...> O jis jau ima pasakoti apie susirinkimą, kuriame iškėlė miestelio jaunuomenės neveiklumą, neprisidėjimą prie saviveiklos, šokių. Paskui vėl klausia manęs, ar aš ateisiąs į repeticiją. Prižadu. Šiandien jis netrukdo, o greitai atsisveikina ir eina į skaityklą, nes jam daug darbo. O aš, patenkintas, kad šiandien nereikia eiti į kolūkį, dirbau smulkius ūkio darbelius: kaliau vištoms laktą, valiau triušidę, kreikiau karves. Mane buvo pagavęs tikras darbo džiaugsmas, darbo nuotaika. Bet greitai nutariau, kad geriau skaityti knygą. Juk tokie darbai nebūtini, jie jokios kultūrinės naudos neduos, o knyga – kitas dalykas. Mano žinios praturtės, kai ką suprasiu. O nuo to laiko, kai mūsų gyvenamosios vietovės pastovumas ėmė svyruoti, aš daugiausia stengiuosi lavintis, o ne dirbti.

Taigi po kiek laiko aš vėl skaičiau „Martiną Idną“ savo mažoje palėpėje, susisupęs antklode nuo vėjo ir lietaus, teškančio pro lentų plyšius.

<...>

Bendžių radau skaitykloje, vis dar pasakojantį apie susirinkimą. Jis baisiai įpykęs. Žadėjo nebegriežti, nes jaunimas nedalyvauja saviveikloj. Buvęs su juo Preidis pritaria, Petrošius prieštarauja, o bibliotekininkė klausosi. O Bendžius tik vaikšto, mojuoja ranka ir kalba, kad visi apkiautę, kad seniau taip nebūdavę, nors sąlygos buvo blogesnės. Ir einant pas jį jis pasakė:

– Užtenka to. Reikia baigti. Įrengsim satyros lentą, visi atsidurs joje. Galėsi pasijuokti. Iš karto nesmarkiai, bet paskui prigriebsim. Medžiagą jau renkam.

Ką aš jam galėjau pritarti? Gal prieštarauti, kad nieko neišeis? Juk daug kas šaipėsi, netgi pareiškė, kad jis būsiąs sutvarkytas. O jis, senų pažiūrų žmogus, niekad nesusitikdavęs su tokiais atžagariais kipšais, netikėjo, kad negalima perauklėti jų. <...>

Iš jo kalbos jautėsi, kad jis tik sulaiko pagiežą šiai tvarkai, tokiam gyvenimui, tiems žmonėms. Ir tikrai. Vakare, kai mes baigėm griežti, jis nebeištvėrė. Jis ėmė pasakoti iš pradžių apie savo darbą, mokslą, kad mokąs griežti ant visų instrumentų, o paskui, visai naktį, atsisveikindamas jis tarė:

– Ech, broleli. Ar aš taip gyvenčiau, jei ne toks laikas. Kur aš seniau nesu buvęs? Užkaukazė, Maskva, Viena, Berlynas man gerai pažįstami. O kaip aš gyvenau! Fortepijonas, baldai, įvairūs instrumentai, tai ne toj špokinyčioj, svajojant, kaip nusipirkti bajaną. Bet ką čia, – baigė jis ir, padavęs ranką, skubiai nuėjo namo.

Eidamas namo, aš galvojau apie jo gyvenimą. Tikrai, kaip jis gyvena! Mažame miestelyje skaityklos vedėjas su trejeto šimtų alga. Juk jie nieko neturi, viskas perkama. Kambarėliai du, mažyčiai, baldai keli – lova, menkas apvalus stalas, nutrinta sofutė ir tik keli neįgudusios rankos tapyti paveikslai darė jį kiek jaukesnį. Malkos, tikriau žabai, sudėti koridoriuje, o kiti dar lauke. Įsivaizduoju tokio gyvenimo malonumą, nes ir mes panašaus likimo žmonės. O kai tai papasakojau tėvams, mama tarė:

– Kodėl užtai aš negaliu pakęsti tų ruskių? Argi ne jų nuopelnas? Tokie jau laikai, kad išsilavinęs žmogus džiūtų kažkokiam užkampy, kęsdamas visokių piemenų pašaipas. Ką darysi?

Iš tikro – ką darysi?

1956 m. rugpjūčio 4 d. Skaitau „Martyną Idną“ ir jo gaivinančios mintys priverčia mane lyginti savo elgesį su kitų, stebėti gyvenimą. Štai mes darbe. Susirinkę dešimtokai ir mes, vienuoliktokai. Už metų išeisim į gyvenimą, bet kokios lėkštos mūsų mintys, kokie necenzūriški žodžiai nurausvina kiekvieną posakį šlykščiu kaimo jurgio tonu, besididžiuojančiu savo sugebėjimu keiktis. O papirosai, traukiami mūsų „vyrų“. O ir aš kai kada sugalvodavau. Daugiau to nebus!

Ir dirbam mes... „Ko čia stengtis, juk kolūkio“, – dažnai girdisi. O vis dėlto toks požiūris kenksmingas, jis išugdo neveiklumą, žlugdo iniciatyvą. Ech, tas kolūkinis darbas. Dabar kaip niekad aiškiai jaučiu – kolūkiai nepakils.

1956 m. rugpjūčio 5 d. <...> Nuostabi knyga, priverčianti mane abejoti savo profesija. Galvoju būti žurnalistu, bet pagrindinis tikslas – rašytojo darbas. O gal neteisingai elgiuosi? Gal korespondento antspaudas per daug aiškiai užsispaus mano stiliui, kurį tikiuosi išugdyti. Ir vis dėlto šiandien dar nežinau, tai ne dienos klausimas. O tuo tarpu reikia lavintis. Aš išrenku nežinomus vardus, žodžius, surašau į užrašų knygutę, kad vėliau galėčiau išsiaiškinti. Reikės būtinai nusipirkti tarptautinių žodžių žodyną. Skubu labai, nes jau pavakarys ir vargais negalais baigiu knygą. <...>

1956 m. rugpjūčio 6 d. Šiandien vėl į kolūkį. Reikėjo anksti atsikelti, nes norėjau parašyti korespondenciją. <...> Bet į darbą atėjęs Bendžius juokėsi iš Baranausko korespondencijos apie daržininkystę. Gėda ir man, gal ir iš mano taip pat juoksis.

Tačiau vienas dalykas rėžė ausį – keiksmai. Jie biro iš kiekvieno burnos nesibaigiančia srove. Todėl aš, atnešęs supjaustytus kuoliukus, mečiau ant žemės ir tariau:

– Draugužiai, reikia baigti su keikimu. Juk vis dėlto gėda, jeigu pašalinis išgirstų.

– Aha, ir aš norėjau pasakyti, bet neradau draugo, – pasakė Baškys, nustojęs smailinti kuoliuką. Kiti neaiškiai sumurmėjo.

– Bet ką darysim, jei neatsiminę sukeiksim? – paklausė Jonis.

Nutarėm pabaudą. Baškys pasiūlė išrauti po plauką už keiksmą, bet man pasirodė tai negerai ir aš pasiūliau be eilės eiti nešti pagaliukų. Visi sutiko. Ir kai tik kuris nusikeikdavo, visi juokdamiesi varydavo jį pagaliukų. Taip porai valandų keikimasis buvo sustabdytas, bet po pietų pasiryžimas išblėso, ir tie briliantai vėl krito srove.

1956 m. rugpjūčio 7 d. Vakar, parėjęs iš darbo, valgiau ir valgiau. Nepaliaujamai pilve žuvo obuoliai, duona, dešra, pienas. Pilvas mano didžiausias, ryju ir ryju. Todėl pavakare pavalgęs nutariau susilaikyti. Ištesėjau. O ką gi, jeigu ryt pabandyčiau visai nevalgyti, pagalvojau atsigulęs. Rytą ta mintis virto sprendimu. Pasakiau, kad bloga, ir išvažiavau nevalgęs. Dar nieko nebuvo, todėl labai norėjosi ką nors dirbti. Pasiėmiau bloknotą ir parašiau apie „Martyną Idną“ keletą žodžių, bet atvažiavo Pruncė ir sutrukdė.

Netrukus atvažiavo daugiau draugų, ir mes ėmėm lupti alksniukams žievę. Kazelskis atvežė

arklius, ir mes su Prunce išvažiavom į lentpjūvę tų atliekų. Kazelskiui daug lakstymo, rūpinimosi. Kelyje jį sustabdė Daunys, prašydamas raštelio arkliui gauti, paskui ir pats Kazelskis pabėgo, sakydamas važiuojąs į Šiaulius. Bet susitvarkė, vietoje gavęs virvučių pomidorams, ir mums lentpjūvėje padėjo krauti atliekas. Oi, kol prikrauni, o dar norisi valgyti, silpna. Dažnai darydami pertraukas, apžiūrėjom lentpjūvę. Pruncė rado bendrą kalbą su pečkuriu; mes apžiūrėjom katilinę, gaterį, zeimerį. Netvarka didelė, visur pilna atliekų. Bet ką darysi – darbo dar daugiau. Kai prikrovėm, Kazelskis išvažiavo, mus palikęs primesti naujam vežimui, bet ėmė lynoti, ir mes grįžom pėsti į daržą. Tą dieną taip ir nebeteko dirbti lauke. Išvažiavę antro vežimo berniokai parvažiavo kiaurai šlapi, o mes dirbom daržinėje. Jie šlapi, jiems tikrai blogai, todėl ėmė bumbėti. Žinoma, daržininkui rūpi, kad mes kuo daugiau padirbėtume, jam mažiau reikės, o mes stengiamės kuo daugiau padykinėti. Todėl išeina trynimasis. Kai tik apstojo lyti, parvažiavau namo. Mama tuoj prikibo, kad valgyčiau. Supyko, tėtis irgi, bet man neparodė, mama juokais dar siūlė pinigų, bet kad nesusigundyčiau, išėjau gulti. Jau užmigus, pas mane atėjo Jonis ir Stasiukas. Tai valkatos, sodų parazitai. Daug nekalbėjau, todėl greit išėjo. O iš ryto visi jaudinosi, kas naktį buvo atėjęs.

1956 m. rugpjūčio 8 d. Iš ryto keliuosi silpnas, lyg sirgdamas. Ką daryti? Valgyti? Ne, nevalgysiu, išsilaikysiu. Bet kaip apgauti mamą? Ji jokiu būdu nesutiks. Pamėginsiu. Įeinu į vidų. Mama verda kavą ir ruošiasi man kepti kiaušinienę, bet aš pasakiau, kad nevalgysiu, tegul išverda, aš įsidėsiu. Pasiimu puodelį kavos, išeinu lauk ir išpylęs grįžtu. Pasiimu duonos, du kiaušinius, bet juos šiene paslepiu ir greit išvažiuoju. Pavyko!

Bet silpna. Kai nuvažiavom į lentpjūvę, tiesiog norisi miegoti, gulinėju, niekas neįdomu. Jonis stebisi, kam aš taip save kankinu. O ką, negi vis tomis pačiomis rijikų pėdomis turi sekti nenukrypstamai visą laiką. Vien dėl įdomumo galima pabadauti. Taip silpdamas važiavau namo, dirbau ir laukiau darbo pabaigos. Žadėjau važiuoti į Tautgailius, todėl nutariau valgyti. Taip ir padariau.

Parėjęs namo taip prikirtau, jog alkio jausmas virto persivalgymo jausmu. Nieko, rytoj nevalgysiu daug. Šiandien galima. <...>



Prie Pageluvio elnio

1956 m. rugpjūčio 9 d. <...>

1956 m. rugpjūčio 10 d. Vėl dirbam kolūkyje. Visa tas pat, tik skirtumas namie: atvažiavo D. Buvo taip. Aš parvažiavau pietų. Mama baigė ruoštis ir aš norėjau tuoj išvažiuoti, bet įbėgusi Vyda pasakė, kad kažkas ateina. Aš pažvelgiau pro duris – keliuku ėjo D. Nors mes jo nebuvom matę, bet aš tuoj pažinau. Živilė nubėgo pasitikti, Laima irgi. <...> Po pietų, pasiėmę aparatą, išėjome į mišką; aš apvedžiojau, aprodžiau apylinkes, padarėm nuotraukų, o kai sugrįžom, aš išvažiavau į darbą.

<...>

Parėjus namo, kalbėjomės su Rimu. Mama pataisė patalą ant šieno ir, kai jis su Laima pasivaikščiojo, atėjo gultis. <...> Rytoj nutarėm važiuoti į jo tėviškę Grimzius.

1956 m. rugpjūčio 11 d. <...>

Pavalgę mes per pievą žengiam plento link. Aš jam pasakoju apie mūsų kaimynus, bet, kai pamatau Elvyrą, einančią per pylimą, mane maloniai nusmelkia. Ją sutinku trečią dieną iš eilės. Ant plento stovėjo balkius vežanti mašina. Rimas klausia šoferio, kur važiuojąs. Tas sutinka mus nuvežti. Po minutės mes jau maunam plentu. Šoferis, nors ir ruskelis, nieko žmogus. Kalbasi jis su mumis ir, kai

pasiekia 80 km/val. greitį, jis su meile kalba apie savo mašiną. O ir pinigų paima už abu tik du rublius.

Nors Rimas ir nežinojo, mes pataikėm atrasti vietą. Keliuku pasukom į medžiais apaugusią sodybą. Griovys, prie kurio Rimas gaudydavo vijūnus, eina pro sodybą. Seniau čia stovėjo tik jų trobelė, o dabar pastatyta didelis tvartas, daržinė, bet atrodo viskas apleista. Mes, lyg norėdami gerti, užėjom į vidų. Mažas kambarėlis, pasmirdęs rūgštimi, moteris ir vaikų penketas ar šešetas, ir vienas paskui kitą. Mes išėjom ir ėmėm paveiksluoti. Prie mūsų priėjo vyras ir su Rimu ėmė kalbėtis. Tada ir sužinojo, kad jis D. sūnus. Atsirado dar viena moterėlė, ji aprodė kitą kambarį, ir mes nuėjom toliau. Paveikslavomės prie seno kryžiaus, o į mus žiūrėjo kažkoks senis. Jau norėjom nueiti, bet pasirodė, kad jis Rimui pažįstamas, ir jis ėmė kalbėtis. Kai pabaigė, mes per pievą patraukėm link dvaro. Ten matėm baisų apsileidimą. Toks vyras palaikė, kad mes korespondentai, mes to nepaneigėm, negi aiškinsi kiekvienam. Taigi, aplankėm visus punktus ir išėjom į plentą, o ten netrukus atėjo kursuojanti mašina, ir mes nuvažiavom. Konduktorė – Brasaitė. Ji paėmė tokią senutę ir nuvežė dykai. O ta mašina tikrai brangi. Nieko. Kad tik parvažiavom.

Buvo dar tik trečia valanda, todėl pavalgęs aš dar nuvažiavau į darbą. Kaip tik laiku. Pasirodo, draugai mane pažymėjo, kad esu. Užtat dirbau gerai. <...>

1956 m. rugpjūčio 12 d. Jau iš ankstaus ryto visi išėjo į bažnyčią, tik mudu su tėvu likom. Neturėdamas ką daryti, pasiėmiau Laimos lagaminėlį ir išėjau į mišką uogų. Ėjau mišku prie Marcinkų, galvodamas apie savo profesiją, bet netrukus turėjau vėl keliauti, šį kartą jau mišku, nes prie Marcinkų uogų nebebuvo. Vargais negalais, dažnai išeidamas ne vietoje į palaukę, aš nuėjau į „savo" uogyną ir prisiverčiau pririnkti apie tris litrus bruknių. Kai jau ėjau namo, buvo gera, ramu, kad žodį močiutei ištesėjau.

Eidamas pro Ernestų tvenkinį, išgirdau muziką Bazilionuose. Atėjęs Ernestukas papasakojo apie Palubinskių šokius – ten tiesiog „bardakas". <...>

Gegužinė buvo jau pačiame įkarštyje. Sukosi prisigėrę bernai, rėkė, šaukė. Nors įdomių man asmenų buvo kiek reikia, aš stovėjau prie medžio arba vaikščiojau, nekalbėdamas su draugais. <...>

Iš tikro, šiandien man nekas. <...>

1956 m. rugpjūčio 13 d. <...>

1956 m. rugpjūčio 14 d. <...> Palikę ant kiemo namiškiai dar žiūri, o aš jau lekiu. Iš karto gera, lengva. Pravažiuoju plentą, Kurtuvėnus, kur nusiperku filmą, paskui važiuoju jau nepažįstamomis vietomis, bet visur tas pats menkumas, netvarka. Keliai tai dar pusė bėdos. Pravažiuoju Gilvyčius, privažiuoju Ventą, ekskavatorių valomą, paskui pasimato ir Kuršėnai, kažkoks naujas miestelis prieš juos. Bet ir jame jau netvarka. Ech, sunki, neįprasta kol kas tvarka Lietuvoje. Už Kuršėnų keleliai prasti, bet važiuoju nesustodamas, nors kojos jau gerokai pavargusios. Vis su kažkokiu nerimu laukiu Tautgailių. O štai ir jie. Senų medžių pavėsyje stovi seni, tvirti pastatai, primenantys kadaise gyvenusius mūsų prosenelius.

Virtuvėje tvarkosi bobutė. Pasisveikinu, kalbuosi, bet iš karto dar nedrąsu. Tuoj einu apžiūrėti serbentų, apvaikščioju ūkį. Tokia pat tvarka, ko geriau norėti... Su bobute einam kasti bulvių, kalbam, bet gyviau imu kalbėti, kai grįžta Liudvina. Senikė jau ir ji. Kaip greitai! O rodos, neseniai ir ji buvo jauna. Taip aptarę visus įvykius, pavalgom ir aš nueinu miegoti ant šieno.

1956 m. rugpjūčio 15 d. <...> Atsigulęs anksti gerai išsimiegojau, todėl anksti ir atsikėliau – buvo pusė aštuonių. Jų nuožiūra – vėlai. Jos valgo anksčiau. Ką aš darysiu, tegu žadina, bet jos nesutinka.

Žmonės renkasi į jų virtuvę. Ir šiandien jų prisirinko daug, bet į darbą nėjo – Žolinė. Visi pamažu išsiskirstė namo. Liudvina irgi nėjo į darbą, tai mes visi išmovėm rinkti serbentų. Iki pietų jie buvo surinkti, o po pietų perrinkti.

Neturėdamas ką daryti, išvažiavau į latvių kapines, kur palaidotas mano senelis. Kapas truputį aptvarkytas, bet visos kapinės yra tokios apleistos, pilnos kažkokio paslaptingumo. Vis dėlto daug pergyvenimų nusinešė į kapus jų broliai. Išpjaustau ant liepos metus, savo inicialus, padarau porą nuotraukų ir išvažiuoju. Pakelėje sutaisau dviratį tokiai mergiotei ir nuvažiuoju. Juk galėjau susipažinti, bet nesinori... O ką darysi namie? Reikia rašyti. Taip ir padarau: sėdu prie stalo ir, geros nuotaikos veikiamas, rašau straipsnį į laikraštį ryšium su netvarkinga talka. <...>



Talkoje

1956 m. rugpjūčio 16 d. Vakar radau Konstantino Jasiukaičio raštų knygą, todėl jau iš ryto ėmiau ją skaityti. Skaičiau visą dieną ir tik apie pavakarį baigiau, nes po pietų „kūriau“. Perskaičiau apsakymą „Pas kryžių“, ir mane pagavo toks susijaudinimas, toks užsidegimas, kad bematant sugalvojau siužetus keliems apsakymams. Juos užsirašiau. Norėjau sėsti ir rašyti tokį liūdną apsakymą pagal „Pas kryžių“ motyvus, bet mane patraukė naujas, moksleivio ir studentės santykių, klausimas. Tuojau, metęs sunkti uogas, sėdau prie stalo ir porą valandų netruko praeiti. Jau reikėjo vėl eiti prie darbo, o aš dar būčiau rašęs, rašęs. Kai palikau bloknotą, mano veidas buvo užkaitęs, aš tebegyvenau apsakymu. Tai jau grynai vaizduotės apsakymas. O aš galvojau, kad neturiu jos. Vadinasi, gali būti... Tai pirmą kartą patirtas toks aiškus pakilimas. Ir žinau, kad tas mano apsakymas menkas, bet džiugu dėl savęs. Dabar suprantu Martyną Idną.

1956 m. rugpjūčio 17 d. Jau iš ryto sukrutau į Kruopius. Liudvina juokiasi, kad aš toks užsispyręs. Nieko, reikia pasiekti tikslą. O siekimas tikrai sunkus. Kelias toks, kad baisu. Visur balos, nes naktį lijo. Kelis kartus klausiau kelio. Važiuojant susitikau būrį kolūkiečių. Mergos žiūrėjo į mane, o toks bernas pasakė, kad aš girdėčiau:

– Kažkoks vaikėzas nuvažiavo, o jos žiūri. – Juokai vieni.

Pakelyje susitikau tokį vyrą ir kartu, kalbėdami apie aparatus, nuvažiavome į Kruopius. Brangūs Kruopiai! Kaip nebepažįstu jūsų. O juk kelis metus čia, vaikėzu būdamas, laksčiau po pakluonius, parką, gatves. Daugelis karo sugriautų namų neatstatyti, tuščia, nyku. Mūsų sodybos liko tik namo griuvėsiai, kūtės sienos, šulinys ir dvi aplūžusios obelys.

Pasivaikščiojau po miestelį, po parką ir išvažiavau. Kiek čia gali būti. Padarytos nuotraukos vis tiek primins, o praėję metai neišdils, su laiku jie atgis popieriuje.

Parvažiuoti dar sunkiau, nes prieš vėją. Ūkvedys prašė nupaveiksluoti, bet aš pradėjau rašyti, tai rašiau iki pat pavakarės. Kaip gera. Čia man kitokios sąlygos, ramu, aš čia galiu rašyti. Galbūt kada nors turėsiu tokias vienatvės sąlygas...

1956 m. rugpjūčio 18 d. Jau iš vakaro buvau numatęs važiuoti namo. Bet pro miegus išgirdau, kad lyja lietus. Tikrai, dangus apsiniaukęs, bjaurus, lyja kaip iš kibiro. Ką daryti? Žmonės neina į darbą, trinasi virtuvėje, o aš irgi – tai rašau, tai skaitinėju, valgau obuolius, klausaus ūkvedienės, jos dukters Zitos pasikalbėjimų. Bet man neramu – kartą nutaręs važiuoti, aš neberimstu. Ir kai nustebusiems

namiškiams pareiškiu, kad išvažiuoju, jie sako, kad man galvoje negerai. Galbūt, o aš važiuoju. Atsisveikinu su Liudvina, babunė dar palydi, ir aš išeinu. <...> Vargais negalais, slidinėdamas per purvą, brisdamas per vandenį, išsikapstau į vieškelį, o juo iki Kuršėnų. Na, dabar atsikvėpsiu. Bet kur tau! Kas kilometras lenciūgas krenta 3–4 kartus. O 13 kilometre iki Šiaulių pastebiu, kad jis baigia trūkti. Ką daryti? Važiuoju atsargiai, bijodamas, ir atsikapstau iki Kazės. Įeinu, ten močiutė, Kazė guli parvažiavus iš ligoninės, o seselė leidžia vaistus. Pakalbam apie sodybą, sodus, įvairius reikalus ir, truputį atvėsęs, važiuoju namo. Bet tik išvažiavus iš miesto, lenciūgas nutrūksta ir aš, jau ir taip pavargęs, stumiu dviratį namo. Prisikapstau Bubius. Čia jau linksmiau – namai nebetoli. Be to, sutinku Navicką, Nojiką. Kostas į Šiaulių matematikos fakultetą neįstojo, o Zigmas tikriausiai įstos. Mes einam iki jo namų, kalbėdami apie įstojimą, papirkimus. Sako, „privilegijuotų“ daugybė, visi suka, bruka. Kas bus su mumis?

Buvo jau visai tamsu, kai grįžau namo. <...> Papasakojau visas naujienas ir, kai pataisė patalą ir išėjo, aš smukau link Bazilionų. Pavargęs, bet įdomu.

Šokiai buvo mokykloje. Buvo vėl susirinkimas dėl festivalio. Kalbėjo Žvirblytė. Gylys pasakė, kad aš vėl parašyčiau į laikraštį. Aš sumišau, bet išsiteisinau, kad nerašąs. <...>

1956 m. rugpjūčio 19 d. <...> Sako, kad Pagelavoj vyksta Kelmės, Šiaulių ir Panevėžio festivalis, bet aš neinu – skaitau knygą. <...>

Makarijoj susimuša mašinos keleiviai su besistumdančiais ant plento vyru ir boba. <...> Paskui užpuolė tokį inteligentą su „Moskvičium“. <...>

1956 m. rugpjūčio 20 d. Kad nereikėtų rūpintis malkomis žiemą, nutarėm jų pakirsti dabar, suskaldyti, sudėti. Ilgai tausojom Joniškienės miškelius, bet naudos mums buvo mažai. O ką, negi dabar paliksi kitam? Kitas nesaugos, tai aišku. Todėl mes žymiai praretinam pietinį pušynėlį, nors malkų iš ten daug negausim. <...>

Skaitykla buvo atdara, joje laukė Braslauskaitė. Mes pasikalbėjom apie žurnalus, o paskui apie Bendžių.

– Jis neturi inteligencijos. Atrodo kaip koks iš vidurio kaimo, – pasakė Aldona.

Tas tiesa, ir netrukus teko dar kartą įsitikinti.

Jau buvo atėjusi bibliotekininkė, ir mudu su Aldona rinkomės knygas. Staiga įėjo Bendžius, dvilktelėjo į mus, aš pasveikinau, o jis neatsakė, ėmė šaukti, kad prišiukšlinta skaitykla, kad gali atvažiuoti iš rajono, pamatys. Bibliotekininkė stebisi, mums vėl nei šis, nei tas. Gerokai paniurzgęs, apšaukęs, kad niekas nesutvarko salės po šokių, jis atėjo į biblioteką tvarkyti laikraščių. Mes jau pasirinkom knygas ir Aldona ėjo namo. Aš nedrąsiai paklausiau jo, ar galės dar ateiti, nes mačiau – jis piktas.

– Kaip tu atėjai pirma, taip ateisi ir dabar, – piktai niurgzliai atsakė ir dar kažką sumurmėjo. Aš užviriau. Nebesiklausydamas atsisveikinau su bibliotekininke ir išėjau. Nenori – nereikia. Apsieisiu ir be tavęs. Dar tebepykdamas ėjau su Aldona, pasakodamas apie jį. Aš tiesiog stebiuosi, tiesiog keista.

1956 m. rugpjūčio 21 d. Kirtom gluosnius, krūmus, alksnius. Dirbom visi trys: tėtis, Paulius ir aš. Smagu dirbti drauge. Aš įlipu į alksnį, tėtis pakerta šaknis ir aš pamažu nusileidžiu kartu su medžiu žemėn. Daugiau aš apkapoju šakas, o Paulius su tėvu nuvelka į krūvą. Paulius irgi dirba nemažai, tėtis tuo didžiuojasi. Padirbėjom neblogai, o kai ėjom valgyti pietų, buvom gerokai pavargę. Po pietų ėmė lynoti. Todėl krūmų kirsti nebėjom. O vakare įvyko ginčas tarp tėvo ir mudviejų su Laima. Tėtis nori, kad aš būčiau inžinierius ar gydytojas, o aš sakau – žurnalistas, Laima – pedagogė. Jis sako, kad neduos paramos, bet aš netikiu.

1956 m. rugpjūčio 22 d. Tiesa, užvakar dirbom pas Joną nuotraukas, išėjo nekaip, bet priėjau išvadą, kad negeri negatyvai – per daug ryškūs, elektra iš akumuliatoriaus peršvietimui per silpna. <...>

Mašina pilna žmonių, o konduktore važiuoja Genė, Oliaus žmona. Aš jau norėjau užsimokėti, bet ji uždengė pinigus ranka ir paklausė, ar tėtis neišsikelia. Gerai, nemokėjau. O už tuos pinigus, nuėjęs į kioską, nes knygyne baisios eilės, nusipirkau J. Paukštelio „Kaimynus“. Be to, nusipirkau parkerį, kurį namie visi išgyrė. Taip dabar ir nutariau – mažinti iki minimumo bet kurias išlaidas, realizuojant tas lėšas knygoms. Tiesiog nesinori išeiti iš knygyno. Visko norisi. Skaitymas mane baisiai traukia. Skaityčiau ir skaityčiau, jei ne mama. <...>



Mama palydi tėvą pas motiną į Tautgailių kaimą, prie Šakynos. Romualdo Ozolo nuotrauka

Grįžtant namo, ėmė lyti lietus. Žmonių daug mažiau, neteko stovėti, o iš ryto Bubiuose tiesiog žvėriškai laužėsi, ir pusė, tarp jų dvi motinos su vaiku, dar paliko. Parvažiavom vėl su Jonu, bet kartu namo nėjau, nes prie briedžio pamačiau pataisininkus. Įdomu, kaip jie laikosi. Nekantraudamas nulėkiau pas juos ir sužinojau, kad temos buvo nesunkios: Cvirka – žemės reformos kritika romane, Vienuolis – buržuazinės moralės kritika ir Mykolaitis-Putinas – dvasininkijos kritika. <...> Pagaliau 4 valandą nueinam į mokyklą, į raštinę. Nors man nereikia, bet ir aš kartu. Visi išlaikė, bet Antaniukas gavo 2. Jis suprakaitavo, dūsauja, nervuojasi. Tikrai bloga vaikinui. Dabar jam kariuomenė. O kiti džiaugiasi. Pruncė „pagyvens“, Kaziukas eis pas Skaparą išgerti, nes tas išlošė... Nesmagu, nors ir blogas mokinys buvo Antoška, bet draugas neblogas...

<...>

1956 m. rugpjūčio 23 d. Ranką gelia, nes pažastyje auga kažkoks skaudulys. Aš atsisakiau eiti rinkti uogų, lieku daboti namų, o visi išeina. Man laisvė – skaitau Ostrovskį. Per pietus pasišeriu gyvulius, paberiu obuolius ir vėl skaitau, retkarčiais pertraukiamas žmonių, atėjusių pas veterinorių. Į pavakarę, kai jau baigiu skaityti, pareina jie iš uogų. Marcinkutė nebežino, ar jos portfelį su knygomis išvežė mama, ar ne. O gal kas pavogė. Kaip nedarbingą mane išsiunčia pas Marcinkus. Dviratis tranko, ranka skauda, bet aš sužinau. Viskas gerai. Parvažiuodamas sutinku Masytę, pasisveikinu. Bet kodėl aš taip jaudinuosi, lyg jauną mergaitę matydamas? Gal dėl to, kad mes su ja geruose santykiuose, o be to, aš ją labai gerbiu už žinias. Gaila, kad išeina.

<...>

1956 m. rugpjūčio 24 d. Sirguliuoju. Ranka ištinus, kūnas toks, kaip paprastai jautiesi sirgdamas: kojose šleikštus silpnumas, valgyti nesinori, ima lengvas šleikštulys, kvapas karštas. <...> Mama paprašė, kad nuvažiuočiau pas dantistę užimti Laimai vietos, nes ji serganti, Laima turi ruoštis. Negi pyksies, reikia važiuoti. O vėjas košia kiaurai. Tiesa, sutinku Bendžių ir jis į mano pasveikinimą nuvožia kepurę. <...> Imsiu „Kaimynus“. Tik vėl negerai su darbu. <...> Aš niekur nėjau, tai tėtis priekaištauja, kad užsismaugusi karvė, kad nepaėdusi, kad ruoša neapsiruošta, kad jam trukdosi darbas. Na ką gi aš padarysiu. Reikia jam, reikia ir man. O vis tiek tėtis švelnus man. Rūpestingai perrišo ranką, davė vaistų, parnešė vyšnių. Tikrai, per mažai jį atjaučiu.

1956 m. rugpjūčio 25 d. Naktį jutau, kad rimtai sergu. Bet nutariau laikytis. Paukštelio „Kaimynai“, kai tik atsibudau, pateko mano globon. Ir atsikėlęs skaičiau, skaičiau. Mama išėjo spanguolių, aš nėjau,

likau su knyga. Darbai šalin, skaitau ligi tol, kol baigiu. O ką daugiau? Imsiu „Rudiną“. Net sugalvojau parašyti recenziją ir tuoj kimbu. Žinoma, tai sudėtingiau, negu skaityti, tuo labiau kad ateina Taida po geometrijos egzamino, atneša obuolių, ateina Vaičiulis, kviečia į Bubius, ateina Jonas, einam į pirtį, bet aš apsisuku ir, nors labai nesinori, parašau straipsnį, perrašau, ryt tik siųsk. Juodraštis visai kitoks negu tikrasis straipsnis, jame nemaža „garbinimų“, o patys „Kaimynai“ mane tiesiog stebina. Juk tai puiki knyga. Ja Paukštelis įrodė, kad nereikia padlaižiauti, galima apsieiti ir be to. Taigi, su ja tvarka, ji man padarė gerą įspūdį. Iš viso, nors trukdymų yra, aš patenkintas šiandiena. Ir dabar jau dešimta, o gal vienuolikta, tamsu, lietus lyja, o aš vietoj Bubių sėdžiu namie, rašau. Rytoj į „Rudiną“. Kad visos dienos būtų nors tokios.

1956 m. rugpjūčio 26 d. Šiandien sekmadienis, tai aš drąsiai čiumpu knygą. Guliu ir skaitau. Perskaičiau apie 100 puslapių, o kai begulėdamas nuvargau, atsikėliau. Paskaičiau, atsiminiau, kad neišsiųstas straipsnelis. Paprašiau tėtės, kad duotų ženkliuką, voką – užmokėsiu. Jis nusijuokė ir aš išvažiavau, iš jo nepaėmęs – nusipirksiu. Bet Bazilionuose vokų nebuvo, teko važiuoti namo ir paimti iš jo. Padaviau mamai ir ji išnešė. O aš skaičiau laikraščius; juos baigęs kibau į knygą. <...>

1956 m. rugpjūčio 27 d. Iš ryto skaičiau, paskui vežėm šieną. <...> Bebaigiant darbą atėjo Zigmas ir mes vežėm šieną, kalbėdamiesi apie įstojimą, mokslą. Jis papasakojo apie savo atsakinėjimą, dėstytojus, karo tarnybą. <...> Jis ciniškai pasakojo apie mergaites: apie savo ketinimą pasirinkti bufetininkę, apie Alfonso istoriją su viena Vilniaus mokine. <...> O prie Petrošiaus ilgai sėdėjom, kalbėdamiesi apie studijas. <...>

1956 m. rugpjūčio 28 d. Iš ryto lijo, todėl skaičiau, o paskui prasiblaivė, tai mama išvarė į uogas. Kartu pasiėmiau knygą, bet paskaičiau nedaug. Pririnkau tris litrus. <...>

1956 m. rugpjūčio 29 d. Kirtau alksnius. Kirtau su užsidegimu, nes matau, kad būtina.

Iš ryto skaičiau „Ūkanas“, o mama, pamačiusi tai, supyko. Aš išėjau ir iš pykčio ėmiau kirsti žabus. Bet paskui susigalvojau: ar šiaip, ar taip malkų reikės. Kas jas gamins, jeigu ne aš. O jau geriau dabar dirbti, negu paskui mokytis ir dirbti (kas, be abejo, reikės), dar priedo klausyti motinos burnojimų. Taigi dirbau „iš širdies“, net kirvį suskaldžiau į akmenį. O mama vis tiek kalba, kad aš negalėjęs tiek ilgai dirbti, turbūt skaičiau. Už tą pikta. <...>

Po pietų su tėte pjovėm tuos alksnius, kurių negalėjau nukirsti. Darbą baigėm pavakare ir, kalbėdamiesi apie kultūrines pievas, darbą jo senelių, jo tėvų Tautgailiuose, grįžom namo. Netrukus aš išmoviau į kiną. Buvau už lango – taupiau pinigus knygoms. Kinas – „Moteris be praeities“ – žavus. Ypač įstrigo scena, kai grojo daktaras smuiku. Puikus filmas. <...>

1956 m. rugpjūčio 30 d. Vėl skaičiau. Vėl bariausi su mama. Vėl išėjau kirsti alksnių. Jos išėjo į uogas, o netrukus ėmė lyti lietus, ir visi vėl susirinkom namo. Aš atsigaunu skaitydamas.

Vakare tvarkau knygas – ruošiuosi rugsėjo 1-ajai.

1956 m. rugpjūčio 31 d. Nutariau sutvarkyti stalą, bet pamačiau, kad ir spintelėse, ir ant spintelių dulkių klodai. Lubos skylėtos – iš jų byra spaliai, pjuvenos, todėl užkaliau popierių, knygas išdulkinau, dulkes nuvaliau, stalą sutvarkiau – gražu, bet ar ilgam, ir jokios naudos nėra. Naudos, žinoma, mokslo atžvilgiu. Dabar aš viską vertinu mokslo mastu. Kai skaitau, kad tas ir tas gabus literatas, ar kad kitas apsiskaitęs, visada pagalvoju apie save. Kodėl aš ne toks? Kodėl aš per vasarą mažai skaičiau. Juk apie 15 knygų – tai niekis palyginus su tuo, ką reikia padaryti. Baisu, kaip aš atsilikęs, o kartais tikrai įsitikėdavau, kad išsilavinęs. Taip, per daug gerai apie save galvojau. Reikia daugiau kuklumo ir, svarbiausia, darbo. Dirbti, mokytis ir tiktai dirbti, mokytis, kad šie metai būtų didelis žingsnis pirmyn. Tegul eis šalin visi pašaliniai poreikiai ir priešakin – mokslas. Visi mano „rašytojiški“ tepliojimai tiesiog keisti, reikės sunaikinti, gėda skaityti. Tau, broleli, teks rimtai dirbti, tobulėti, kaupti faktus, juos tinkamai suprasti ir tiktai tada rašyti. O kol kas tegul būna mokslas.

Adomas VITAUSKAS

Baudžiavos gadynė[1]

Parengė Virginija ŠIUKŠČIENĖ

Minaičių kaimas ėjo baudžiavą į Pašiaušės dvarą, kurio savininkas tuo laiku buvęs Kiaunarskis. Centrinis dvaras buvęs Kiaunorių dvaras, o Pašiaušė ir Mantvydava – to centrinio dvaro falvarkai[2], kuriuose gyvenę Kiaunarskio broliai. Šiems dvarams priklausė apylinkės kaimai: Minaičių, Gudaičių, Galminaičių, Paulišių, Spudžių ir Siraičių. Iš Minaičių kaimo ėjo baudžiavą trys gyvenimai[3] ir du gyvenimai mokėjo nuomą Rinienei, Pašventupio dvaro savininkei. Mat, būta taip. Rinienė iškėlusi šaunius pietus, kuriuose buvę paprašyti Kiaunarskiai, vėliau atsilyginę už pietus tuo, kad Rinienei dovanoję du gyvenimus Minaičių kaime, būtent galinį gyvenimą, kuriame dabar gyvena Antanas Šimkus, ir antrą – Igno Dzeventausko, artimiausio Šimkaus kaimyno <...>. Kadangi šiems dviem gyvenimams lažą eiti Pašventupin buvo per toli (Pašventupio dvaras yra už Dubysos, netoli Gordų, Padubysio valsčiuje), tai vieton lažo buvo paskirta nuoma po 40 rublių per metus. Šie du gyventojai buvo laikomi ne lažininkais, bet nuomininkais. Baudžiavos laikais Minaičių kaime buvę devyni ūkiai, tarp kurių keturi bajorų; iš jų, suprantama, niekas baudžiavos nėjo. Baudžiavos laikais Kiaunarskiai buvę dideli turtingi ponai, valdę nemažus žemės plotus, nors jų dydžio dabar neprisimenama.

Valstiečių pareigos dvarui vadinosi lažas. Lažą eidavo po du žmones iš gyvenimo – bernas ir merga – visą savaitę.

Baudžiauninkai visada jausdavę esą baudžiauninkai, nes lažo sistema buvo jiems gana sunki. Pareigų našta būdavusi maždaug vienoda; jei kada pasikeisdavo, tai tik dėl kokio atsitiktinumo, nenumatytų aplinkybių. Pvz., ponui nepatikdavo koks baudžiauninkas arba jis pasendavo, nustodavo sveikatos ar šiaip apsilpdavo, tada neretai ponas „užsodindavo“, kaip čia išsireiškiama, to paties gaspadoriaus[4] berną, o gaspadorius neturėdavęs

[1] Tęsiame „Padubysio kronikų“ 2014 m. 1 (2) ir 2 (3) numeriuose pradėtą Šiaulių „Aušros“ muziejaus ir kraštotyros draugijos 1938 m. Padubysio valsčiaus kaimuose vykusios ekspedicijos medžiagos, saugomos Šiaulių „Aušros“ muziejaus etnografiniame archyve, publikavimą. Skaitytojams pateikiama Kurtuvėnuose gimusio etnografo Adomo Vitausko (1908–1943) surinkta medžiaga apie baudžiavos gadynę Padubysio valsčiuje. Tekstas pateikiamas netrumpintas, saikingai redaguotas, paaiškinti kai kurie terminai ir sąvokos. Skliaustuose pateikiami paaiškinimai – A. Vitausko, numeruoti – V. Šiukščienės. Iliustracijose pateikiami Šiaulių „Aušros“ muziejuje saugomi eksponatai – baudžiauninkų bausmių vykdymo įrankiai: plakimo lovys, repnikas (rimbas), rekrūtų grandinės. Tokie ar panašūs daiktai baudžiavos laikais galėjo būti naudoti ir Padubysio valsčiuje.

[2] Falvarkas – palivarkas (lenkų k. *folwark, foliwarek*), atskira dvaro dalis – ūkinis-administracinis kompleksas; nedidelis dvaras.

[3] Gyvenimas – ūkis.

[4] Gaspadorius – ūkio savininkas.



Rekrūtų ir katorgininkų grandinės. ŠAM I-D 651

teisės net kailinių pasiimt, jei neduodavęs naujasis šeimininkas – bernas.

Išvarytas gaspadorius neturėdavęs teisių savo buvusiame ūky ir jokių pretenzijų negalėdavęs pareikšti: dažnai toks išvarytas gaspadorius, nebeturėdamas iš ko maitintis, elgetaudavo. Ponai išvarydavo ir kitokiais sumetimais[5], pvz., norėdami užsodinti kokį jauną berną, apvesdintą su buvusia pono laikina meiluže, ir dėl kitų priežasčių. Konfliktų tarp baudžiauninkų ir ponų nekildavo, nes baudžiauninkai bijodavo bausmės už pareikštą bet kokį nepasitenkinimą.

Pareigos būdavo tokios. Po du žmones nuo gyvenimo – vyras ir moteris – eidavo dvaran visą laiką, o per mėšlavežtį[6] ar kitus svarbesnius darbus eidavo su savo arkliais ir tretysai – pats gaspadorius – pavarydavo ir eidavo. Baudžiauninkai dirbdavo visus ūkio darbus; taip jau iš baudžiauninkų ponas skirdavo ir tarnus, pvz., vežėją, liokajus[7], panaktinius[8] ir kt. Darbo diena trukdavusi nuo saulės tekėjimo iki nusileidimo, o rudenį ir žiemą tekdavo net keltgaidykstės[9] kult jaujose[10] su spragilais[11]. Baudžiauninkai visą savaitę būdavo dvare ir pareidavo į namus tiktai šeštadienio vakare. Rudenį ir žiemą jaujose ir nakvodavo.

Visi ūkio darbai buvo padieniai, ne akordiniai[12]; tiktai panaikinus baudžiavą, kas ėjo dvaran užsidirbt, jau buvo įvestas akordinis darbas.

Susirgus baudžiauninkui, urėdas atjodavo persitikrint ir, radus rimtai sergant, buvo rūpinamasi suteikt medicinišką pagalbą parvežant gydytoją, nors tais laikais labai maža jų būdavę ir dažnai, kol pasiekdavo gydytoją, rimčiau apsirgęs baudžiauninkas arba mirdavo, arba pats išgydavo. Apsimetimas ligoniu buvo baudžiamas rykštėmis. Tokiu atveju pats gaspadorius turėdavo atlikti[13] sugaištas dienas. Šiaip rimtai susirgus, nereikėdavo vėliau atidirbti ligai sugaištą laiką.

Padvadų[14] reikėdavę dvarui duot pagal reikalą, nes nebuvo nustatyta bent kokia norma. Važiuodavo į Rygą su javais ne tiktai rudenį ar žiemą, bet pasitaikydavo, kad ponas ir per darbymetį „užvarydavo“ važiuot Rygon, pvz., sužinojęs, kad javų kaina pakilo. Pašaras, arkliai, ratai, pakinktai, maistas ir kitos visos priemonės būdavo savo; iš pono atlyginimo jokio negaudavo. Kelionė trukdavusi apie savaitę. Pasakojama, kad senesniais baudžiavos laikais ratai buvę perdėm mediniai, net ašys nebūdavusios kaustytos geležimi, o taip jau ir ratai, kurie būdavo sulenkti iš lanko. Kada važiuodavo Rygon, būtinai pasiimdavo bent du ratu atsargai, nes dažnai sugriūdavo nekaustyti tekiniai. Savo ką nors vežt buvo griežtai draudžiama; nepaklusniems – rykštės.

Kada ponai suruošdavo medžioklę, reikėdavo jiems patarnaut skalijant ir vaikant bei baidant žvėris. Atlyginimo jokio neduodavo; maistą taip jau kiekvienas varovas turėdavo savo. Kitokioms progoms nereikėdavę baudžiauninkų patarnavimų, apsieidavę ponai ir be jų.

Pyliavos[15] į dvarą būdavo atiduodama grūdais, uogomis, grybais ir riešutais. Normą nustatydavo pats ponas, bet jau nebeprisimenama, kokios jos būdavusios; pasakojama, kad ponas savo nuožiūra paskirdavęs pagal derlių. Grūdus pono įsakymu

[5] Kitais sumetimais – dėl kitos priežasties.
[6] Mėšlavežtis –mėšlavežis.
[7] Liokajus – ponų namų tarnas.
[8] Panaktinis – naktinis sargas.
[9] Gaidykstė – gaidgystė – gaidžių giedojimo metas, ankstus rytas.
[10] Jauja – pastatas javams krauti ir kulti; klojimas, kluonas.
[11] Spragilas – įrankis javams kulti rankomis, kultuvas.
[12] Akordinis darbas – kuomet atsiskaitoma už visą pagal susitarimą atliktą darbą, o ne už išdirbtas valandas ar dienas.
[13] Atlikti – atidirbti.
[14] Padvada – arklys su vežimu.
[15] Pyliava – javų mokestis, javų duoklė, pyla.

išveždavo visus į magaziną[16] ir paskui ponas nustatydavo mėnesiui normą grūdų duonai, atsižvelgdamas į šeimos skaičių. Kokia buvo ta norma – nėra prisiminimų. Tačiau pasakojama, kad ji buvus be galo maža, ką liudija kad ir toks faktas, jog į duoną dėdavo žymią dalį pelų, nes miltų nepakakdavo. Kada nešdavo dirbantiems baudžiauninkams į lauką valgį, duoną visada įdėdavo terbelėn, nes ji jau sulig riekimu sutrupėdavo; baudžiauninkai ją valgydavo saujomis semdami iš terbos. Antanas Šimkus papasakojo tokį nuotykį, susijusį su duona. Miręs baudžiauninkas. Jį palaidojus, jo sūnus, apie 15 metų berniukas, nuėjęs dvaran prašyti pono duonos. Tada ponas jį paguldęs žemėn ir gerokai įkrėtęs į kailį. Kada „bausmė“ buvus įvykdyta, nustebęs ir drąsus berniukas paklausęs, už ką tai buvę. Ponas jam atsakęs, kad tai buvus pirmoji jo jauname amžiuje pamoka, kaip reikia taupyti duoną. Norint gaut iš magazino duonos, reikėdavę pono raštelio, be kurio užveizda[17] neduodavo iš magazino.

Dvaro nuolatiniai samdiniai buvo: furmonas[18], arklinis[19], pasiuntinys, liokajai, niankos (auklės) ir pakajavosios (kambarinės).

Baudžiauninkus prižiūrėjo užveizda, kuris jodinėdavo raitas po laukus ir visada su savimi turėdavo repniką[20] apie metrą ilgio; juo mušdavo bei bausdavo baudžiauninkus, kada jau pasirodydavo, kad netinkamai arba nepakankamai dirba.

Nuolatiniai dvaro tarnai, nors ir buvo iš tų pačių baudžiauninkų, tačiau su ponais visada kalbėdavosi lenkiškai. Naujai paimti dvaro tarnybon taip jau būdavo įpareigojami kuo veikiausiai išmokt lenkiškai kalbėt. Ponai gerai mokėję kalbėt ir lietuviškai ir visada su nemokančiais lenkiškai baudžiauninkais susikalbėdavę lietuviškai. Bet pasitaikydavę, kad iš tų pačių baudžiauninkų, norėdami ponui įsiteikt, stengdavosi išmokt lenkiškai; ponai į tokius baudžiauninkus žiūrėdavę palankiau.

Įvairius nesusipratimus, skundus, prasižengimus tirdavo pats dvaro ponas ir bausmes taip pat jau jis pats skirdavo. Jas vykdė kotai[21], kurių buvę du; jie specialiai tam ir buvo laikomi. Kada nebūdavo darbo, vykdant bausmes, jie šiaip šį tą dirbinėdavę dvare, laukdami, kada juos pašauks prie jų tiesioginių pareigų. Bausmės buvo skiriamos pono nuožiūra už įvairiausius dalykus. Kartais pakakdavo mažiausios priežasties rykštėms užsitarnauti. Pvz., ponui aiškinant kokį darbą už nenusiklausymą ar nesupratimą, jei ponas jausdavęsis blogame ūpe, buvę galima užsitarnauti keliolika ar net ir vieną kitą dešimtį rykščių. Pakakdavo kartais, jei baudžiauninkas pamiršdavo prieš poną įsitempt ir stovėt be kepurės ramiai, kad užsitarnautų bausmę. Vidujinius nesusipratimus tarp baudžiauninkų išspręsdavo ponas, jei viena kuri pusė pasiskųsdavo. Tada ponas savo nuožiūra ir bausmes skirdavo kaltininkui. Tačiau ne per dažnai tekdavo ponui įsikišti į baudžiauninkų vidujinį gyvenimą, nes šie, jausdami ir tematydami savo pone tik priešą, vengdavo jam skųstis ir ieškodavo būdų visus nesusipratimus likviduoti tarp savęs be pono pagalbos. Jei pasitaikydavo, kad kuris skųsdavosi ponui, ypač dėl menkniekių, baudžiauninkai tokio neapkęsdavo ir šalindavosi jo.

Svetimą poną taip pat nebuvo galima įžeist; už tai bausdavo rykštėmis savasis ponas.

Baudos svarbiausias įrankis – rykštės ir repnikas. Rykštėmis plakdavo, kada bausmė buvo vykdoma vietoje dvare, o repniką nešiodavo su savimi urėdas[22]. Rykštės buvusios karklinės, jų po keletą surišdavo į buntelius. Repnikas buvęs odinis, nupintas iš atskirų siaurų odos juostelių apvaliai ir pritaisytas prie medinio kotelio, kuriame būdavo pririšama ir odinė kilpa, užmaut ant rankos.

Pasitaikydavo, kad kartais ir labai žiauriai nubausdavo už kokį nusikaltimą. Pvz., pasakojama, Kazys Navickas buvęs vyras labai stiprus, „kaip jautis“. Neiškentęs baudžiavos žiaurumo, pabėgęs į Prūsus, kur pragyvenęs 3–4 metus, bet pasiilgęs namiškių ir grįžęs. Tada jį sučiupę ir taip prikapoję, „kad marškiniai sulindę į žaizdas“. Jam specialiai kirtę į pakinklius, iki prakapoję gyslas ir pritraukę kojas. Tada iš jo juokdavosi ponai, sakydami: „Bėk dabar į Prūsus.“ Jis visam gyvenimui likęs invalidas.

Plakdavo dvaro kieme, kur atsiguldavo baudžiauninkas ir kantriai kęsdavo bausmę. Dažnai bausmė nuplakimu nesibaigdavo, nes nuplaktą baudžiauninką dar uždarydavo į kalėjimą. Tai

[16] Magazinas – sandėlis atsargoms laikyti.
[17] Užveizda – prievaizdas, dvaro prižiūrėtojas, tvarkdarys.
[18] Furmonas – (lenkų k. *furman*) vežikas, važmininkas.
[19] Arklinis – arklių prižiūrėtojas.
[20] Repnikas – rimbas, trumpu kotu specialiai vytas botagas.
[21] Kotas – budelis, kankintojas, žiaurus žmogus.
[22] Urėdas – užveizda – prievaizdas.



Repnikas. ŠAM I-D 400

buvo specialiai pabudavotas[23] vienas kambarys su langu, išpintu grotais. Tenai įmesdavo nusikaltėlį ir laikydavo nuo pusės iki trijų dienų, atsižvelgiant į nusikaltimą ir paskirtos už jį bausmės dydį. Tuose kalėjimuose laikinai laikydavo ir rekrūtus[24].

Yra pasakojimas ir apie gerus ponus. Pašventupio dvaro savininkė Rinienė buvus labai gera baudžiauninkams. Jei baudžiauninkas daug nusikalsdavo, tai liepdavusi „tik dėl mados" įkirst neskaudžiai vos kelias rykštes, bet būtinai įsakydavusi, kad nekirstų skaudžiai. Buvo labai dievota ir geros širdies. Kada apsivedė iš jos dvaro darbininkai, ji jaunavedžius maitino nuo Kalėdų iki pavasario, paskui davė jiems karvę ir kitko pradžiai gyvenimo ir pasodino[25] juos ūkin.

Šioje apylinkėje nepasitaikė, kad ponai gera valia būtų paliuosavę[26] nuo baudžiavos kokį valstietį.

Pabėgimų šioje apylinkėje pasitaikydavo labai retai, nes ypatinga buvo drausmė ir žiauriomis priemonėmis įvarydavo baudžiauninkams baimės, sykiu atimant norą leistis į bet kokias avantiūras. Kita vertus, nebuvo ir kur bėgt, nes kito dvaro ponas veik niekada nepriimdavęs pabėgusio baudžiauninko, tad labai maža kas ir bėgdavo. Jei pabėgdavo, kitas ponas visada išduodavo bei pristatydavo atgal arba pranešdavo pabėgusiojo ponui.

Susirėmimų ar streikų nepasitaikydavo, nes baimės motyvai užgniaužd avo bent kokį baudžiauninkų nepasitenkinimą žiauria lažo sistema.

Būklė nei kiek nepagerėjo prieš 1861 m., nes ponai nebuvę tiek humaniški, kad be priespaudos galėtų ją palengvinti baudžiauninkams.

Apie baudžiavos panaikinimą bažnyčiose paskelbė kunigai, sakydami, kad nebereikia eit baudžiavos ir ponai nebeturį teisės baust bei mušt. Žmonės labai džiaugėsi liuosybe, kaip vadino baudžiavos panaikinimą. Kada paskiau ėjo dvaran dirbt kaipo laisvi valstiečiai, savo noru, norėdami užsidirbt, gerokai šokinėdavę prieš urėdą, kada šis senu papratimu norėdavo nemandagiai apseit[27] su buvusiais baudžiauninkais; jam atsakydavo: „Kada turėjai valią ant mūsų ir kotavojai[28], tai dabar turi tylėti, bo pats gausi į kailį; mes tau ne lažninkai" ir t. t.

Žemės baudžiauninkai turėdavo nelygiai, atsižvelgiant į pajėgumą ją apdirbt ir kitas aplinkybes. Maždaug būdavo nuo 15 iki 35 ir daugiau dešimtinių. Suprantama, kad ne visa žemė buvo dirbama; buvę maždaug taip pat, kaip ir dabar: būdavo pie-

[23] Pabudavotas – pastatytas.
[24] Rekrūtas – carinėje Rusijoje naujokas kareivis. Rekrūtų prievolė įvesta 1705 m. Kariuomenėje reikėjo tarnauti 25 metus, nuo 1834 m. tarnybos laikas sutrumpintas iki 12 metų.
[25] Pasodino ūkin – apgyvendino, įkurdino ūkyje.
[26] Paliuosuoti – suteikti laivę, paleisti.
[27] Apsieit – elgtis.
[28] Kotavoti – (lenkų k. *katować*) kankinti, plakti, mušti.

vos, ganykla, krūmų ir maždaug pusė ar ir daugiau dirbamos žemės.

Eit dvaran lažą gaspadoriai samdydavosi berną ir mergą. Algos bernui mokėdavę 5 rublius metams ir duodavo maisto, rūbų ir apskritai visą išlaikymą. Mergai algos mokėdavo (senesniais baudžiavos laikais) 1 rublį ir taip jau duodavo rūbų ir visą išlaikymą. Be to, jei bernas ar merga grįždavo senojon vieton ir kitiems metams, tada gaudavo „paviržiaus“[29] pinigais, „ant gorčiaus[30] arielkos[31]“ ar šiaip kokių dovanų nupirkdavo. Einant dvaran lažą, visi įrankiai, kaip tai: dalgis, šakės, grėbliai ir kt., būdavo gaspadoriaus duodami lažininkui.

Derlių iš savo ūkių baudžiavos laikais gaudavo gana menką. Kaip pasakojama, gerai būdavę, jei gaudavo ketvirtą grūdą, nes dažnai tekdavo pasitenkint ir trečiu grūdu. Senukų pasakojimu, tai būdavę todėl, kad baudžiauninkai neturėję tobulesnių žemės dirbimo įrankių, maža tegalėdavę išsilaikyt gyvulių, maža teturėdavo mėšlo įkrėst žemei, kurią tespėdavo šiaip taip praknisti. Gaspadoriai negalėjo savo laiku nudirbt būtiniausius ir neatidėliojamus darbus, nes per darbymetį ponas pavarydavęs dvaran ir gaspadorius, pvz., per mėšlavežtį, šienapjūtę ir rugiapjūtę. Šiais laikotarpiais gaspadorius dirbdavo tris dienas dvare ir tris sau. Tačiau neretai ponas įsakydavęs dirbt visą laiką, iki nušienaudavo arba iki nupjaudavo visus rugius.

Nors ir menką gaudavo derlių, tačiau parduot negalėdavo, nes ponas įsakydavo suverst visus javus į magaziną, iš kurio išduodavo kas mėnuo nustatytą normą pagal šeimos skaitlingumą. Tačiau apsukresni valstiečiai sugebėdavo vieną kitą pūrą paslėpt.

Be kitų pareigų, dar mokėdavo dvarui pagalvės pinigais[32]. Norma buvo tokia: nuo piemenuko 5 rubliai, nuo pusbernio 15, nuo suaugusio 20–25 rubliai.

Naujos sodybos įsikurdavo daugiausia pono noru, kuris pastatydavo trobesius ir leisdavo baudžiauninką gyvent.

Didesniuose ūkiuose būdavo tiek pat maždaug trobesių, kaip ir dabar. Mažesniuose ūkiuose, maždaug iki 10 dešimtinių, dažnai būdavo visos patalpos po vienu stogu.

Šioje apylinkėje trobas remontuodavo ponas, nes baudžiauninkai nebuvo laikomi ūkio savininkais.

Trobesius statydavo iš apvalių sienojų. Dūminės trobos baudžiavos laikais buvo statomos visur; paskui kaminus išvedė pro lubas. Valgį dažniausiai virdavo prieangy po užlom[33], kur būdavo įtaisytas vąškaris[34]; dėl šilumos žiemos metu kurdavo pečių. Langeliai būdavo maži, keturių rutų[35]. Mažesniuose ūkiuose, kur visi pastatai būdavo vienoje vietoje, žiemos metu troboje gyvendavo su gyvuliais. Pvz., kertėje[36] būdavus pririšta karvė ar užtvertas gardas[37] avims ir paršiukams. Žmonės su tuo būdavo susigyvenę ir nejautę jokių nepatogumų, gyvendami su gyvuliais. Dažniausiai laikydavo jaunus paršiukus ir avis su ėriukais, taip pat jau ir vištas. Paprotys laikyti po pečkos[38] vištas neišnyko iki šių dienų[39]. Pasitaiko, kad įnamiai ar šiaip nuskurdę mažažemiai ir dabar žiemą gyvena troboje su gyvuliais.

Sodybos baudžiavos laikais būdavusios neaptvertos, išskyrus sodos[40] ūlyčias arba genečius[41], kur varydavo galvijus ganyklon.

Sodnų[42] tais laikais labai maža tebuvo; jų būdavo tik dvaruose. Jei ponas pamatydavo baudžiauninko vaiką valgant obuolį, tai mušdavo rykštėmis sakydamas, kad obuolys būsiąs pavogtas iš jo sodno.

Iš krautuvių baudžiauninkai labai mažai ką pirkdavo, nes tais laikais ne tiktai jų labai mažai tebūdavo, bet ir patys baudžiauninkai neturėdavo pinigų. Ir buvo toksai gyvenimas, apskritai imant, kad apsieidavo be pirkinių, išskyrus tik druską ir dar gal vieną kitą būtiniausią dalyką. Žibalo nenaudodavo, bet apšviesdavo kambarius pušiniais šakaliais. Paprašius pono, visada duodavo dailesnių pušų šakaliams. Cukraus taip pat nevartodavo, nes buvo laikoma tokia prabanga, kad, jei ponas sužinodavo baudžiauninką gėrus arbatą su cukrum, visada nubausdavo rykštėmis „pramicorių“[43] (iš-

[29] Paviržis – išeinančiam samdiniui prie algos duodamas priedas valgomais daiktais, natūra.
[30] Gorčius – (rusų k. *гарнец*) skysčių ar biralų saikas, apie tris litrus.
[31] Arielka – degtinė.
[32] Pagalvės mokestis – vienas iš seniausių mokesčių, kai apmokestinamos ne pajamos, o žmogus.
[33] Užlos – pirkios priemenės lubos, aukštas.
[34] Vąškaris – vąškaras – kablys katilui pakabinti verdant ant ugniakuro ar kamine.
[35] Ruta – šiba – lango stiklas.
[36] Kertė – kampas.
[37] Gardas – atitvara.
[38] Pečka – vieta po krosnimi, papečkys.
[39] Rašyta 1938 m.
[40] Soda – neišskirstytas kaimas, sodžius.
[41] Ūlyčia, genečius – aptvertas kelias gyvuliams varyti, išvara.
[42] Sodnas – sodas.
[43] Pramicorius – pramatorius – pramanytojas, iniciatorius.



Baudžiauninkų plakimo lovys. ŠAM I-D 643

mislininką). Jei kada baudžiauninkas išsikepdavo ragaišio[44], sumalus miežius girnomis ir pridėjus perpus tarkuotų bulvių, – balius tikras būdavęs. Muilo taip jau nebuvo; jo išsivirdavo šeimininkės namuose.

Maistas buvęs gana blogas, pvz., vasarą daugiausiai srėbdavo apysausius barščius, o žiemą virdavo kopūstus; vakarienei būdavo miežinė putra[45], malta girnomis, arba bulvienė. Didelių paršų neturėdavo iš ko nusipenėt, jei nusipenėdavo paršiuką bekono dydžio, jo turėdavo pakakt visiems metams, tad skalsindavo ir valgydavo pusiau sausai.

Kada baudžiauninkas norėdavo apsivesti, tai „puldavo ponui į kojas ir nubučiuodavo kelius“, kaip pasakoja Šimkus. Pirmiausia jaunikis kreipdavosi į urėdą; šis pranešdavo ponui ir po to jau pasakydavo jaunikiui pono nuomonę. Tada jau jaunikis pats eidavo pas poną prašyti leidimo. Norint apsivest iš kito dvaro mergaitę, reikėdavo gauti ne tiktais savojo pono leidimas vest, bet ir to pono, kuriam priklauso mergina. Tačiau tokie leidimai būdavo gana sunku gauti. Jaunavedžius ponas už kiek laiko aprūpindavo žeme, įleisdamas juos gyvent sau nepatinkamo gaspadoriaus vieton. Toks išvarytas gaspadorius dažniausiai bernaudavo kitiems, nes su išvarymu visko netekdavo.

Kad ponas verstų jaunąją su juo praleist pirmąją naktį, neprisimenama.

Pasogos[46] tuo metu merginos neturėdavusios, lygiai kaip ir baudžiauninkai nuosavybės. Ponas į vestuves niekada neateidavo. Prašant jaunikiams[47], urėdas atvykdavo. Vestuvės trukdavusios maždaug 3 dienas. Vestuvių dalyviai – dvariškiai tarnautojai ir baudžiauninkai; visi turėdavo iš pono gaut leidimą. Veseliodavo[48] kur nors prie savo giminaičių ar gerų pažįstamų.

Baudžiavos laikais karčiamų buvo visur. Taigi, ir Minaičių kaimo gale buvus karčiama netoli Šimkaus sodybos. Šinkoriai[49] buvo žydai, kurie mokėjo nuomą ponui pinigais. Žydas duodavo ir ant bargo[50] gert ir paskui dažnai atsiimdavo javais. Kaip pasakojama, tais laikais gerdavę gana daug. Mat, norėję savo bėdas paskandint. Kada tik pernelyg daug imdavo baudžiauninkai girtuokliaut, ponas bardavosi, o šiaip nieko nesakydavęs.

Rekrūtais išsiųsdavo netinkamus, nepaklusnius ir nepageidautinus vyrus. Jei tokių neturėdavo, tada išmainydavo ponas su kitu savo kaimynu,

[44] Ragaišis – pyragas.
[45] Putra – miltų, bulvių kukulių ar kruopų sriuba.
[46] Pasoga – ištekančiai merginai iš tėvų ūkio duodama dalis pinigais, gyvuliais.
[47] Jaunikiams – jauniesiems.
[48] Veselioti – švęsti vestuves.
[49] Šinkoriai – (lenkų k. *szynkarz*, baltarusių k. *шынкар*) smuklininkas.
[50] Ant bargo – skolon.

duodamas jam gerų žmonių, o iš jo išsiųsdamas netinkamus. Iki išsiųsdavo, laikydavo savo kalėjimuose. Vežant surišdavo virve rankas, išveriant per rankoves ir surišant per krūtinę. Maistas, iki išveždavo, būdavo toks pat, kaip ir kitiems baudžiauninkams. Daugiausiai rekrūtai, lygiai kaip ir kiti baudžiauninkai, buvo maitinami miežine putra, kuri buvus labai mažai pribalinta arba užkulta, arba ir visiškai sausa.

Tarnaudavo po 25 metus ir tegrįždavo labai maža. Jei pakliūdavo jaunas ir tvirtos sveikatos – grįždavo. Dažnai atsitikdavo, kad grįžus niekas nepažindavo ir net netikėdavo, kad tas pats buvęs žinomas jų kaimynas; per 25 metus labai daug kas pasikeisdavę; rekrūtas taip jau išeidavo jaunas, kupinas jėgų, o grįždavo pražilęs, nebepanašus į žmogų. Mat, nukamuodavo ne tiktai ilga tarnyba, bet ir nežmoniškos sąlygos. Kareiviai, kaip pasakojama, būdavo mušami ir gana blogai išlaikomi; drausmė buvusi tiesiog geležinė.

Skirtinga baudžiauninkams buvus karališkųjų valstiečių[51] būklė: jie buvę laisvi, palyginus su lažu. Teisinė jų būklė buvus tokia, kad jie nėjo lažo, bet mokėjo už žemę nuomą, kurią veždavo Luokėn, nes ten buvus vyresnybė, kuriai priklausę šios apylinkės karališkieji valstiečiai. Kam nusidėjus, atvažiuodavo staršina[52] ir nubausdavo.

[51] Karališkieji (valstybiniai) valstiečiai nebuvo baudžiauninkai, atliko nustatytas prievoles, turėjo žemės.

[52] Staršina – (rusų k. *старшина*) carinėje Rusijoje valsčiaus viršaitis.

Tarpukario spaudos puslapius beverčiant

Parengė Giedrius GAIDAMAVIČIUS, Žydrūnas GULBINAS, Kamilė LABANAUSKAITĖ, Dovydas MALINAUSKAS, Kęstas NORVILIS, Artūras ŠINKEVIČIUS

Pašiaušės ir jos apylinkių istorijos vieškeliais[1]

„Pašiaušės kaime yra pamatai buvusios didelės jėzuitų bažnyčios, kuri buvusi ne mažesnė už Šilavos. Tą bažnyčią, sulig senų žmonių padavimais, rusų valdžia išgriovusi ir jėzuitus išvijusi. Bažnyčios plytas ir akmenis valdžios vežė į Šiaulius ir iš jų esanti pastatyta gimnazija ant dab. Tilžės g-vės. Bet tikro laiko, kada tai įvyko, niekas neatsimena ir gyvais tokių žmonių nebėra, kurie tą bažnyčią atmintų. Kalbama, kad prieš karą dar buvęs žmogus, kurs pasakojęs apie tą bažnyčią ir jėzuitus tokius padavimus: po bažnyčios apačia ėję urvai, kurie vedę į artimą dvarą (apie ½ km). Tuose urvuose esą liko jėzuitų turto. Be to, jėzuitams tebesant tuos urvus jie laikydavo griežtoje paslaptyje. Kai reikėdavo ką nors juose pataisyti ar remontuoti, tai pakviestam žmogui, turinčiam darbą atlikti, užrišdavo akis ir vesdavo į urvus, ten akis atrišdavo ir darbą atlikus vėl užrištomis akimis vesdavo lauk. Prieš vedant ir nuvedus parodydavo kelinta valanda ir vienas vedimas trukdavo apie 1 val. laiko. (Turbūt tyčia taip vedžiodavo, J. I.) Be to, kam pasisekdavo jų paslaptis pamatyti, to jau gyvo neišleisdavo. (Galbūt tuose urvuose buvo teismas ir kiti „šventos“ inkvizicijos įrengimai, J. I.) Taip pat yra dar šis padavimas. Kada paskutiniai jėzuitai, kurie slapčia buvo užsilikę, apleidę ankstų rytą bažnyčią, tai sutikę ant kelio piemenėlį, genantį žąsis, jį primušę ir pripylę jam kepurę pinigų. (Kuriam tikslui toks „dievobaimingas“ darbas, neaišku.) Girdint padavimus apie tuos tamsius niūrius laikus, kada „Jėzaus tarnai“ jėzuitai ir bendrai kunigija su ponais laikė žmones dvasiniame tamsume, kad pridengus ir pateisinus ekonominę jų priespaudą ir išnaudojimą, nenorint stojasi prieš akis visų paniurusi ir rūsti baudžiavos, inkvizicijos, prietarų, kruvinų karų, veidmainybės ir skurdo paremta feodalinė sistema. Žinoma, neapsieina žmonėse be kalbų, kad ir dabar yra urvuose turtų. Yra mėginta kasti, bet turbūt be pasekmių. Didesnių kasimų nebuvo. Griuvėsiuose ir apylinkėse yra rasta senovės pinigai su „Vyčiu“ ir akmeninis kirvis, kurs yra pristatytas „Aušros“ muziejui Šiauliuose. Ar nevertėtų kreipti domės tuomi interesuojantiems, gal kartais pasisektų šį tą naujo surasti ir sužinoti apie tą įdomią vietą, jėzuitus ir minėtus laikus.“[2]

„Kiaunoriai (Pašiaušės valsč.). Nuo 1919 m. buvusioj dvaro karčemoj randasi pradžios mokykla, kuri aptarnauja gana didelę apylinkę. Namas, nors mūro, bet drėgnas, kambariai be grindų tamsūs; tikra vargo mokykla. Ji priklauso nuo dvaro savi-

[1] Kalba netaisyta.

[2] Jėzuitų bažnyčios liekanos Pašiaušėje, *Šiaulių naujienos*, 1924-11-07, p. 2.

ninkės noro, jei bus geras noras, tai mokyklai butą duos, o jei ne, tai važiuok sau sveikas ieškoti kitur. Buvęs bažnyčios trobesys „Šofa“ bažnyčios komiteto nutarimu parduotas p. Vaitkui Šiauliuose, kurs ir bus gabenamas į Šiaulius. Kiaunoriečiai per savo apsileidimą ir tamsumą prarado geriausią, mokyklai tinkamą namą. Valsčiaus savivaldybė, kam išleido iš savo rankų tą trobesį, nes visame valsčiuje mokyklos neturi nuosavo buto; matyti, kad švietimo reikalai mažai terūpi.“[3]

„Vietovė „Pašiaušė dv. ir vals.“ turi 7 ūkius (kiemus) ir 76 gyventojus (gyventojų skaičius pateikiamas remiantis 1923 m. visuot. Lietuvos gyventojų surašymo duomenimis).“[4]

„Val. T-bos rinkimams paduota net 11 kand. sąrašų (Tarybos narių 13) ir visi kuone bespalviai. Iš pažangesniųjų žinomas Nr. 2 „Mažažem. darb. ir amatn.“ Sąrašas artimas soc. dem. ir Nr. 11 artimesnis valst. liaudininkams. Kiti į rinkimus ėjo be nusistatymo, gal išskyrus „Žemdirbių S-gos“ Nr. 7, kur figūruoja „šliachtos“ ir šiaip stambūs polvarkininkai. Nežiūrint šmeižtų ir juodų priemonių, Nr. 2 pravedė 2 atstovu. Kiti sąrašai apskritai imant irgi gavo ne daugiau kaip po 2 atstovu, nors dauguma tik po 1.“[5] „Veikia 2 jaunimo org-jos: soc. jaun. „Žiežirbos“ sk. ir „Kultūros būrelis“, kurios savitarpy veikia solidariai. 19. VIII. įvyko jaunimui paskaita-pranešimas, kurią laikė B. Petrauskas tema „Jaunimo padėtis ir org-cijų reikšmė“, kuri turėjo pasisekimo. 31. VIII. įvyko „Žież.“ susirinkimas, kur referuota tema „Mūsų keliai ir uždaviniai“. Skyrius pertvarkytas. Išrinkta v-ba.“[6]

„Vals. T-bos posėdy X. 19 viršaičiui algos nustatyta 100 Lt mėn. (buvo 80). Išrinkta kand. į viršaičius: Pr. Kazlauskis, J. Skauminas ir Pr. Bargaila (nuo ūk-kų sąrašų). Permainų laukti negalima.“[7] „Viršaičių patvirtintas ūk. Jz. Skauminas iš Bagdoniškės k.“[8]

„Visuomeninių organizacijų neveiklumas pasiekė aukščiausio laipsnio, gal pas ką nors bylos užeis šiek tiek ant lentynų gyvybės; laikas nuo laiko daugiau pareiškia gyvavimo s. d. kuopa.“[9]

„3. XI. Pašiaušėje įvyko seniūnijos sueiga, šaukta nutarti apsidėjimui mokesnių statymui valsč. sav-bės namo reikalams. Bet šitas pasiūlymas liko atmestas, vietoje jo nutarta imtis priemonių, kad Pašiaušės valsčių sujungtų su Kurtavėnų valsčiumi perkeliant bendrojo valsčiaus centrą į Bazilionų miestelį Kurtuvėnų valsčiaus.“[10]

„29. XI Kiaunorių sen-jos sueiga po karštų ginčų absoliučia balsų dauguma nutarė apsidėti mokesniu statymui val. savivaldybės namo. Stipriai susikirto darbininkai su ūkininkais, nes pastarieji nenorėjo darb-kams balsuoti. Po įnirtusių ginčų darb-kai gavo viršų ir balsavo. Prie šio tenka pažymėti, kad kitų sen-jų gyv-tojai nutarė namo nestatyti, o jungtis prie kaimyn. Kurtavėnų ir Šiaulių valsčių.“[11]

„Bet didžiausias trūkumas – tai neturėjimas iki šiolei telefono. Čia esančioms įstaigoms: savivaldybei, policijai, pieninei ir k. jis šauktinai reikalingas: be jo apsieiti jokiu būdu toliau negalima. <...> Tiesa, klausimas keliamas seniai, bet, savivaldybei nepritarus, jis vis likdavo klausimu. Tik 1927 metais įsteigus Pašiaušėje pašto agentūrą, tas klausimas vėl iškilo aikštėn jau konkrečia forma. Net sav-bė tam asignavo lėšų. Nutiesti liniją Bazilionai–Pašiaušė ir įrengti telefoną pasiėmė Paštų valdyba. Tam tikslui jos buvo nupirkta miško medžiagos stulpams, kurią praėjusią žiemą sav-bė iškirto, suvežė, nuskuto ir nurodytose vietose tvarkingai sukrovė ir dabar... stulpai kaip gulėjo, taip ir tebeguli.“[12] „Nutiesta nauja telefono linija Pašiaušė–Bazilionai–Bubiai.“[13]

„Nuo kiek laiko eina kalba dėl panaikinimo Pašiaušės valsčiaus ir sujungimo jo su Kurtavėnų valsčiumi. Reikia pripažinti, kad tas sujungimas suteiktų didelį smūgį ir be to apsnūdusiam ir apleistam Pašiaušės kraštui, nes, persikėlus gyvenimo centrui (t. y. valsčiui) į Bazilionus už Dubysos, galutinai tuomet sunyktų ir be to sunykusi Pašiaušės apylinkė <...>. Juk svarbu Pašiaušei turėti savo paštas, gydytojas, vartotojų bendrovė, pieninė, auto susisiekimas ir t. t., o turėti tą viską kur tai toli, už 10–18 kilometrų, už sunkiai pervažiuojamų Dubysos kalnų, kurių juk niekas nenukas pagerinimui susisiekimo tarp uždubysių. Pavyzdžiui, Kurta-

[3] Šiaulių apskrity, *Šiaulių naujienos*, 1925-11-29, p. 2.
[4] Pašiaušė, *Šiaulių metraštis*, 1930, p. 37.
[5] Pašiaušė, *Šiaulių naujienos*, 1924-10-03, p. 4.
[6] *Ten pat*.
[7] Pašiaušė, *Šiaulių naujienos*, 1924-11-07, p. 2.
[8] Šiaulių apskrity: Pašiaušė, *Šiaulių naujienos*, 1924-11-21, p. 2.
[9] Šiaulių apskrity, *Šiaulių naujienos*, 1925-11-08, p. 2.
[10] Šiaulių apskrity, *Šiaulių naujienos*, 1925-11-22, p. 2.
[11] Šiaulių apskrity, *Šiaulių naujienos*, 1925-12-13, p. 1.
[12] Ilgis J., Telefono Pašiaušėn įvedimo reikalu, *Momentas*, 1928-09-30, p. 3.
[13] Pravestas telefonas, *Momentas*, 1929-04-27, p. 3.

vėnų valsčius visai nėra užinteresuotas nukasimu tų kalnų. Kas privers, pagaliau, kurtavėniškius taisyti kelius pašiaušiškiams ir atvirkščiai. Čia tik būtų amžinas vaidų ir nesutikimų šaltinis. <...>. Ne veltui kadaise Pašiaušė buvo nemažas centras. <...> Čia buvo kadaise bažnyčia, jėzuitų vienuolynas, mokykla. Rusai, sunaikinę tą bažnyčią ir vienuolyną, sunaikino ir tą centrą ir dirbtinai perkėlė jį už Dubysos į Bazilionus, kur buvo jų cerkvė ir popas. <...>. Taigi visais atžvilgiais Pašiaušės valsčiui nėra naudos jungtis su Kurtavėnų valsčiumi, nes pastarasis turi pakankamai savo, o Pašiaušės valsčius – savo darbų. <...>. Pašiaušė privalo tapti mažu kultūriniu centru. Ji turi daviniais augti. Guli gražioj vietoj ant Šiaušės upės kranto, turi daugiau gyventojų, kaip Bazilionai <...>."[14]

„Kai dėl pertvarkymo valsčių, tai bene geriau būtų panaikinti Kurtavėnų valsčiai, kaip neišsilaikančiam dėl savo smėlių, ir viena savo dalim prisišlieti prie turtingesnio Pašiaušės valsčiaus, kita – prie Bubių, likusiomis gi dalimis prisidėti prie Šaukėnų, Kuršėnų ir t. t. Už tai Pašiaušės valsčiaus tolimiausia kertė nuo Tilžetės upelio iki plento galėtų prisišlieti prie Bubių. Reikia pripažinti, kad Bubiai turi visus davinius tapti nemažu modernišku miesteliu, todėl ir racionalu būtų ten iš kelių kaimyninių valsčių dalių sudaryti atskirą Bubių valsčių. Bubiai stovi ant plento, prie upės, nepapratai gražioj, sveikoj ir miškingoj vietoj. Ne veltui, kaip girdėtis, Miškų departamentas atidavęs Bubių miškų pakraščius šiauliečiams vasarnamiams statytis. Pašiaušės valsčiaus buvimas jokiu būdu nekenkia sudaryti Bubiuose valsčių, nes Pašiaušė nuo Bubių yra per toli (apie 15 km) ir negali jiems konkuruoti. Užtai tuomet Bazilionuose jokios prasmės nebūtų daryti valsčiaus, nes jie tuomet atsidurtų tarp Bubių ir Pašiaušės lyg tuštumoj. Patiems Bazilionams tuomet reikėtų dėtis prie kokio nors gretimo valsčiaus. Bazilionai, be to, neturi davinių augti. Tai yra menkas, be upės, tarp plikų kalnų gulintis miestelis, kad ir prie plento, bet, be medinės senos bažnytėlės su savo kunigu ir keleto krautuvėlių, nieko neturįs, jie bent garsūs tuo, kad senovėj čia buvo kunigai bazilijonai su savo menka bažnytėle, o caro laikais – popas, uriadnikas ir monopolka, dėl kurių ir buvo čia padaryta valsčius. Bet labai laikai pasikeitė. Daugelis pašiaušiečių ūkininkų dabar nori, kad valsčius pasiliktų vietoje Pašiaušėj, ir tik kai kurie gyventojai, prikalbėti Bazilionų smuklininkų ir krautuvininkų, norėtų keltis į Bazilionus."[15]

„Pašiaušės valsčius, priklausęs III nuovadai, ir Kurtuvėnų valsč., Šaukėnų nuov., nuo vasario mėn. sujungiami į vieną – Padubysio valsčių – ir priskirti prie Šiaulių III nuov. Be to, prie Šiaulių III nuov. priskirti keletas kaimų: Gasčiūnų valsč, kuris priklausė prie Meškuičių valsč., ir Kuršėnų nuov. Amailų dv., kuris prisijungė prie Šiaulių valsč. Tai bus bene didžiausia nuovada žemės plotu ir gyventojų skaičiumi, kuris siekia 40 000."[16]

Pašiaušės ūkis ir verslas

„Pašiaušė (Šiaulių apskr.). Vasario 25 d. buvo Pašiaušės pieno perdirbimo bendrovės narių metinis visumos susirinkimas, kuriame patvirtinta pr. metų bendrovės veikimo apyskaita. Kadangi per praeitus metus stengtasi mokėti gana aukštas kainas už pieną, tai pelno išvesta tik 4 500 Lt. Dėl nepalankių 1933 metais sviestui kainų, produkcija, lyginant su 1932 metais, sumažėjo beveik 15 %. Iš 1 000 eksportuotų statinaičių sviesto 92 % yra I rūšies. Valdyba, norėdama dar daugiau pagerinti šiais metais sviesto rūšį, pristatytą gerą ir švarų pieną premijuoja. Šiais metais produkciją manoma padidinti, nes už padidintai pristatytą kilogramą riebalų yra įvestos nemažos premijos. Susirinkime dalyvavo atvykęs iš Šiaulių apskrities agronomas p. Mikolaitis. Susirinkimas geroje nuotaikoje praėjo sklandžiai ir pasveikino Vyriausybę ir padėkojo už sviesto kainų rėmimą. Be ekonominio gerbūvio, kurį teikia pieninė šiai apylinkei, nemažai nuveikta ir kultūrinėje srityje. Kasmet pieninė išrašo kreditan pieno statytojams pageidaujamus laikraščius. Visiems bendrovės nariams ir tarnautojams prenumeruoja „Bendrą darbą". Skolą už laikraščius atskaito dalimis iš pieno per 6 mėnesius. Užtat per bendrovę daug kas prenumeruojasi. <...>. Pieninei nesvetimi ir visuomeniniai reikalai: pernai surinkta iš pieno statytojų Dariaus ir Girėno paminklui statyti 350 Lt aukų, o šįmet, Lietuvos Aero klubui paskelbus naujų narių verbavimo talką, bendro-

[14] Rimkus J., Dėl Pašiaušės valsčiaus, *Momentas*, 1930-01-05, p. 3.

[15] Rimkus J., Dar dėl Pašiaušės valsčiaus, *Momentas*, 1930-01-18, p. 3.

[16] Ribų pakeitimai, *Mūsų momentas*, 1930-05-03, p. 2.

vė priverbavo daugiausiai tarp pieno statytojų 188 naujus rėmėjus.“[17]

„Pašiaušės pieno perdirbimo bendrovė 1929 m.: pieninėje priėmė 219 612 kg pieno; punktuose priėmė 45 552,5 kg pieno; pagamino 11 717,9 kg sūrio; veikė 8 mėn.; narių – 25 (priklauso grafai „Statė pieną“); ne narių – 65 (priklauso grafai „Statė pieną“); nuo bend. karv. skaič. – 260 (priklauso grafai „Statė pieną“).“[18]

„Pašiaušės pieno perdirbimo bendrovė 1930 m.: priėmė 924 026 kg pieno; pagamino 38 984 kg sviesto; narių – 37; ne narių – 91; pieninės punktų – 4.“[19]

„Pašiaušės pieno perdirbimo bendrovė (g.) 1931 m. priėmė pieno kg: pieninėje – 550 947; punktuose – 816 875; iš viso – 1 367 822; pagam. sviesto kg – 56 629; pieno stat. skaič. (maximum) – 273.“[20]

„Pašiaušės valsčius 1924 metais atsižymėjo veiklumu. Įsteigė svaiginamųjų gėralų krautuvę ir manė iš tos krautuvės pelno palengvinti valsčiaus mokesnius. Bet visai kitaip išeina. Prieš laikymą svaiginamųjų gėralų krautuvės protestuoja apskrities valdyba, kad laikymui krautuvės nepritarusi krivulė. Tai, mat, ir ne laimė! Be to, dar valsčius sumanė nusamdyti pastotę, kad būtų patogiau valsčiaus reikalai atlikti, būtent: korespondenciją pargabenti savo laiku, kaimuose apžiūrėti piliečiai, reikalingi miško medžiagos, ir t. t. Tik dabar nežinia, važinėjantis po vestuves tais arkliais, ar valsčiaus reikalai atliekami, ar kieno kito.“[21]

„Pajamų ir išlaidų sąmata 1925 m. tarybos patvirtinta su deficitu daugiau kaip 5 000 Lt (v-bos projekte buvo 12 000 Lt defic.). Mat, taryba numušo algas, žymiai sumažino sumas senelių prieglaudai, darbo biržai, sveikatos reikalams, tiltų statymui ir pan. Tik kokiu tai stebuklu palikta 50 Lt pašalpa „Kultūros“ būreliui. Tarybos dauguma aršiai priešinga darbininkų ir biednuomenės reikalams.“[22]

„Pašiaušė. Taryba II – 1 d. II syk svarstė 1925 m. sąmatą. Nutarė nuo žemės mokesnio imti 10 %, nežiūrint leidimo imti 20 %. Sąmata po karštų ginčų priimta su 8 294 Lt deficitu. Atimta pašalpa felčeriui K. Jackui, kurį puola stamb. ūk-kai dėl jo pažangių įsitikinimų ir populiarumo tarp darbininkų jaunimo. Dalyvavo adv. Laucevičius iš Šiaulių, „juridiniai“ gynęs T-bos „viešpačius“ nuo opozicijos „puolimų“.“[23]

Pašiaušės kultūra

„Šio mažučio bažnytkaimio bažnyčia remontuojama, ir lėšoms rinkti rengiami vakarėliai, kurių paskutinis įvyko neseniai. Vaidinta (silpnai) „Šv. Agnietė“ ir „Kitaip Praamžius lėmė“. Gaila, kad rengėjai stato scenoj tokius veikalus kaip „Šv. Agn.“, kurios „stebuklai“ scenoj daugiau juoko sukelia negu kokio aukštesnio jausmo. Ne kurių akys scenoj tankiai kreipta suflieriaus budelėn, o dekoracijos ir aprėdai buvo gan tinkami ir darė neblogo įspūdžio ir veikalas charakterizavo pirmųjų krikščionių gyvenimą (ypač įdomus pagonės-rymietės išsitarimas, kad „visi krikščionys yra bedieviai ir juos reikia naikinti“, – kaip tas atitinka dabartiniams laikams, kada jau viešpataujantys „krikščionys“ tą patį sako ir daro su pažangiais žmonėmis, kovojančiais prieš neteisybę ir prietarus, nors, žinoma, veikalo autorius ir statytojai ne tokias išvadas manė daryti)... „Kitaip Praamžius lėmė“ suloštas geriau, puikiai atvaizdinta senovės lietuvių pamaldos prie dievų stovyklų kūrenant šventąją ugnį. Reikia duoti visuomenei daugiau reališkų idealų, nes prietaringo viduramžių misticizmo gadynė yra praėjusi ir kad ir dedant jos šalininkams pastangas ji nebegrįš.“[24]

„Pašiaušės kampelis iki šiol miegojo ramiu iš baudžiavos užsilikusiu miegu. Rodos, ant popierio yra koks tai šaulių būrys, bet gyvenime jo nematyti. Tiesa, šią vasarą buvo susikūręs darbininkų jaunimo s-gos „Žiežirba“ skyrius, kurs buvo numatęs gana plačią veikimo sritį, ypač kultūroje ir sporte, bet dėl didelio atžagareivių „išgąsčio“ nebuvo lemta gyvuoti ir jis laikinai pakriko. Dabar įsikūrė „Kultūros“ būrelis, kurs, kad ir neskaitlingas, surengė vakarą: vaidino „Audrą Giedroje“ – 3 v. k-diją. Nors tai veikalas ne kažkokios vertės, bet juokingumu ir ne taip blogu atlikimu publiką patenkino. Padeklamuota ir porą darbininkų dvasios eilučių. O bendrai imant, Pašiaušės ir apyl. vyriškas jaunimas tamsus,

[17] Razma S., Pieninė – kultūros centras, *Mūsų kraštas*, 1934-03-04, p. 4.
[18] Pašiaušė, *Šiaulių metraštis*, 1930, p. 74.
[19] Pašiaušė, *Šiaulių metraštis*, 1931, p. 71.
[20] Pašiaušė, *Šiaulių metraštis*, 1932, p. 83.
[21] Pašiaušis. Iš valsčiaus darbuotės, *Šiaulių naujienos*, 1924-03-14, p. 2.
[22] Pašiaušė, *Šiaulių naujienos*, 1925-01-09, p. 4.
[23] Šiauliai, *Šiaulių naujienos*, 1925-02-13, p. 1.
[24] Kiaunoriai (Pašiaušės valsč.), *Šiaulių naujienos*, 1924-07-25, p. 3.

nieko neskaito, tik tankiausiai girtas trankosi po „vakaruškas“, ir negražu, kad ir mergaitės nuo jų neatsilieka.“[25]

„Kultūra“ ir kultūra... „Kultūros“ b-vės v-ba pasižadėjo rgp. 3 d. padaryti paskaitą su kinemat. paveikslų demonstravimu, bet susirinktai publikai paskaitos laikytojų nesuteikta. Kilo pasipiktinimas ir nemalonumas rengėjams. Čia ir klausimas: koks santykis tarp „Kultūros“ ir kultūros?“[26]

„Vakaras. X. 26 vaidinta „Penktas prisakymas“ ir k-dija „Jonas nusižudė“. Buvo duetas, deklamuota ir t. t. Negražiai užsilaikė jaunuoliai.“[27]

„Uždarius smuklę net vakarėliuose girtų nebesimato. <...> Žiežirb-kai ir kultūr-kai steigia bendrą polit. ir kultūr. knygynėlį. Norėta steigti skaityklą, bet nėra tink. buto.“[28]

„Pašiaušės jaunimas tamsus, todėl ir „žiežirbininkai“ su „kultūrininkais“ savo dažnų susirinkimų plačių dienotvarkių neįvyko (net narių dalelė teateina).“[29]

„Š. m. spalio mėn. 25 d. vietos mokytojo J. Bešonio surengtas, kad ir nedidelis, choras puikiai padainavo keletą dainelių. Žmonių buvo daug: visas vakaras praėjo tvarkingai ir linksmai. Lauksime iš mokytojo daugiau tokių pramogų.“[30]

„Pašiaušė 5–6. XII. skraj. kinematografas demonstravo „Napoleoną“ ir „Kristaus Gyvenimą“, kuria davatkas iki ašarų sugraudino. Publika buvo pusėtinai. Vis pramoga užmirštame kampel.“[31]

„Pašiaušėje vietos šaulių būrys, senus metus užbaigiant, suvaidino „Palaidūnas“, kurio ypač savo veiksmus gerai atliko tėvas – stud. Juozas Mingilas. Palydint senuosius ir sutinkant naujuosius metus, šauliai saliutavo ir sudundėjo paruošti iš karo dar likę 2 armotų šūviai. Pasakyta atitinkamos kalbos Žibaičio ir Butvilos, kurių laike sugiedotas Tautos himnas ir sušaukta valio už Respublikos Prezidentą A. Smetoną, linkint jam ilgiausių metų.“[32]

„Gegužės 6 d. Pašiaušės šaulių būrio iniciatyva buvo pasodinti Pašiaušėje, prie Nepriklausomybės paminklo, 3 ąžuolai: Tautos Vado, Tumo-Vaižganto ir Dariaus–Girėno. Pasakyta buvo J. Mingilo, mok. V. Žibaičio ir St. Razmos pritaikintos kalbos. Sugiedota Tautos himnas ir sušukta Tautos Vadui valio! <...> Priešgaisrinei propagandai skaitė paskaitą p. Mašalaitis. Visuomenė pavedė vietos šaulių būriui organizuoti komandą ir pasižadėjo padėti komandai įsigyti įrankius. <...> Motinos dienai paminėti tą pačią dieną mok. V. Žibaitis skaitė paskaitą, o vakare šauliai suvaidino motinoms papigintai 6 v. dramą „Genovaitę“. <...> Pašiaušiškiai šauliai su „Genovaite“ balandžio mėn. gastroliavo Gorduose, o girdiškiai su „Vergijos griuvėsiais“ – Pašiaušėje.“[33]

„Pradžios mokyklos Pašiaušės valsčiuje personalas: Kiaunorių – Atkočiūnaitė Ona. Pašiaušės – Razminė Ona, Sirutytė Sof. Pakapės – Gegeckas Pr., Kucinas Ant. Skurvių – Grickevičiutė Jonė. Bagdoniškio – Rimdeikytė St.“[34]

„1931 m. rugsėjo 26 d. Pašiaušėje atidarytas šaulių būrio pastatytas kovojusiems dėl Lietuvos laisvės 1430–1930 m. paminklas.“[35]

[25] Pašiaušė, *Šiaulių naujienos*, 1924-07-25, p. 4.
[26] Pašiaušė, *Šiaulių naujienos*, 1924-08-29, p. 4.
[27] Pašiaušė, *Šiaulių naujienos*, 1924-11-07, p. 2.
[28] Šiaulių apskrity: Pašiaušė, *Šiaulių naujienos*, 1924-11-21, p. 2.
[29] Pašiaušė, *Šiaulių naujienos*, 1925-01-02, p. 4.
[30] Šiaulių apskrity, *Šiaulių naujienos*, 1925-11-08, p. 2.
[31] Šiaulių apskrity, *Šiaulių naujienos*, 1925-12-13, p. 1.
[32] Daigas V., Kaip sutikome Naujus Metus, *Mūsų kraštas*, 1934-01-07, p. 3.
[33] Dvik., Pasodinom tris ąžuolus, *Mūsų kraštas*, 1934-05-13, p. 3.
[34] Pašiaušė, *Šiaulių metraštis*, 1930, p. 9.
[35] Pašiaušė, *Šiaulių metraštis*, 1932, p. 91.

Vytenis RIMKUS

Pašvitinys

2014 m. „Versmės“ leidykla išleido valsčių serijos kolektyvinę monografiją „Pašvitinys“. Tai didžiulė – 89 autorių, 1540 puslapių – gausiai iliustruota knyga. Publikacijos buvo rašomos, tvarkomos, redaguojamos daugiau kaip dešimt metų, dalis autorių nebesulaukė jos pasirodant, tarp jų ir pirmasis jos sudarytojas ir entuziastas Kazimieras Kalibatas, Skirmantas Valiulis, Rima Žemrietaitė, Stanislava Lovčikaitė, Jonas Milius, Domas Adomaitis. Dešimt metų knygos parengimo darbams vadovavo vyr. redaktorius mokytojas Aloyzas Bėčius. Jam teko ieškoti autorių ir iliustracijų, susirašinėti, tikrinti faktus, bendrauti su kitais redakcijos ir leidyklos žmonėmis.

Leidinys skirtas Lietuvos vardo 1000-mečiui, Pašvitinio 375-osioms metinėms ir atkurtos Lietuvos Nepriklausomybės 25-mečiui paminėti. Šiai monografijai, kaip ir apskritai visoms valsčių serijos knygoms, išleisti reikėjo nemažai lėšų, kurias skyrė vietiniai ir iš šių vietų kilę ar kitaip susiję mecenatai. Pagrindiniai „Pašvitino“ knygos rėmėjai – sudėtingo, dramatiško likimo Užgirių šeimos atstovai. Yra parengta ir keletas kitų valsčių knygų, joms išleisti lėšos vis dar renkamos.

Jau susiklostė šių knygų teminė struktūra, tačiau kiekvienoje iš jų esama ir savų akcentų. „Pašvitinyje“ plačiai pristatoma ir nagrinėjama etninė krašto praeitis ir savastis. Tai viena iš Žiemgalos regiono teritorijų, kuri yra Juozo Šliavo (1930–1979) tyrinėjimų objektas: jo „Mitologijos“ skyriuje pateikiami net 125 pastebėjimai, pasamprotavimai, apibendrinimai, užimantys 122 knygos puslapius. Ne mažiau vietos jo darbai užima ir analogiškoje „Žeimelio“ monografijoje, kaip ir, žinoma, ir rengiamoje „Kriukų“ ir kitų Žiemgalos valsčių knygose. Tai dar kartą patvirtina, kokia reikalinga, reikšminga kartais ir vieno mokytojo, kraštotyrininko istorinė-patriotinė veikla.

Kiekviename iš knygos skyrių pateikiama mokslinių tyrimų publikacijų, išsamios ir fragmentiškos kraštotyrinės medžiagos. Plačiai aprašoma gamta, kaimų ir šeimų istorijos, pagarsėjusių ir šiaip pasižymėjusių žmonių biografijos. Šiek tiek kuklesnis tautosakos, dainų su melodijomis skyrius. Paminėtinas „Sovietmečio“ skyrius – tai vis dar nepakankamai tyrinėtas ir publikuotas Lietuvos istorijos laikotarpis, kuriame tebeslypi daug neaiškių paslapčių ir interpretacijų. Plačiau tyrinėta partizaninė kova, gyvenimas lageriuose ir tremtyje. Kiekvienas kolūkis ir bet kuri įstaiga turi savo istoriją. „Pašvitinyje“ pateiktos kelios įdomios tokios kolūkių istorijos. Atrodo, kad ne mažiau būtinos ir „stribų“ būrių istorijos, jų dalyvių likimai, okupacinių režimų kasdienybė ir ypatumai. Knygoje apstu žemėlapių, brėžinių, bibliografinių nuorodų, pateikiami asmenvardžių, autorių sąrašai. Visa tai – mūsų krašto, mūsų Lietuvos istorija.

Be šių didelių veikalų, išleista ir mažesnės apimties knygų, skirtų miesteliams, vietovėms. Jos paprastai pasirodo prieš išleidžiant didžiąsias valsčių monografijas. Tai „Gruzdžių“, „Skaistgirio“, „Šakynos“, „Kuršėnų“, „Šiaulėnų“ ir nemažai kitų smulkesnių kraštotyrinio pobūdžio leidinių, turinčių pažintinę reikšmę. O didžiųjų monografijų tebelaukia Šiaulių apylinkių buvusieji valsčiai ir miesteliai Bubiai, Pakapė, Meškuičiai, Kužiai, Bazilionai ir daugybė kitų.

Reikėtų pagalvoti, kad tokios apimties knygą vertėtų skelti į du tomus, nes nepatogu vartyti, ieškoti reikalingų tekstų, sunku įrišti. Beje, knygos apie Gruzdžius, Papilę, Žeimelį yra išleistos dviem tomais.